

1

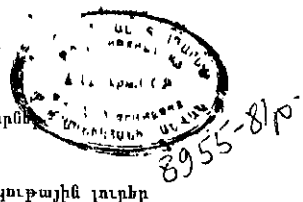
ՆՈՅԵՄԲԵՐ 1980

digitised by A.R.A.R.@

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Պ. ՍՆԱՊԵԱՆ	Պատուը քուրեր
Յ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	Հեռամատոյց հոտառութեամբ
ԼՈՒՍԻԿ	Մի աղջիկ ու մի արեւ
Գ. ԹՄԻՋԵԱՆ	Կը կանչէ՞ գիւ ի
Ա. ԱՔԵԼԵԱՆ	Պանդուկը
Ա. ՃԻԻՂԵԱՆ	Գետ
Վ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ	Լոյսի ամրոցը
Է. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ	Գրական հարցեր
Ն. ԴԻՄԱՔՍԵԱՆ	Հաւաքական ոգի
Մ. ՊԶԱՔՃԵԱՆ	Միաժայռ զոյց Զարեհ Որբունիի հետ
Ն. ԶԱՐԽՈՒՏԵԱՆ	Կիջօմ Ափովիներ
Կ. ԱՓՈԼԻՆԵՐ	Զոհա
* * *	Նշմարներ
* * *	Մշակութային լուրեր

Բագրու

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ Ե ԱՐՈՒԵՍՏԻ

ԺԺ. ՅԱՐԻ. ԽԻԻ 11 Ե Ո Ս Ս Մ Բ Ն Ե Դ 1980 ԳԷՍԲՈՒԹ

Պ. Ս Ն Ա Պ Ե Ա Ն

Պ Ղ Տ ՈՐ Զ ՈՒՐ ԵՐ ...

— Բարձրացն ողջոյն դրամատորական միապաղաղութեան ծառայող շէնքերու յանձնակատար Պարոյր Անյայտեցիին, — ըսաւ Ատոմ՝ զուարթօրէն ներս խուժելով գրասենեակս :

— Ատոմ, — ըսի նոյնպէս զուարթ, — զիչ մը պարզ խօսէ : Ի՞նչ է այդ բարձրացնը :

— Մի վրդովիւր, կը սրբադրեմ, — ըսաւ եւ, գլուխը խոնարհելով՝ շարունակեց, — դժբախտ ողջոյն քաղքենի միջակորեարին ներկայացուցիչ մեծ յանձնակատարին :

Բարձրացուց գլուխը եւ աչքերուս նայելով օկսաւ բարձրաձայն խընդալ, ապա ուղղունցաւ ծովահայնաց պատուհանին կողմը, վերադարձաւ, ձեռքը պտըտցուց ընկուզէ դարակներուն վրայ, նստեցաւ աջակողմեան թիկնաթոռի եզրին, նայեցաւ անկիւնի լոյսերուն ու ակնարկը սեւեռեց ստուար թուղթի մը վրայ ուրուադժուած յատակագիծին :

— Նոր դնած հողակտորիս քարտէսն է, — ըսի, — Բապիտյի բարձունքին, սոճիներու պուրակներով եզերուած հրաշալի կտոր մը :

Հաղորդած լուրս անտարբեր ձեւից զինք, Պատճառը դիտէի : Առեւտրական նպատակով կառուցած շէնքերէն մէկը պատկերացաւ հաւանաբար իր մտքին : Բայց հստաբեր հրազով մը ձեռնարկած էի նոր հողին դնման : Հոն պիտի իրագործէի տնկատար մնացած միակ իղձս, երկյարկանի ընդարձակ տուն մը, բարձունքի վրայ, ծովահայնաց, խժ տունս :

Պարզեցի իրեն միտքս : Բացաւ աչքերը :

— Տո՛ւն պիտի բլլայ, թէ բնակարան, — հարցուց :

— Ինչպէ՞ս :

— Տո՛ւն պիտի բլլայ, թէ բնակարան :

Այդ մասին չէի մտածած եւ հարցումը զիչ մը պղտորեց զուարթութեան : Կախեցի գլուխս ու բան մը ըրած բլլալու համար սկսայ ջղալին մատներով հեռացնել քարտէսին շուրջ դիզուած թուղթերը :

շմ

digitised by A.R.A.R.®

Օ՞ր, ի՞նչ բարձր ճաշակ, բացառանշանց Աստուծո՛վ փարեզէն նոր վե-
րադարձած էւո՞ն Մարտեանի ցուցահանդէսին հրաւիրատուներ մատնանշելով։
Կը ճանչնա՞ն Մարտեանը։
Փարիզ մեկնելէ տոտի տնկում մը հանդիպած ենք իրարու, իր ա-
ռաջին ցուցահանդէսին։

Ի՞նչ կարծիք ունիտ իր մասին։
Այն առնելով ինքնաբերական, հիմա չեմ դիտեր։

Որոշեցինք քիչ ետք միասին ներկայ բոլոր ցուցահանդէսին բացման եւ
ապա Ծովագիւղեայ սրճարանի մը մէջ անցրինք շաբաթավերջի երեկոն։

Քաղէ՛, ըսաւ՝ ոտքի ելելով, քառորդ ժամէն ես շնչահեղձ
կ'ըլլամ ոյս պնդաբարդ վայրին մէջ։

Առաջին անգամ դրանք հանկու սոցիալական մէկէ մը սպասածս այս չէր տն-
չուէտ, բայց Աստուծո՛վ պաշտօնաւոր չունէր փափկամկատութեան մասին եւ քնաւ
չէր ուղեւ անդրադառնալ, որ արդի կեանքի կոչուած այս մեծ մրցարանին
մէջ կարելի չէր դառնար բարձրացնել առանց ձեւական յարգարանքներու։

Քաղէ՛, կրկնեց։

Հետոստանով պատուիրեցի զոնապանին, որ չէնքին մօտ բերել տայ
ինքնաշարժս եւ ելանք դուրս։

Աստուծո՛վ փափաքեցաւ Ծովագիւղեայ ճամբայ մը քնարել։ Բռնեցինք «Ծե-
նիսխայի» դարձիւթափը։ Կարժիք չոյսին մօտ կանգ առած պահուս, դիմացի
մայթին դէպի «Ալէն» Ժորժէ պանդոկը քննարկեց խումբի մը վրայ հրաւիրեց
ուշադրութիւնս։

Մտնենա՞նք իրենց։

Կու՛մք կանգ առաւ ձկնորսի մը մօտ։ Դանդաղեցայ։

Ամերիկացիներ էին, հերոսական երիտասարդ մը, մօրուսաւոր սեւա-
մորթ մը, բոցկոտած տարտուներ հագած երկու աղջիկներ եւ պատանի մը,
ամէնքն ալ մօճակով, կոնկրէթէն՝ պայտուակ, զուարթ աչքերով։

Ալէն Ժորժէ դարպասին վրայ մեր պատուիրած բաժակ մը դարձեցրին
առջեւ։ Աստուծո՛վ հիփփինքնէն զատ ուրիշ որեւէ բանի մասին չուզեց խօսիլ։
Ըստ իրեն, մեր ժամանակին մէջ չէր յայտնուած տարեբային աւելի մեծ
ուժ մը, որ հիփփինքուն չափ յոյս ներշնչած ըլլար իրերու աշխարհին մէջ
ճշմունտ մարդոց։

— Բայց ո՞ր յոյսին մասին է խօսքդ, Աստուծո՛վ, — ըսի, — ի՞նչ հեռա-
նկար կրնան ստեղծել իրենց ժամանակն ու երիտասարդութիւնը մոխրող այս
թափառաշրջիկները։

Արտաքին երեւոյթներէն ու մասնակի նշաններէն մի տարուիք, —
ըսաւ Աստուծո՛վ, — շաբթուա մը շատ լուրջ խորք մը։ Մեծ Ծարաւ մը, կեան-
քի՛ն Ծարաւ մը, Զգու՛մ մը, կը կարծեմ, մարդոց միջեւ անպատահութեան
որդը ոչնչացնելու ու խորտակելու դրամին իշխանապետութիւնը, որ առա-
ջացաւ նոյն անպատահութեան հետեւանքով։ Իրենց հայրերուն ստեղծած այդ
համակարգին վերջ տայու եւ դրամին ահարկու լուծը թօթափելով բաց տա-
րածութիւններուն, երկինքին, արեւին, Ծագիկին, հովուին, երգին, բանաս-
տեղութեան վերադառնալու այդ երիտասարդներուն ճիշդ պատահաբար յու-
սատու հորիզոններ պիտի բանայ ու թեթեւութիւն բերէ պարզ կեանքին պար-
զութիւնը յաթա՛ք շնչելու կտրուտով տանջուող սրտերուն։

— Որքան ես դիտեմ, — ըսի, — մարդոց մեծամասնութիւնը չի բաժ-
նեք այդ կարծիքը եւ շատերը հեղեանքով կը հետեւին հիփփինքներուն։

— Մարդոց մեծամասնութիւնը։ Մարդոց մեծամասնութիւնը Ե՞րբ
չէ սարսափած նորութենէն։ Բայց երբ շաբթուա մը մէկ գիշերուան մէջ ու

մէջ քաղաքին մէջ երկու հարիւր յիսուն հազար երիտասարդ կը խմբէ իր շուրջը ու մէկ օրէն միւսը մարտկիչ կը դառնայ ամբողջ աշխարհի տարածքին, կարելի չէ լուրջի շտանել դայիս :

Պէտք չէ մոռնալ սակայն, որ իրենց թիրախ հանդիսացած համա-կարկն մարդը ինքն էր, որ ձեռք գրաւ տիեզերքին վրայ ու նուաճեց քնու-թիւնը :

Այո՛ : Բայց ի՞նչ դնով : Մտնալով քնութիւնը եւ ազատելով աստ-ւածային իր քնոյթը : Արկիտքերիկուս պերճ քանտերէն, իկուղներու շը-քեղ դամբարաններէն ու մեքենաներու ալմուկներէն հեռացող ու բաց տա-րածութիւններու վրայ կեանք որոնող այդ ազատք ամէնուն շափ Ժանօթ են հարկուս դիտութեան արժանազատ յաղթանակներուն ու զաղաքակրթութեան մակրիթացութեան : Հերոսներէն ոմանք իրենց դասախոսներն են հաւանա-բար : Ի՞նչ է սակայն այդ յաղթանակներուն որակական կշիռը : Մարդը կըր-ցած է դիտութիւնը ենթարկել իրեն, թէ ինք ենթակայ է անոր, ի՞նչն է տէրը զաղաքակրթութեան, թէ իր ստեղծած զաղաքակրթութիւնն է իր տէ-րը : Բուն վէճը հոս է ու ելքը յուսատու, միայն թէ՛ յեղափոխական միա-փոխումներէ ահարկել պիտոյրապէս չտշկոծի յանկարծ եւ իր մեքենայու-թիւններուն կրկին գոհ չգարձնէ այս զեղեցիկ շարժումը : Եւ կը սարսափի մայր հաւանականութիւնէ : Հիփփիներու բմբաստութիւնը յոյսի աղբիւր է : Հիփփիներո՞ւ բմբաստութիւնը, — պարմացայ կրկին :

— Այո, որ աննախընթաց է պատմութեան մէջ, եւ առաջինը՝ իրերու համատարած թաղաւորութեան դէմ :

Փյուխս զարժուցի ծովուն կողմը : Արեւուն թոյլ ճառագայթները կ'ի-նային կապույտ փութին վրայ տարածուող խաղաղութեան վրայ ու ճայերը կը լողային եւ կը պարէին՝ Զուրին ու օդին մէջ զիրար խաչածեւելով : Ի-րինկադէմ : Մովս Եղբորդ ճամբուն մայթին՝ Ծալային հանդիսատեսներ : Յըն-ծաղին պահ : Հեռուն, պտրանէ մը ձգուած աղջիկ մը երաղի պէս կը սուբար նաւափար տղուն հոտին : Լոգափին վրայ հոուգեաք կը շարունակուէր տակա-ւին ու յուլիսեան օլը սկսած էր թիթեւալ : Յնծաղի՞ն պահ : Այդ բուրբը սակայն շատ չէին պաղծցներ ուշադրութիւնս : Հիփփիներու առիթով կա-տարած Ատմի յայտնութիւնները դեռ կը շարունակէին ճնշել վրաս : Մտ-քիս մէջ չէի կրնար տեղաւորել մանաւանդ անոնց շարժառիթները : Բիրտ վարչակարգերու կամ մենաշնորհալ դասի մը մասնաճիւղուն հետեւանքով թուատութեան մատնուած Երկիրներու երիտասարդութեան բմբաստութիւ-նը հասկնալի էր հարկաւ, բայց ամերիկացի երիտասարդներուն պարագա-յին բմբաստութիւնը պերճանքի մը մաս չէ՞ր կաղծեր արդեօք : Ի վերջոյ՝ ի՞նչ է պակասը իրենց, ի՞նչ տրուած չէ առատօրէն : Ամէն բան ունին : Հա-մալարան, պորձ, ճամբորդելու, ընտրելու, սիրելու այնքա՞ն մեծ ազա-տութիւններ, ի՞նչ իսկ բմբաստանալու ազատութիւն :

Մտածումներս փոխանցեցի Ատմին :

Ձեզ հաճանք ինձի :

Ուրախացայ :

Խաղաղութիւն մը իջած էր դէմքին ու լայն բացուած աչքերուն մէջ կարծես շուրջ մը կը զարդանար :

— Պարո՛յր, — ձայնեց յանկարծ՝ առանց ինձի դառնալու :

— Այո :

— Դուն կը ճանչնա՞ս իմ անուանակիցս :

— Ո՞վ :

— Առաջին մարդը :

- Աղա՞մը :
- Առաջին ըմբոստը :
- Ըմբո՞ստ :
- Աստուծոյ առաջին մրցակիցը :

Լուեցի : Ծարունակեց :

— Աղա՛մ կրնար անշուշտ յարդել առաջարկուած պզտիկ պայմանը, եթէ իրեն համար արժէք ունենար դրախտային երանութիւնը : Իր տառապանքին աղբիւրը այդ էր սակայն, այդ ձրի շնորհը, երանութեան լո՛ւծը, զոր թօթափելու եւ իր սեփական լինելութեան մէջ մտնելու համար մէկ միջոց ունէր, ըմբոստութիւնը :

— Ախր՞նքն :

— Գու թուած այդ առաւելութիւններէն անդին անցնիլ, մերժել ձրի տրուածին կաշկանդումները եւ նետուիլ սեփական ճակատագիր մը կերտելու արկածախնդրութեան մէջ : Հայրերու կողմէ պարտադրուած ասպարէզներուն ճշմարտութիւնը մէջ ու ազատ դաշտերուն վրայ գիրար ողջունող այդ տղաքը վերջին յոյսն էր իրերու թաղաւորութեան դէմ : Աստուծոյ սկսեալ մինչեւ վերջին հայրը իրենց փառասիրութեան համաձայն դժած են ճամբաները, մինչդեռ...

— Աստմ, — ընդհատեցի զինք, — ժամանակը կը մօտենայ, երթանք : Վստահարար շատ փոքր պիտի չընէի ցուցահանդէսի բացման ճիշդ վայրկեանին ներկայ ըլլալու հարցը, եթէ հիփփինները ըմբոստութեան մղող արտաճանաչումներուն վերջինը չպզտորէր տրամադրութիւնս : «Ո՛չ» ըսել հայրերու կողմէ պարտադրուած ասպարէզներուն : Աստմին ծանօթանալէս ասդին՝ այս քանի՞երորդ անգամն էր, որ կը մղուէի գաւաճանել իմ ցուրբ հօրս յիշատակին :

Աստմ վեր առաւ ձախ բթամատին հանդիցուցած կզակը, հաւաքեց օդին մէջ ցրուած մազերը, նայեցաւ ժամացոյցին ու ըսաւ.

— Եթէ առաջին այցելուներէն ըլլալը պայման չէ, ես պզտիկ առաջարկ մը ունիմ :

— Ի՞նչ :

— Արմէն Ծովեան անունով անծանօթ երիտասարդի մը առաջին ցուցահանդէսին վերջին օրն է այսօր «Կրիսթի» մէջ : Նախ հոն հանդիպինք եւ ապա շարունակենք ճամբան :

Այդ պահուն ինծի համար կարեւորը շարժումն էր, որեւէ փոփոխութիւն, որ հետացնէր միտքս կասկածներու մթնաւորտէն : Օ՛ր, հայր իմ :

«Օրիան» մէջ հրատարակուած նկարէ մը Աստմ ճանչցաւ Կրիսթի մէջ ցուցահանդէս տուող նկարիչը, անփոքր արտաքինով տեղայն տղայ մը, որ քարտուղարութեան սեղանին ձախակողմեան պատին կոթնած՝ կը ծխէր : Այցելուները՝ տարեց մօրդ մը, երիտասարդ աղջիկ մը եւ երկուքս Միա՛յն : Ու ծիսական լուծիւն մը : Տարեց մայրը կանգ առած էր պատաստին վրայ սլացող ձիու մը դիմաց, իսկ աղջիկը աչքերը սեւեռած էր իր մանուկը գլորկած տանջալից մօր մը դէմքին : Միւրեցի այդ պահու, նորէն նայեցայ նկարիչին, որ այս անգամ հակած էր սեղանին ու ցաւադին դէմքով թուղթի մը հետ կը խաղար : Դարձայ ու հաշուեցի նկարները : Տասնեօթը հստ : Այդ դրապուստի առն Աստմ հեռացած էր ինձմէ : Ծտապեցի մօտը : Կանգնած էր միայնակ ծառի մը կանանչութեան դիմաց ու լիթթը կը շնչէր : Փոխեց քայլերը : Հետեւեցայ իրեն : Արագ մը անցաւ լինի մը մօտէն : Ա՛յ ու ձախ շարժեց պլուխը կակաշի մը դիմաց եւ յանկարծ սեւեռեց աչքերը լերան մը լան-

Չին ժայռ մը երկու մասի բաժնած ու իր կարդին երեք մասի բաժնուած Հե-
ղեղի մը փրփրաղէզ կատաղութեան :

— Բան մը կ'ընէ՞ քեզի այս նկարը, — հարցուց :

— Այսինքն, այո : Մենամարտ մը՝ շարժումին ու կայունին միջև :

— Ես կը կարծեմ, թէ տարբեր բան կը թելադրէ նկարը, թերեւս եկ-
ւորին ու բնիկին պայքարը : Ո՞վ է արդեօք այս տղուն ծնողքը :

— Մասնաւոր նշանակութիւն մը ունի՞ տարիկս :

— Ունի՛, — շեշտեց Ատոմ, — առնուազն որոշ չափով մը : Ես չեմ
կրնար Հայկական Բարձրաւանդակէն բերուած արիւնի մը որակը բաղդատել
դաշտային կիլիկիայէն ժառանգուած արիւնին հետ : Այդ երկու արիւններուն
ծաղիկները միշտ տարբեր եղած են :

Հեռացայ երկու քայլ : Ատոմի ենթադրութենէն անկախ՝ պատկերին
թափը դարձեալ հրճուանքով լեցուց զիս : Կարծես ջուրին ձայնը կը հասնէր
ականջիս ու կը մասնակցէի ժայռին դիմադրութեան :

— Տես, տես ինչ գլխաւորութեան մը յայտնաբերած է հոս, — լսեցի
Ատոմի ձայնը քայլ մը անդին :

Անապարհի : Մատնանշուածը սպիտակ ու հաղիւ նշմարելի կարմը-
րով պծուած պղտիկ ծաղիկ մըն էր, որուն առթած ողեւորութեան խորքը
շիրացայ բմբուռէն անմիջապէս :

— Պարզապէս հրաշալի ստացուած է մանուկը, — հաստատեց Ատոմ :

— Մանուկը :

— Ձկնահեցի՞ր :

— Ես մանուկ չեմ տեսներ :

Երեք-որս քայլ հեռացաւ ու ահող զմայլանքով մը քովը կանչեց զիս :

— Եկո՛ւր ասկէ դիտէ : Գոյներով կազմուած ծաղկածիծա՛ղ անմե-
ղութիւն :

Սօսեցայ, աւելի բացի աչքերս, բայց ծաղիկէն դատ ոչինչ տեսայ հոն :
Դրան մօտ Ատոմ ժպտեցաւ նկարիչին, ու նորէն աչքը պտտեցնելով
պտտաւանդուն վրայ՝ ելանք դուրս : Ծամբուն ամբողջ երկայնքին նոյն մըթա-
նաւորաին մէջ պահեց զիս, կրկնեց ու կրկնեց իր հիացումը ծառին շնչառու-
թեան, ջուրին ու ժայռին անմիջապէս պայքարին ու ծաղկահաւում մասնակին մա-
սին, բնութեան երեւոյթներուն մէջ մարդկային գիծեր ու ստորոգելիներ
զտնելու իր ցնորքներով անուղղակիօրէն խորացնելով իմ մահկանացու աչ-
քերուս ողբերգութիւնը :

«Արե՛ց ցուցարարահին մուտքին՝ Լեւոն Մարտեան քայլ մը առաջ եկաւ,
լեւծօրէն սեղմեց մեր ձեռքերը ու մեզի հետ միասին սեղողեցանք դէպի սը-
բուսին խորքը, ուր բազմութիւն մը խոնուած էր, հայեր, օտարներ, որոնք
զիրար խաչածեւելով կը դիտէին եռանկիւններու վրայ, պատեմէն առկախ ու
զանճ պատուանդաններու վրայ բռնուած մեծ ու փոքր չափի պատասանները :
Շատ էին նկարները, երեսունէն աւելի, ու մեծ մասը՝ բնութենէն վերցուած,
— արշալոյսը, վերջալոյսը, ծովուն վրայ ինկած լուսին մը, լեռան մը բար-
ձունքին ինքն իր վրայ զալարուող ամպ մը, վարդի թուփ մը, աշնանահար
ծառ մը, լիբանանեան մայրի մը, ձկնորս մը եւ փարիզեան փողոցներ :

Վայելչօրէն հագուած ու ինքզինք լաւապէս յարդարած՝ նկարիչ
Մարտեան մէկ այցելուէն միւսին մօտ կը փութար, բացատրութիւններ կու
տար, ներշնչման պահեր կը յիշէր, կը յորդէր ուրախութեամբ :

Վրաս նեղութիւն զալու չափ երկար տեւեց պտտաւանդները խուզարկե-
լու Ատոմի համբերութիւնը :

— Դեռ չկրցա՞ր ընտրութիւն մը կատարել, — հարցուցի սրտնեղ :

Ձիտեցաւ : Իր հաւանութեամբ ինծի նկար մը վերապահելու բաղձանքս ոկտաւ մտատանջութիւն մը դառնալ մէկէն : Նկարին ընտրութիւնը առանձին նշանակութիւն մը չունէր ինծի համար, ոչ ալ անոր յատկացուելիք գումարը փոյթն էր : Նկարչութեան սիրահար չէի արդէն, հոս գնածս հոն կը նստէրէի ու կը վերջանար : Բայց Ատոմի լուսութիւնը դող մը արթնցուց սրտիս : Վախցայ անյարմար կացութեան մը հաւանականութենէն : Կրկնեցի հարցումս :

— Հոս ի՞մ ընտրութեանս հարկ չկայ, — ըսաւ շոր, — վերցուր որեւէ՛ մէկը ու մեկնի՛նք :

— Բոլորը նո՞յն արժէքը ունին :

— Վերցո՞ւր որեւէ մէկը :

Մօտեցայ քարտուղարութիւն, անունս արժանագրել տուի «Ալմորտ»-ի դիմաց եւ ուղղուեցայ դէպի Ատոմը, որ մօտեցած էր դրան :

— Ո՞ւր այսպէս արագ, — բողոքեց Մարտեան :

— Ստիպողական ժամագրութիւն մը ունինք, — ըսի՝ ջանալով անկեղծ շնչաւ մը գնել ժաշիս մէջ :

— Գիշերը կը սպասեմ ձեզի, ժամը իննին : Քանի մը բարեկամներու հետ կը փախաբիժ միասին դաւաթ մը առնել :

— Նայինք :

— Նայինք-մայինք չկայ : Կր սպասեմ, — պնդեց Մարտեան եւ ապա ուզեց իմանալ Ատոմի ապաւորութիւնները :

— Լաւ էր, — ըսաւ Ատոմ անաւարբեր, — լաւ էր :

Մարտեան կր պատրաստուէր նոր քան մը ըսել, երբ ստիպուեցաւ դիմաւորել խնդումներն աղջիկ մը եւ անոր ընկերացող տղան :

— Ինչպէ՞ս ես, Ատոմ, — հարցուց աղջիկը իր ներապիծ ու կարմիր դիմապիծին վրայ ճաղցր ժպիտ մը ծաղկեցնելէն :

— Ոչ այնքան դէժ, — պատասխանեց Ատոմ զուարթ զգով :

— Արժիկը լաւ խօսած է ինծի ձեր մասին, — ըսաւ երիտասարդը, — ուրախ եմ, որ հանդիպեցանք իրարու :

Ատոմ շարժեց գլուխը ու անոնք, Մարտեանին հետ՝ առաջացան դէպի ներս :

— Ո՞վ էր այդ աղջիկը, — հետաքրքրուեցայ անմիջապէս :

— Ուսուցչուհի մը : Երեք տարի միասին պաշտօնավարեցինք, իսկ այս տարեվերջին միասին դուրս եկանք, այն տարրերութեամբ միայն, որ ինք հեռացաւ ու պիտի երթայ դէպի որոշը, պիտի ամուսնանայ շուտով, իսկ ես հեռացուեցայ ու միացայ անորոշին :

Խնդացինք : Ուրախ էի նաեւ այն պատճառով, որ այս բարեղէպ պայմաններուն մէջ բաժնուած էինք Մարտեանի ցուցահանդէսէն : Երբ սուրճ մը առնելու համար մօտակայ Լա Ռոշէն ներս մտանք, տրամադրութիւնս յայտնեցի նաեւ Ատոմին, որ ինծի զարմանք պատճառող փափկանկտաւթեամբ մը զսպած էր ինքզինք :

Ոնգաց : Խառնեց մաղերը : Խնդաց :

— Կը կարծե՞ս, որ այդ որակով ցուցահանդէս մը տուլու համար Մարտեան սէտք ունէր ֆարիզ երթալու :

— Ի՞նչ գիտնամ :

— Ես այնպէս կը նկատեմ, որ մեր նկարիչները շուկայի հաշիւներուն շատ տուրք կու տան եւ, փոխանակ իրենց ներքին ուժերուն՝ կը վստահին

արտաքին ազդակներու։ Փարիզը խորհրդաւորութիւն ստեղծող միջոց մը եղած է նաեւ Մարտեանի համար եւ ոչ թէ նոր հորիզոններու մէջ նեւտուելու արկածախնդրութեան թաքուն հրաւեր մը, կամ՝ հակազդեցութեան ճամբով իր խորունկ եսին տաւելլ եւս հաւատարմութիւն ցնորքի մը շարժառիթը։ Խղճալի գոտայ գինք։

— Ս', ինչ զուգահիշութիւն կրկին, — բացազանչեց Արփիկ՝ իր սիրած տղուն հետ ներս մտնելով։

— Այսքան շո՛ւտ աւարտեցիք այցելութիւնը։

— Պարգապէս խոյս տուինք։

— Ինչո՞ւ։

— Քիչ մը քու պատճառովդ։ Մարտեան ուղղակի զայրացած է քեզի դէմ։ Ինչո՞ւ այդքան ցուրտ գանուած ես իրեն հանդէպ։

Ատոմ քեծիծաղով մը նայեցաւ Արփիկին։

— Ինծի դժուար եղաւ ճշդել, — ձայնակցեցաւ Ատոմին Արփիկ, — բայց իրապէս բան մը կը պակսէր իր պաստառներուն։

— Այ թէ բան մը, այլ՝ շատ բաներ։ Ձեռքերուն հրկիզումը, արեան պատարագը, զոհաբերութեան հորիզը։ Ես ի՞նչ դիտեմ։ Նկարի մը դիմաց ես պիտի ուզէի զգալ ինծի անհասանելի գիւտի մը վրայ պարող գոյնի մը բոյրը, ձեւի մը երաժշտութիւնը, գիծերուն խորհուրդը, ընդհանուրէն բոլոր լինելութեան մը անհասանելի մոգութիւնը։ Այս երեկոյ նման խնճոյքի մը շմանակցեցայ ես։

— Բայց դուն ալ բնաւ չափ չես դնիր քու դժուարահամութեանդ, Ատոմ։

— Բսի քիչ մը վրդոված։

— Իմ չափս չափազանցութիւնն է, — պոռթկաց մէկէն, — չափը պահեցէք ձեզի, ձեր հաշիւներուն, սալոնային ձեր բարքերուն։

— Զանչցա՞ր Ատոմը, Հրա՛նդ, — բտաւ Արփիկ հրճուալիբ ձայնով մը, — ահա՛ ինքը։

— Անաւարտ ասպարէզներու հերոսը, — աւելցուցի ես։

Խնդացինք ամէնքս, ամէնէն աւելի՝ Ատոմ։

— Ինչ դիտեմ, — վերսկսաւ Ատոմ, — այնքանը ըսեմ միտին, որ ես իմ տեսածս չեմ կրնար դիտել նկարի մը մէջ, դիտեցածս չեմ կրնար տեսիլ, երեւակայածս չեմ կրնար հանդուրժել։ Կարելիութիւններու սահմանին մէջ մատուցուած սրեւէ գործ դժուար է ինծի արարչազորութեան մակարդակին դնել, վերարտադրուած բաներու տպաւորութիւնը կը ձգեն անոնք վրաս, երբ ներքին քառաս կարօ՛ւրդ ունի արուեստագէտին միայն ծանօթ իտկութեան մը յայտնութեան լոյսին։ Մէկ ականարկով դիտուած ծառը ուղղակի կը քայքայէ ջիղերս, ամպը՝ նոյնպէս, քարը՝ նոյնպէս։ Իմ շարժարւած հոգիս կրնայ միթիթարել այն ծառը, որ կ'ընծայուի իրեն ծառային ողջ քանաստեղծութեամբ, դէպի վար սուղուող եւ դէպի վեր խոյացող իր ուսժերուն գործակցութեամբ ճակատագիր մը պաշտպանող իր յուզիչ կոխիւն մէջ։ Այդպէս եւ միւսները, ամպը՝ իր ամպային դիւցազներգութեամբ, խլտացման իր հոլովոյթով եւ պայթիւլու իր անպարանքին մէջ արձակած լուսեղէն ճիւղերով, ժայռը ոչ թէ իր համրութեան մէջ, այլ ժայռերուն պապակով։

— Ժայռերուն պապակո՞վ, — ընդմիջեցի զինք, — ժայռերուն պապա՞կը սրն է։

— Ձեւանալու կարօտը։

Լոկիցի։ Ինք եւս չարունակեց։ Հարցում չըրին նաեւ միւսները։ Լռու-

թիւն մը կը տիրէր նոյնպէս սրճարանի միւս յաճախորդներուն միջեւ: Ինծի այնպէս թուեցաւ, որ Ատոմի կիրքը վարակած է բոլորը, որոնք ժպտուն հետաքրքրութեամբ մը մեր կողմը կը նայէին:

— Վայրկեան մը ներեցէք ինծի, — ըսաւ մէկէն ու խուժեց դուրս: Չրսաւ ուր կ'երթայ: Առիթ չառաւ հարցնելու:

— Երկա՞ր ատեն է, որ կը ճանչնաս Ատոմը, — հարցուց Արփիկ:

— Այս ամսունամուտէն ի վեր: Դիպուածով հանդիպեցանք իրարու: Առաջին վայրկեանէն սիրեցի յայտուռն, վայրագ խառնուածքը եւ այն օրէն ասդին անհրաժեշտ դարձաւ ինծի իր բնկերութիւնը:

Քանի մը վայրկեան ետք, դիմացի մայթին երեւցաւ Ատոմ, թեւիս տակ բաւական մեծկազ իր մը: Ինքնաշարժներու խճողումին մէջէն ուստոտեւէն կտրեց ճամբան, հասաւ մեզի, սեղանին վրայ զլինվայր նետեց նուէրի թուղթին մէջ փաթաթուած իրը եւ վառեց սիգարէթ մը:

— Ա՛յս ինչ է, — հետաքրքրուեցայ:

— Ոչինչ:

Այդ պահուն Արփիկի աչքերը բան մը ըսին Հրանդին, Հրանդ նայեցաւ ժամացոյցին ու հրաւիրեց մեզ «Քոլիպէ»ի մէջ միասին դիտել «Օձը» ժապաւէնը: Արփիկ կրկնեց նոյն փափաքը, ես՝ նայեցայ Ատոմին:

— Բարի վայելու՛մ, — ըսաւ Ատոմ, — մենք այսօր ուրիշ հրաւէր մը ունինք:

Արփիկի ու Հրանդի հեռանալէն ետք, նորէն հետաքրքրուեցայ փաթաթուած առարկայով:

— Ուզեցի այսօրուան ի յուշ նուէր մը ընել Մարտեանին:

— Պիտի հանդիպինք ուրեմն իրեն դիշերը:

— Ոչ անպայման: Բայց նուէրը պիտի ստանայ:

— Ի՞նչ նուէր է:

— Ձեզին բան մը, հայելի մը:

— Հայելի՞ մը:

— Գիշեր մը, իմ ներկայութեան, երիտասարդ մը նախատեց ազնկայ մը հետ նստած ուրիշ մը: Պայթեցաւ կուրծք: Նախաշարժակը դանակով վիրաւորեց միւսը: Հասան ոտնկալները: Արդարը վկայութիւնս խնդրեց: Մերժեցի ստանձնել առաջարկուած առաջադրութիւնը: Գիշերային տաղնապէս ետք, առաւու, հայելիին մէջ, սկսայ ատել ինքզինքս, խեղճ, անձնասէր, վատոգի, անարժան մէկը թուեցայ ես ինծի, ու այդ վայրկեանէն ասդին որոշեցի հայելիին մէջ համարձակօրէն նայելու ոճի մը հետեւիլ: Եւ այդ օրէն ի վեր միայն հայելի սկսայ նուիրել մարդոց: Հայելի՛ն: Ատկէ աւելի մեծ բարեկամ ունի՞մ միթէ մարդը: Ունի՞մ աւելի մեծ թշնամի: Ես միամիտ հաւատքը ունիմ, որ պճնամոլութեան համար չէ տարածուած անիկա: Հայելի՛ն: Ձեզայ աւելի մեծ ուժ մը, որ պատասխանատուութիւնը այնքան խորութեամբ զգացուցած ըլլայ ինծի, որքան այդ անդրադարձ զօրութիւնը: Ի՞նչ ազնաւոր երեսիս կը նայիս:

— Կր հետեւիմ անդրադարձ դեղումիդ:

— Եւ յետադարձ խղճահարութիւններուդ անշուշտ:

Կախեցի գլուխս: Գիտէի ըսելիքը...

(Հատուած)

ՊՕՂԱՍ ՄՆԱՊԵԱՆ.

ՀԵՌԱՄԱՏՈՅՑ ՀՈՏԱՌՈՒԹԵԱՄԲ

Միջօրեին,
աւագին վրայ ծովափնայ,
կը հեւայ շունը այն խոնջ,
որում անթարթ աչքերուն՝
կը պարփակուին արարները անընդմէջ
նամբորդական թռիչքներու սխրաբեւ։

Իր շնային քնազդովը անխալ՝
գուցէ զգայ
շրջապատի դիմագիծը յարափռիս,
բաժանման ցաւն ազնկէզ...։

Վեանէն իր շուրջ
ոստայն մըն է հոտառութեան,
որում ցանցերը հեռախոյս՝
կախարդական հաղորդութեամբ մը կ'երկարին՝
թեւածումով աստղային՝
մինչեւ կարօտն անպարզիծ...։

Եւ նայածքներ շուրջ,
իր վարակիչ հոտառութեամբը կարծես
կ'ապրին հեփաթն այն ծաւի,
որ կը բանայ ամէն մէկ իղձ տենդաբաց՝
անդր-ծովեան շնորհներու բերկրաբաշխ...։

Ի լուր կանչին խոտումներու հեռալուր՝
զգացական նոր կերպար մը զգեցած՝
կը գաղթեն սէր ու տենչանք,
կը գաղթեն վէրջ ու վերջույշ,
յօրինելու նաւակաւորին յաւալաւ
երջանկութեան մը տխրաւոր,
կամ՝ ա՛վ գիտէ,
կորսուելու երդիքներու տակ անյայտ
եւ խռիւրու երկունքին մէջ անկերպար՝
երագի պէս անհասցէ...։

Մինչ անտարբեր
հեռանումս թռիչքներու պայցփն
եւ բաժանման մշտաւոյով պահերուն՝
ուն կը կառչի
իր աչքերով դեռ անթարթ
եւ քնազդովը շնային՝
իր սիրական հոգի շունչին ու բայրին
հոտառութեան հարագաւ...։

Յ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Լ ՈՒՍԻԿ

ՄԻ ԱՂԶԻԿ ՈՒ ՄԻ ԱՐԵՒ

Իր «Անանի Էսիրից» պատմական ծանցումով ու «Թեոսոփ մտեր» վեպով, ինչպես նաև ափսոսաբան ժամույնի մէջ հրատարակած շարք մը գործերով տրտառահմանի ընթերցողին ծանօթ անուն է Իրանահայ արժանապատու իւստիկ, որ վերջէր իր ընծայեց աղջկէն լեզուով երեք հարիւր էջոց հատոր մը՝ «Իսմայիլի արցիւն» անունով, արժանանալով ամերիկեան թերթերու լուրջ ուշադրութեան։

Իւստիկ ենած է Թեհրան, հայկական նախահրթարանին Լաք յոստան է տեղւոյն ճրանատան լիսէն, իսկ Թեհրանի եւ Քոլորադոյիս համալսարաններուն մէջ յաջորդաբար հետեւած է գրականութեան դասընթացներուն ու ստեղծագործական արուեստին։ Այժմ կ'ապրէ Նիւ Իորքի Մէք Հարպըր շրջանին մէջ եւ կը գրադիր գրականութեամբ եւ մշակութային գործերով։

Իւստիկ աւարտած է վերջին քառորդ դարու հայ կեանքէն առնուած նոր վեպ մը՝ «Մի աղջիկ աւ մի արնոյ», որմէ աշխատած անտիպ հատուած մըն է հետագայ էջերուն տրուած գրութիւնը։

Միւս օրը՝ Ձատկի Երկուշաբթին, երբ սոփորական հայերը Դուշար են գնում իրենց մեռելներին խունկ ծխելու, Քնարիկը դեռեւս մեկուսացած, յետմիջօրէին, իր ննջարանում է հանգստանալ փորձում։

Սակայն նիւթը մզլուած շուաք է դարձել։

Ինչքան ինքը աշխատում է քնել, ա՛յնքան էլ քունը փախչում է իրենից։

— Լուրջ անհանգստութիւն չի, — յայտարարել է Հենրին՝ հոգատարութեամբ Քնարիկի վերմը չափելով, — պաղ էիր առել, Կ'անցնի, կը դնայ։ Ձանգահարի մայրիկիդ։ Թող գայ, էթէ մենակ ես զգում։ Ես էլ անմիջապէս պիտի պառկեմ քնելու։

Բայց հագիւ թէ դուռը փակուած է Հենրիի հաեւից, Քնարիկը վերապրել է սկսում իր վերջին հանդիպումը Վարուժանի սենեակին մէջ։

Յիշում է իր վէճը։ Ու մի նեղիւ ըզգացում տնտնալ է սկսում նրա կրծքի տակ։

Ի՞նչ է անցնում-դառնում տղայի հոգու մէջ, երբ խախտուած է իրենց մտերմութիւնը։

Մեղադրում է Քնարիկին, թէ մոռանալ է փորձում իրեն։

Այս մտքից ցնցւում է սիրտը։

Յիշում է Վարուժանի գիրկն ու իր յուզումը, տրոփող մարմինը պոկում է անկողնուց։

Այնքան իր հոգին ծարաւ է սիրունելու...

Մի րոտելու այնքան կարօտ, որ իր թեւերը կրծքին խաչածեւած՝ մտաներով բռնում է դատարկներն ու այգայէս ոտաբոսիկ սկսում է քայլել սենեակի մէջ:

Այսպէս, իր առանձնութեան մէջ, ինքն իրեն գրկելով՝ կարծես գրկում է նաեւ Վարուժանին:

Նրան՝ այդ անվիհէր տղային:

Նրան, որը կարծես ենթազիտակցաբար այս վերջին տարուայ ընթացքին ուղղութիւն է տուել իր զգացումներին և մինչև իսկ իր մաքերի մակընթացութեան:

Ա՛հ, ի՛նչ լաւ է, երբ ինքը Վարուժանի առանձնասենեակումն է գտնուում:

Իր մտքերի յարգարանքը կիսատ ձը գելով, այժմ, զարգասեղանի առջև իր աթոռով հասակով ոտքի կեցած՝ Քնարիկը նայում է իր գիմացն ու կլոր հայելու մէջ անսնում է շատ գունատ, զատարկ ևս չայնացող մի կին:

Մտնում է գէպի պատահում:

Դրսից մի օրս օլուրջլայով սրանում է հետու...

Գարունը ծիծաղով բարեւում է ծըտին:

Թեհրանի նօրացած ձիւներն արդէն վազուց են իջել, հալչել և քաղաքի գետիներին արգանդն են բեզմաւորել:

Առաջին մանուշակներին յաջորդել են արդէն իսկ պարտիզակի արքունքի հասած քաղմերանգ ծաղիկները, գունաւոր, շեփորիկ ու կոնկենի:

Այնտեղ, մի բուռ ձկնիկներ հեշտանջով լողում են բակի ձուածեւ աւազանի մէջ ու իրենց կարծիք և ոսկի հետքերն են թողնում հանգարտ ջրերի երեսին:

Քնարիկի ձեռքերը բնազդաբար բըռնում են իր կրծքերն ու սեղմում:

Նրա հոգին կսկծում է իր սրտում աճող կարօտից, որ փոխում է ցուրի ու դառնում ճիւղ: Կարծես տարիներ են անցել այն օրուանից, որ Վարուժանը վերջին անգամ համբուրել է իրեն: Գոնէ այդ այգայէս է թւում նրան:

Սակայն միայն երեք օր է անցել իրենց ունեցած վէճից և ահա ինքը ընկել է այս տուայտանքոտ, ինքնամոռի ու

մեղամաղձոտ վիճակի մէջ:

Ներքեւից, ճիւղ օտնդուխների տակից, ուր գտնուում է շնարոյնը, լսուում է քոթոթների կոնծկոնծք:

Ջողիթ բալիկները, մէկը միւսից թխիկ, կլոր դունչերով, կլոր, վառվը՝ ուն աւքերով շարունակում են հաճոյքի կոնծկոնծումներ արտագրել դամբ մամայի սիրատուչոր գգուններին:

— Խանում:

Շողափայլ օրուայ լոյսի մէջ նկատւում է ընդոտ Սահադի նուրբ ուրուագիծը, ձեռքերով կեռասենու մի մեծ ճիւղ բռնած:

— Խանում: Թէյ կը խմե՞ս, — հարցրնում է իր ելեւէջող պարսկերէնով:

— Ոչ, գու ինքդ խմիր, Ահմադ: Աղայէ Հենրին էլ հօ դեռ քնած է երեւի...

— Այո՛, — վաւերացնում է ծառան,

— աղէն քնած է դեռ: Խանում, արբը, էս ցնցուղները հնացել են, քա չե՞ս մտածում նորերը քնելու:

Ու մինչև ծնկները հասնող տաբատը ծալելով, բոլորովին ոտաբոսիկ, անցնում է Ահմադը յետմիջօրէի ջրցանումին:

Ինչքան նազանք կայ այս պահի խաղաղ պարտիզական արարողութեան մէջ:

Ջրի կայլակները լայնանում են, մօտենում աւազանի պատերին, յետոյ յետ են փախչում նորէն: Ահմադի ցնցուղները կարծես խանգարում են ոսկի ձկների հեշտանքի պահը:

Մի գաղջ հոտանք է անցնում տաբատութեան միջով ու հասնում է մինչև Քնարիկի էութիւնը: չէ՞ որ յաճախ հենց էս ժամերին, երբ քաղաքը մրափ է մրտնում՝ ինքը այցելում է Վարուժանին:

Հարեւան տներին մէկում, թերեւս մի սիրակարօտ կին, Քնարիկի պէս սփոփանք է օրնում Խաչատրեանի Էմմանիլ Թոյի մէջ:

Բայց ճիւղ Քնարիկի մէջ ճշացող ցանկութեան նման, մօտակայ բնակարանում ննջից վեր թուած օրորոցի մի մանուկ ճշայ է սկսում: Քնարիկի սիրտը անհամբերութեամբ թրթռում է ու անդրադառնում, որ Խաչատրեանին ձգած այն հարեւանունին դաշնամուրի սահղ-

նաչաբի միջոցով այժմ նեղուկ է Ռաֆի-
մանինովի գիրկը:

Նրբանկութեան հեղեղանքի նման ե-
րաժշտութիւնը թափում է օդի մէջ ու
իր կիսաընդարձացած վիճակի մէջ Քնա-
րիկը խոր շնչում է բակից բարձրացող
յասմինների բոյրը:

Աստղանի մուկ անկիւններում մա-
մուռի մէջ ձկները դարձեալ սկսում են
իրենց սիրախաղը եւ հեղնում կարծես
Աճաղին, որը վայրկեան տալի իր ժան-
դոտած ցնցուղներով յանդգնել էր խան-
դարել իրենց ներքին խաղաղութիւնը:

Ի՞նչ ունեն ձկները մտահոգուելու,
թող դարձեալ Աճաղը խանդաբել փոր-
ձի իրենց հանդիսար: Աէ՞ որ իրենցից
ծնունդ ձկնկիթներէ ասպարոզութեան
համար արդէն յանձնել են տաղանթի խոր-
քում փռուած փափուկ մամուռներ:

Բայց այս մտքից Քնարիկի մարմնով
փոխում է մի խուլ ցուր:

— Այս ի՞նչ տենչանք է, — ամո-
թով նետում է նա անկողնու վրայ, —
այս ի՞նչ խնթ հեւք է, որ անուն չունի,
եւ ոչ էլ ձեւ...

Վարուժանն յանկարծ այնքան մօտ է
իրեն, այնքան մօտ, որ իր պարանոցի
վրայ է դրում նրա ջերմ, հեքոտ շուն-
չը:

«Վայրապ հա», լսում է մտքի մէջ
տղայի թաւ ձայնը: «Յենթ աղջիկ ես...
խնթ: Գեղեցիկ ես: Մի՞թէ արդարացի
է հոգեկան ու մարմնային այսքան գրաւ-
չութիւն միեւնոյն կիտլ մէջ կենտրոնա-
ցած տեսնել...»:

Քնարիկի մարմինը զգում է հպումը
մինչեւ իսկ Վարուժանի զգայուն մատ-
ներէ:

«Ինչո՞ւ չքայլել տղայի հետ միա-
սին», մտածում է իւրովի, այդպէս ե-
րեսի վրայ, անկողնու վրայ բնկած ու
դէժքը բարձերի մէջ թաղելով: «Ինչո՞ւ
չքայլել Վարուժանի եւ ոչ թէ Հենրիի
հետ կեանքի ունայնութեան այս ձանձ-
րալի ճամբաներով: Մի՞թէ կեանքի այս
դատարկն աւելի հանդուրժելի չի դառ-
նայ Վարուժանի հետ, քան մեն-մենակ,
ինչպէս է ինքը»:

— Պանու՛մ, շներին կա՞թ տամ, թէ
կովի միս:

Օրուայ առօրեան ահա յարձակում
է Քնարիկի վրայ Աճաղի կերպարան-
քով:

Միայն մի վայրկեանի համար Քնա-
րիկը հակակրանք է զգում, եւ մէկ էլ ան-
համբերութիւն՝ իր ծառայի հանդէպ:

— Տո՛ւր, դնա՛: Ինչ որ ուզում են ա-
րա՛, էլի՛: Գնա՛, գնա՛... գնա՛:

Եւ մինչ ծառան խլած աչքերով հե-
ռանում է ուսերը թօթուկով՝ բռնորոշին
հասկանալով իր տիրուհու հոգեփոխու-
թիւնը:

Ամէն ինչ այնքան դատարկ է թուժ
առանց Վարուժանի: Տխրութիւնն աւելի
փաթաթւում է Քնարիկին: Միայն հրադ-
ներն են, որ իրական են, որոնք բխում
են սրտից ու հոգուց... Ամէն բան մի
վերջ ունի, մի հանգրուան: Այս նորա-
շունչ բուրումնաւէտ շփոթիկներն էլ
մինչեւ մի քանի ամիս կը թառամեն, բա-
կի բոլոր ծաղիկները մէկը միւսի ետեւից
կը սկսեն մահանալ: արեւն էլ պիտի դեղ-
նի... Ձողիկ հաջոցն էլ մինչեւ մի քանի
տարի յետոյ կը խալտոթ, աչքերի փայլը
կը խամրի. ատամները, հենց նոյն այդ
ուժեղ ու ճերմակ, քոթոթներին այսօր
հաճելի կոնծկոնծում պատճառող ժանիք-
ները պիտի թուլանան, թափուել սկը-
սեն...

Ինքը՝ Քնարն էլ, կամաց-կամաց պի-
տի մահանայ, ինչպէս տերեւները պար-
տէզի, ինչպէս համուկ բնութիւնը: Բայց
մինչեւ այդ վերջնական հանգրուանը,
մի՞թէ այսքան տանջալից պիտի լինեն իր
օրերը:

Միւս սենեակից բարձրանում է Հեն-
րիի ձայնաւոր յորանջումը:

— Օ՛, մի՞թէ մարդ քանի անգամ է
մեռնում այս աշխարհում, — ակամայ
խորհում է Քնարը:

Ու, մէկէն՝

— Աճա՛ղ, — զանգահարում է Քր-
նարիկը ներքեւի յարկը, — Ծա դուրս եմ
գնում: Պարոնին կ'ասես, որ գնացի:

Եւ հենց այդպէս, շատ քիչ շարժումով,
առանց որեւէ պնդանքի, ելնում է փո-
ղոց, դէպի քաղաքը, դէպի իր սիրած
Թեհրանը, դէպի քաղաքի արեւը, դէպի
Վարուժանը:

✱

— Բայց դու մի ընդհանուր երկտա-
սարդական ժուռիկան հախազահն ես :
Ինչպէ՞ս ես ինքզիք թոյլ տալիս մի տմբողջ
գլխեր խմել ու թուղթ խաղալ...

— Ինչո՞ւ ես եկել նորից, — յարում
է Վարուժանը խառօրէն, բայց համբե-
րութեամբ օպասելով, որ Գնարը վերջա-
ցունի իր ասելիքը : — Եկել ես այս տհա-
ճելի բանե՞րն ասելու ինձ : Ո՞վ է հիմա
դասախօսը : Դո՞ւ, թէ ես : Յիշու՞մ ես ջո-
բոյր զրպարտանքները անցեալ օրը :
Կարծեմ եկել ես նորից ինձ չարչարելու :

— Ոչ :

Յեղակարծօրէն գինաթափ, շրթները
փքելով՝ մօտենում է Գնարիկը Վարու-
ժանին :

— Իսկապէ՞ս, Վարուժ, քան, չեմ ե-
կել քեզ տհաճելի խօսքեր ասելու... Ե-
կել եմ... եկել եմ...

— Շատ յոգնած ես : Վիճե՞լ ես Հեն-
րիկ հետ : Նստի՛ր, հանգստացի՛ր, յուզ-
ւած ես, կարծեմ : Ըմպելի՛ կ'ուզե՞ս : Մի-
այն թէ՛ զգոյշ, իմ խնթ ազնիկ : Յոգնել
եմ արդէն քեզ համար աստապելուց...

— Տարօրինակ է, որ դու այդքան
կապուած ես խմելիքի հետ :

— Ըս քեզ միայն օշարակ պիտի ա-
ռաջարկէի, ոչ խմելիք : Բայց լաւ յիշե-
ցիր : Կը ցանկանա՞ս մի քիչ էլ շիճ լցնեմ
օշարակի մէջ :

— Աստուած իմ, ինչպէ՞ս ես յաջո-
ղում այդքան հանդարտ մնալ : Զատիկ էր
երբ վերջապէս խոզիցիք... Թողիցի,
գնացի... : Երանի քեզ, որ այդքան կամ-
քի ուժ ունեւ : Գիտեմ, որ ներսումդ փո-
թորիկ կայ : Պիտի լինի, անպայման : Ե-
թէ քիւրում ես ինձ : Այնքան անդորր է
դէմքդ : Կարծես ոչինչ չի պատահել մեր
մէջ : Երեւի ալքոյն է հաւասարակշռում
քեզ :

— Աղիդներդ լարում ես, հա՛, Քնա-
րիկ, — առերեւոյթ անտարբեր ու իր
թաւ ձայնով կարծես զգուշացնում է Վա-
րուժը մէկ անգամ եւս : — Յետոյ ո՞վ է
ասում, որ իմ մէջ փոթորիկ կայ : Երե-
ւակայութեանդ սնունդ ես տուել : Դարձ-
եալ բնականից արագ է աշխատում ար-

տիտի երեւակայութիւնդ : Լսի՛ր ինձ, —
դրասեղանի այսօր համեմատաբար աւելի
դասաւորումս զիտոյճիների արանքից ծը-
խածօրհն է որոնում Վարուժանը, — երբ
երեք օր առաջ այնպէս, խօլացած նոսր-
գի նման՝ աստիճաններն ի վար վազելով
թողիւր-գնացիր, ասացի քեզ, չէ՞, որ
խենթի պէս սիրում եմ քեզ : Սակայն առ-
րինների անցեալ ունեցող այս զգացումն
այլեւս որոշել եմ ինքս միայնակ պահեմ
եւ տնայական իր բարձրութեան վրայ :
Որոշել եմ թոյլ չտալ, որ դու քո քօյլ-
ներին ենթարկես այս մեծ զգացումը, ո-
րը դեռ պատանկութիւնից ի վեր անց
իմ մէջ, դու հրահրել սկսեցիր այն, երբ
վերադարձար Եւրոպայից : Եւ քնաւ ար-
ժէք շատեցիր իմ նստիւմին :

Յետոյ՝ լուռ է Վարուժանը : Կանգ-
նելով Գնարիկի գլխին ու բռնելով նրա
ձեռքը, իր երկաթէ ձայնով յարում է վե-
րտաթին :

— Դու, ընդունակ չես այսպիսի նուր-
բական զգացում իրեն արժանի բարձրու-
թեան մէջ պահելու : Ես որոշել եմ մի-
նակս պահել այն : Վերջնական որոշումս
այդ է :

— Ինձանից փախչելով... այո՞ : Ա-
րադան զնալով, չէ՞...

Գնարը քիչ է մնում վեր ցատկի դի-
ւանից, բայց Վարուժանը կասեցուց, եւ՝

— Ուրեմն գիտե՛ս արդէն : Մայրի՛կդ
ասաց : Արադան զնալս ազգային զործե-
րի բերմամբ է : Իմ նոր որոշումը բոլո-
րովին չի կապուած մեր օիրոյ հետ : Եր-
բեւեցէ :

Աղիկայ կողմից հանդարտօրէն դառ-
նալով, ինքն էլ նստում է նրա դիմացի
բազկաթոռի մէջ :

— Աստ տեսնեմ, ինչո՞վ ես զբաղեց-
րել քեզ այս վերջին օրերը : Շատ յոգ-
նած է դէմքդ :

— Ոչինչով : Այո՞րեքն՝ շատ անմիտ
բաներով, — իր լսածը տակաւին լրիւ
լըմբռնած, բայց սարսափի դատարկ յոյ-
զով վրայ է բերում Գնարը՝ երկդիմօրէն
Վարուժանին դիտելով, — ասածներիցս
եւ ո՛չ մէկն էլ հաշուի չի կարելի առնել :
Սովորական բաներ, էլի՛ : Բրի՛ջ խաղա-
ցինք : Վիսփի խմեցինք : Միեցինք : Ար-

Հաստական նիւթերի շուրջ մտքեր փոխանակելիք: Քաղաքին եւ ոչ անկեղծ բառեր արտասանելիք այնպիսի ծանօթներ, որոնց հանդիպում ենք միայն պաշտօնական հիւրասիրութիւնների ժամանակ. եւ որոնց, արտասանման մեկնելուց յետոյ էլ, Հենրին ու երբեք դուք էլ Հանդիպելէ... դիտես, էլ կտառվարական պաշտօնեաներ, դիտարկականներ... զեռ ոմանց գուցէ դարձեալ հանդիպեմ, բայց այլազգիներին՝ ո՛չ, հօ, իրապէս, ծանծրայի են այս ժամանակուոր մտերմութիւններ, որոնց դատապարտուած եմ հանդուրժել Հենրիի աշխատանքի հանգամանքով...

— Արժէքաւոր մտերմութիւնները միշտ էլ հնարաւոր է նամակագրութեամբ տեսականացնել:

— Ստարինրի շրջանակում միակ կիւնը, որի հետ մեր ընկերութիւնը յոյս ունեւ տեսականացնել, Միլլին է: Միսիդ Ռանդոլֆը: Մի անգամ մեզ մօտ հանդիպել եւ իրեն: Յիշո՞ւմ ես: Նա մասամբ աւելի է հասկանում ինձ:

— Խորք ունեցող կին էր, յիշում եմ: Միւս այլազգի ընկերութիւնը խաբահալ պուպրիկներն են նմանում:

— Նրան, օրինակի համար, կարողանում եմ անձնական կեանքիս վերաբերող դադանիքներ վստահել:

— Ինչո՞ւ կանայք անպատճառ կարեւոր են ուրիշներին հաղորդակից անել իրենց ներքին ապրումներին: Արդեօք ինքնախառնութեան պակասի՞ց է այդ, թէ ուրիշներին երեւալու պահանջ: Երեւի մեր կապի մասին էլ միսիդ Ռանդոլֆին պատմած կը լինես:

— Այ, — ջղայնանում է Քնարիկը յատկապէս նիւթերը սառնարին ձեւով ընդհանրացնելու վարուժանի կերպից, — չեմ ասել: Բայց մեր շրջանակներում շատեր դիտեն արդէն: Գոհարը չի խօսում այդ նիւթի մասին. բայց վստահ եմ, որ մի շուրջ հասել է ականջին...: Զատիկին՝ կարճ ժամանակով հեան էի: Գոհարիկը «Հայ Կին» միութեան նախագահուհի ընտրուեց: Իմանո՞ւմ էիր:

— Տղաներով երեսն զնացինք Զատիկին, Հեղինէն էլ, Յովսէփն էլ: Ամբողջ

ընտանեօք, տիկին Գայիանէն, նրանց հայրը, առհասարակ հիւրասէր մարդիկ են: Գոհարը ահաւասիկ, տարբեր է շատ կանանցից: Հարգուազիտ ազգիկ է, հրաշալի ընտանիք: Իրենց տունը լեփ-լեցուն էր հիւրերով:

— Ուրախ եմ, որ մենք չեկանք, — կրակում է բառերն արագ Քնարիկը, — ուրեմն դու էլ Գոհարենց էիր Զատիկ օրը:

— Ինչո՞ւ, — առերեւոյթ անտարբեր ուսում է վարուժանը, — ձեզ տեսնելը հաճելի կը լինէր: Էլ սուրբ Ինչ ետ արել:

Քնարիկը դժուարութեամբ է համարում ինքն իրեն հուստալ վարուժի պաղարին խօսակցութեան շեշտին ու շրթները խածնելով՝ շարունակում.

— Հա, ասում էի, որ համարեա՞ւ ամէն երեկոյ դուրս ենք ելել: Բայց սարսափելի ծանծրացել եմ: Էս օտար տիկինները, որ իրենց երկրում երեւի ծառայի ու աղայինի երեսը նոյնիսկ չեն տեսնում, մեր քոֆթէյլ փաթիլների ժամանակ աւերնդաւտ զանգաւաւ են պարսիկ աղայիներէից ու ծառաներից, նրանց մասնակի դողութիւններից: Ո՛չ արեւեստից են խօսում, ո՛չ քաղաքականութիւնից, կամ՝ հոգեբանական որեւէ խնդրից...

— Ուրեմն, ամէն գիշեր, ամէն ժամ քեզ զբաղեցրել ես անմիտ ժամանցներով: Քոքթէյլ փաթիլներ գնալով: Այդպիսի դատարկ խօսակցութիւններ ունենալով: Ետա՞ք իշ կանայք կան էս քաղաքում, որոնք հնարաւորութիւն ունեն հրաւիրուելու թէ՛ օտար եւ թէ՛ հայկական շրջաններ: Եւ դո՛ւ, ճիշդ թիթեռնիկի նման անհոգ, կեռնքի լցրել ես այդ սովորական ժամանցներով: Թէ՛ ծանծրանում ես եւ թէ՛ շարունակում, հակասում ես ինքզինքդ:

Վարուժանը խօսելով լցնում է արծաթեայ բաժակները սառեցրած կիտրոնաջրով եւ աւելացնում մի քանի ուժգն ջրին:

— Միախոտ կը ցանկանամ:

— Այ, Ինչ վերաբերում է իմ անհոգ լինելուն, — յուսադրուած ասում է Քնարիկը, — չափազանց անարդար ես: Ե-

թէ իմանայիր ինչքան դժուար էին այդ օրերը ինձ համար, այդ անտանկի ձեւական հիւրասիրութիւնները. բայց պէտք է, որ մասնակցէի, Վարուժաւ Հենրիի՝ համար:

— Այդ հիւրասիրութիւնները պատճառաբանութիւններ են միայն: Դու առհասարակ չառ ես սիրում փայլել հասարակութեան մէջ: Պճնասէր ես: Արդէն պճնուելու կարիքն այնպիսի՝ չափերի է հասնում քո մէջ, որ քեզ կարելի է որոշ դէպքերում մի սովորական պէրոս կին անուանել:

— Ինչե՞ր ես ասում: Դու ցանկանում ես վերադառնալ ինձ:

— Նաեւ սիրում ես գիր դալ: Դիր գալու երեսոյթը կանանց մօտ բնական պահանջ է, որոշ չափով: Բայց քո մէջ ախտ է դարձել արդէն: Ամէն շաբաթ պիտի պարանշանդէս գնաս: Ամէն օր պիտի կա՛մ հիւր գնաս, կամ էլ հիւր ընդունես:

Աւ, մի պահ անթարթ, իր մեղադրոյն տալիս Գնարիկի շփոթից շատագուշած դէմքին յատելով՝

— Դու: Այլ թէ փորձում ես հասնել թուալ մէկ կամ երկու կամ մի քանի տրամադրու, այլ՝ բոլորին: Դրա համար էլ դիր գալու ցանկութիւնը, որը կանանց մօտ բնական է եւ յատկութիւն, քեզ մօտ կորցնում է իր արժէքը: Դառնում է թերութիւն:

— Պանդու՛ս ես: Պանդում ես, որ քեզանից հեռու լինելով՝ երեւացել եմ հասարակութեան մէջ: Քո թուութիւնը հենց կայանում է քո չափազանց խանգոս լինելու մէջ: Նախանձ: Ա՛հ...

Ծիծաղում է աղջիկը:

— Քիչ առաջ ասում էիր, որ ես անսեթեւեթ եմ ու դարմանալիօրէն հանդարտ: Ինչպէ՞ս կարող եմ խանգոս լինել եւ միաժամանակ հանդարտ:

— Որովհետեւ ուժեղ է նկարագիրդ: Բնաւորութեամբ էլ մեղմ ես: Թաքցնում ես ապրումներդ: Բայց երբ խոնդն է խօսում քո մէջ, մի քանի վայրկեանի համար երեւան է գալիս թուլութիւնդ: Թոււորս կեցուղ:

— Մոռանում ես, որ կին ես, — ժպտում է Վարուժանը եւ, նորից Գնարիկի ձեռքերը բռնելով՝ այս անգամ խո-

րունկ հայեացքով նայում է երկար նրա շագանակազոյն բիւրերի մէջ, — եթէ նոյնիսկ այնքան եմ սիրում քեզ, որ խանդի է հասնում զգացումս, այդ իմանալով հանդերձ, չպիտի ինձ յիշեցնէիր այդ: Երբեմն այնքան ժանկամիտ ես դառնում: Երեխայի պարզութիւն կայ դեռեւս մէջդ: Կի՛ն ես, թէ փոքրիկ աղջիկ:

Քնարը կարծես աւելի հանդիստ է սկսում շնչել:

— Ինչ սիրուն է ժպտալ քո, — հուսկ զրկելով տղայի ուսերը եւ, իր դէմքը նրա այտին փարած՝ շնչում է ֆիւրիկը, — ես մանուկ չեմ: Այլ էլ մանկամիտ: Քեզ հետ սիրում եմ լինել այնպէս՝ ինչպէս որ կամ: Ձե՛մ այլեւս փորձելու լի՛նել լոկ մի կին արարած՝ զարդարում իր բոլոր տուեաններով: Յիշէ՛ր, որ դու ո՛չ միայն իմ սիրածն ես... այլեւ՝ իմ մեղմութեան վայրկեանների ընկերը: Օ՛հ, Վարուժա՛ն, այնքան տխուր էի այս քանի օրը: Հաւատա՛մ, հաւատա՛մ, Վարուժա՛ն...

Քնարիկը կամաց-կամաց զգում է Վարուժանի խօսուն մատների գզուտնքն իր պարանոցի, ուսի, թեւի եւ յետոյ նաեւ իր այժմ հեւացող կրծքերի վրայ: Փոխադարձ կարօտը կաթիլ-կաթիլ ծորում է աղայից զէպի ինքը: Ուռնանում է աղջկայ սիրտը: Աւելի արոփուն հեւքով է սկսում շնչել միջոցի մէջ տարածւած թրաշուշանների բուրմունքն ու, ըմբոստ մի վայրկեանի մէջ, իր շրթները Վարուժանին պարզելով՝

— Համբուրի՛ր, համբուրի՛ր ինձ, Վարուժա՛ն, — աչքերը փակ, բոցավառ բերանով յարդորում է անհամբեր, — ես քեզ չեմ փորձել հրապուրել միայն հրապուրած լինելու համար... սիրում եմ... սիրե՛լ եմ քեզ...

Եւ հետզհետէ հալչելով Վարուժանի հզօր բազուկների մէջ, մերուելով միմեանց՝ մոռանում են բոլորին:

Վարուժանի պատուհանի ներքեւ ծիտերը ծլուրլում են, արեւը շողում, իսկ աղան ու աղջիկը լսում են լոկ իրար սըրտերի բարախիւնն ու դառնում միայն մի շունչ:

ԼՈՒՍԻԿ

(Հատում)

A.R.A.R.®

ԿԸ ԿԱՆՁԷՔ ԶԻՍ...

Կը կանչէ՛ք գիտ ձեր խաղին
տեղ մը հետու, ճայճերու,
ուր կը ծագկին ժամաճայներն աւագի
զաւակներուս՝ կը մեծեան լուս,
անկարող,
առասպելի կամ քառի սուտ թռիչքով:

Կը կանչէ՛ք գիտ
ձեր երգի խնայքներու գրգամին,
ուր հաշիշուած՝
կը մագլցին տերեւներու քարքառով,
սիրուլտելով լայսերու կողերուն մէջ՝
առանց մարմնի,
զօր թողուցի՛ք դրան մ'առջեւ ասլակի՝
շունչիս մօտիկ, ախորժուած...

Կը կանչէ՛ք գիտ, անձրեւներու խոստումով,
տեղ մ'անանում,
ուր կը գտնեմ եւ ջրանցքներ,
աղօրի՛քներ,
դաշտեր անհուն ցորենի՝
լուկն կարուած
(իւրեւ անէծք՝)
զաւակներուս ոսկորներուն եւ սովին:

Կը կանչէ՛ք գիտ...
ու եւ կու գամ՝ առանց ճիգի,
ձեր ռազմական կառքերով,
մինչեւ «բլուրք կարմիր»,
ուր կը գտնեմ զինակիցներ,
հսկայ բանակ
ալշուազ՝
ազակի սենեակին մէջ,
պաշարուած,
միշտ
յադքական
առանց երգի...:

ԳԷՈՐԳ ԹԵՄԻՋԵԱՆ

Ա. ԱՐԵԼԵԱՆ

Պ Ա Ն Դ Ո Կ Ը

Երաժիշտը ունէր կեանքի իր սլաքարներուն մէջ սլարտում, հիասթափութիւններու ամբողջ շարքով մը բեռնաւոր բարեկամ մը, իրազեկ-ծումներու եւ տեսիլներու ամէն մղում ծալած եւ մէկդի գրած ազայ մը՝ Շահանը։ Անոր ձախողութիւնները սկսած էին իր ծննդավայրէն, Հոմսէն, ու ընկերացած էին իրեն մինչեւ Ամերիկա։ Ընդմիջած էին իր գործերը, պաշտօնները, նոյնիսկ սէրերը եւ արուեստի մարզին մէջ սոնետներ իր բոլոր փորձերը։ Կեանքը, մարդիկ ու հաւաքականոթիւնը չէին հասկցած իր նըկարչութիւնը։ Արդար չէին եղած իրեն հանդէպ՝ իր գործերուն եւ պաշտօններուն մէջ։ Բախար եւ դիպումները միշտ հարուածած էին զինք ու ինք անգոր մնացած էր այդ բոլորին դէմ։ Ըմբոսացած էր, վրդոված աշխարհէն, բայց սորված էր կեանքէն ու իր փորձառութիւններէն, թէ մարդիկ իր վրդովումն իսկ հասկնալու պատրաստ չեն։ Արժանի իսկ չէին։ Իբրեւ վերջին ու ամէնէն աւելի վարձատրող լուծում, ընտրած էր լուսթիւնը, ծխամորճը եւ Պէյրութը։ Իր միակ սեփականութիւնը եղող համբարդական պայուսակով ու ծխամորճով՝ եկած ապաստանած էր պանդոկի իմ սենեակին կից թիւ 16 սենեակը։

Երաժիշտը եւ Շահանը լուսով մտերմացած էին։ Կեանքի ընթացքին իրենց պատահածն ու շարժումները բոլորովին հակառակ դիրքորոշումով ընդունող, խառնուածքով տրամագծօրէն ներհակ հոգեմիջակներու մէջ ապրող այս երկու հայերը ներքին նմանութիւն մը, հասարակաց դիմ մը գտած էին իրարու մէջ։

Երաժիշտը Շահանին մէջ հըռ տեսնէր տեղատուութիւնը, միակ ճշմարտութիւնը իրենց պարագային, զօր ինք բնու չէր կրցած ընդունիլ, եւ այդ իրականութիւնը մերժելու յստակ ջանքով մը յանախ հըռ պայտանար առոր լուսթիւնէն։

— Պօսէ, բա՛ն մը ըսէ, զնա՛, բացատրէ վիճակդ, հապա՛... մեղք ես, ծօ՛, երիտասարդ ես տակաւին... Ի՞նչ այդ ծխամորճը բռնած-նստած ես... Հապա՛, հապա՛... Չ'ըլլար այդպէս, ինքզինքիդ հըռ վնասես, — յետօ՛յ, իր ըզադրդութեան մէջ շափաւոր ըլլալու համար՝ ինք եւս հըռ լուէր եւ, Շահանին ծխամորճին ծուխէն դանդաղելով՝ կոկորդն ու թոքերը հըռ մաքրէր, հըռ հեռանար քիչ մը, հըռ կանգնէր հայելին դիմաց, հըռ շտկոտէր օձիքն ու փողկապը, ակնոցն ու մազերը։ Կը հազար։ Ծուռ ակնարկ մը հըռ ձգէր երիտասարդին վրայ։ Կ'երթեւեկէր փոքր դաւիթի երկայնքին ու լայնքին, արագ ու ջղուտ քայլերով։ Կը հազար կրկին։ Շահան, խնկարոյր ծուխերուն ընդմէջէն, զոհունակութեամբ հըռ զիտէր երաժիշտին շարժումները։ Անոր սղե-

ւորութիւնները, բարոյականութիւնը, գիտականութիւնը, ամէն զինով կեանքին կառուած մնալու անսկզբիտալի յամառութիւնը կ'արտայայտէին զսպուած, ճրճաւորած իր մղումներն ու ալիկոծումները, եւ ինչ երաժիշտին մէջ կը տեսնէր իր կացութիւնը ըմբռնող, իր լուսթիւնը զնահատող, իր լուսթեամբ մը տառնող սրտակից մը: Ատիկա միութարական էր: Լուսաւոր ժպիտ մը կը շողար գէճքին, մանուկի պէս կ'ուրախանար:

— Ինչեր կ'ըսես, քարեկամ: Որո՞ւ ինչ պիտի խօսիմ, — կ'ըսէր՝ ոտքի ելլելով եւ, երաժիշտին մտերմութիւնը աւելի լաւ զգալու համար՝ պատասխանի սպասող հարցական հայեացքը անոր աչքերուն սեւեռելով:

— Մէկու մը բան մի ըսեր, զնա՛ վործ մը գտիւ, բան մը աշխատէ: Յետոյ, այդ ծխախոտին ծխախոտէն իրարէն՝ անդարար բան մը զնէ ու կեր, Շահան, հապա՛, մեղք ես, քեզի համար կը խօսիմ, եղբայր: Այս ի՞նչ տարօրինակ տղայ ես:

— Իրա՞ւ կ'ըսես: Կրնա՞մ պործ մը գտնել, — քաջալերուած ու դրական պատասխանի մը սպասող լայն բացուած աչքերով կը զարմանար Շահան: — Հապա՛, հապա՛ — կը քաջագոյնէր երաժիշտը:

Շահան կը վերադառնար իր բազկաթոռին:

Երաժիշտը կը շարունակէր երթեւեկել, ժամը ստուգել, հազալ: Աքսորտինի եւ դաշնակի դասերուն պահը կը մօտենար, քանի մը վայրկեանէն պէտք է մեկնէր: Շահան, ծխամորճը պատրաստելէ ետք, կը վառէր, կը ներշնչէր ծուխը, բաւական երկար կը մտածէր երաժիշտին ըսածներուն վրայ, անոնց մէջ հողածութեան, կարեկցութեան շնչո՞ւ մը կը զգար, շերտացած

ու քիչ մը ինքնալստահ՝ կը ժպտէր անխառն ոգեւորութեամբ մը, ու՛

— Քալէ, պաղ գարկշուր մը խմենք:

— Դեռ չտրվեցա՞ր, որ պաղ գարկշուրը ինծի կը վնասէ, ա՛յ տղայ: Քիչ ետք զառապան է, աշակերտուհիս կը սպասէ հիմա, պէտք է մեկնիմ, դուն քեզի լաւ հող տար, տաք բան մը խմէ, անդարար բաներ առ, փոխանակ դարկշուրի եւ ծխախոտի մասին մտածելու, — կը թելադրէր երաժիշտը եւ անգամ մը եւս իր յարգարուած ըլլալը կը ստուգէր հայելիին մէջ, ապա կը կոխէր վերելակին կոճակը, հետզհետէ անհամբերութեան նշաններ ցոյց տալով: Ծախարակները կը ճոճային ծխնինքնուն վրայ, վերելակը կը բարձրանար պողպատեայ ձողերէ կազմուած իր հունին մէջ ու կանգ կ'առնէր:

Իր բազկաթոռէն ու ծխամորճի ծուխերուն բնգմէջէն՝ Շահան կը հետեւէր երաժիշտին բոլոր շարժումներուն: Ան դարձեալ կը ստուգէր դեղի սրուակին դոյութիւնը զրդանին մէջ, կը բանար վերելակին դուռը, կը բանտէր ինքզինքն ու կը սահէր վար: Կեանքէն շրջապրելու մեծ ծրագիրներ ու պայքար պահանջող նպատակներ շունենալով հանդերձ, ընկրկումն ու յուսոսալը մերժելու իր այդ հեւքը Շահանին ալ քիչ մը կորով կը ներշնչէր: Լուսամտուէ մը կեանքին վերադառնալու կարելիութիւնը կը տեսնէր անոնց մէջ: Ան կ'ելլէր բազկաթոռէն, կը պարպէր ծխամորճը եւ նախ քիչ մը վարանոս, ապա աւելի լսելի ձայնով մը կը կանչէր Զիատը:

Փոքր տարիքէն ինքնարաւ եւ յանձնապատասխան կեանք մը ապրելու հարկադրանքը, Պէյրութի պէս քաղաքի մը մէջ, ուր ազատութիւններու եւ անիշխանութեան սահմանները այնքան խախտու են, Զիատի ինքնակերտութիւնը դրած են բարդ եւ բազմաճիւղ ընտրութիւններու խաչաձեւումին վրայ, զինք մատնելով լիթթահար եւ անկայուն վիճակներու: Այսպէս, Զիատ երբեմն կը բաւարարուէր պանդոկի կեանքով, անոր բնծա-

յառ ապահովութիւններով, ջերմ մթնոլորտով եւ անսակարկ կորույթով կը վարէր իրեն վստահուած գործերը: Կ'ըլլային պահեր սակայն, երբ ան կ'անդրադառնար, թէ աւելի մեծ երազներ ու հեռանկարներ կարելի էր ունենալ կեանքին մէջ: Եւ իր աշդտեղ կեցութիւնը սկիզբը չէր ոչ մէկ նուաճումի հասնելու: Գիտութեան նուաճումներուն ի լուր եւ տարբեր մշակոյթներու, տարբեր մարդոց հանգիպելով, իր մէջ ծնունդ առած էր անզուգիւ հեռաբերութիւն մը՝ իմանալու կեանքին ու մարդու էութեան խորհուրդները, որոնց հասնելու համար անխուսափելի կը նկատէր ծանոթութիւնը արդի գիտութեան եւ մարդկային նուաճումներուն: Ձէր ուզէր, որ իր կեանքը ըլլայ անհեւանկար ու վերջանայ հո՛ն՝ ուր դեռ միայն պէտք է օկուէր:

Զիտտ կ'անհետանար չարաթններով:

Յետոյ կը վերադառնար նոր յուսատարութիւններով, առանց բացառութիւն տալու իր բացակայութեան մասին:

Օրաթերթ կարդալու չափ արարեիէն սորված էր ինքնաշխատութեամբ: Յաճախ նախակրթարանի դասարաններու յատուկ դասադրժերու արցակ մը դնած՝ կու գար պանդոկ եւ մեծ խանդավառութեամբ կ'որոշէր կանոնաւոր դաս ընել: Ձէր յաջողէր: Կը տաղնադէր, կը յուսալքուէր, կը կէրն անորոշ ժամանակով մը կը ձգէր պանդոկը:

Շատերս տեղեակ էինք, թէ Զիտտ իր բացակայութիւններուն ընթացքին, կը մասնակցէր երիտասարդական շարժումի մը, որ կը համախմբէր թէ՛ ուսանողական տարբեր եւ թէ՛ գործաւոր զանազանքն երիտասարդներ: Արժատական վարդապետութիւններով կողմնորոշուող եւ երկրէն ներս տիրող կացութիւնը յեղաշրջելու համար մինչեւ իսկ բռնամիջոցներու դիմելու արաժակութիւններ որդեգրած կազմակերպութիւն մըն էր, որ իր բլիթներուն ցանցը տարածած էր երկրի գրեթէ բոլոր շրջաններուն մէջ, հողագործներու մօտ եւ գործատեղիներէն ներս:

Անձնագրութիւն ենթադրող արարքներու պատրաստակամութեամբ չէր, որ Զիտտ մտած էր անոնց շարքերէն ներս, այլ փնտտուքի եւ մէկը ըլլալու, ինքնութիւն մը ունենալու թելադրանքէն մղուած:

Շատեր կային իրեն պէս: Մեծամասնութիւն էին անոնք հաւանաբար: Քիչերն էին իրապէս մարտունակ եւ իրենց ամբողջ ջիղերով, ապրումներով ու էութեամբ զազափարկան այդ նորութիւններուն նուիրումները: Մեծ մասամբ համալսարանի ուսանողներ, իրենց յայտնի կամ թաքուն եւ խորհրդաւոր կապերով, կը հանդիսանային խուփութիւններու վտանգաւոր հասցէները: Կը կազմակերպէին քաղաքական հաւաքներ, տղատ բեմեր, դասադուլներ, բռնուցք կը ճօճէին իշխանութեանց դէմ եւ, ամպիոններու վրայ, մէկ ձեռքով բարձրախօսը զսպած, միւսով՝ ստուար ու սեւ մօրուքին դրա՜կալի մը յենած, կը պոռային իրենց կարգախօսները, կը բացատրէին, կը պահանջէին եւ կը ապառնային: Ամբիւր կ'ողբուորուէր, կը ծափահարէր, կը կրկնէր նորադոյն կարգախօսները, որոնք յաճախ քիչ-չօքներու վրայ տըպւած կը շողային իրենց կուրծքերուն վրայ, կը պարզուէին օդին մէջ, ձողէ ձող կապուած պատասաններու վրայ, հաստ աւ անհոռնի գիւրերով կը գրուէին քաղաքի ամենամաքուր պատերուն վրայ:

Քաղաքը, սակայն, առօրեայի իր հեւքին մէջ հազիւ թէ կը նկատէր հակադրութիւնները, որոնց վրայ հիմնուած էր ամբողջ բնկերութիւնը, պետութիւնը նոյնիսկ: Կը նկատէր այն պահուն միայն, երբ ցուցարարները կարենային անարգել յառաջանալ պողոտաներէն, բռնի փակել տալով վաճառատունները, առանց պետութեան կողմէ որեւէ միջամտութեան հանդիպելու:

Եւայթը կը վերջանար: Կը մոռցուէր: Տպաւորութիւնները կը հինա-

յին: Ամէն բան վերադառնալիս իր «բնականոն» վիճակին կը վերադառնար: Յաջորդ ելոյթը, թէեւ աւելի բուռն, երբեմն նոյնիսկ արիւնշալի, նուազ մասագութեամբ կը դիտուէր: Աղէտը կը դառնար ընդունելի երեւոյթ:

Բայց սխալ բան մը կար այդ «բնականոն» կեանքին մէջ: Ձիատ կը վերադառնար պանդոկ, երբ նիւթական անապահովութիւնը աւելի անմիջական կը դառնար, քան կարգախօսներու բովանդակութիւնը, որ երբեմն այնքան ալ անհրաժեշտ չէր թուեր: Ժիշդ է, սխալ բոններ կային, բայց այդ սխալներուն համեմատութեամբ եւ անոնցմէ մեկնելով անպայման ճիշդը չէր ձեւաւորուեր:

— Հէ՛յ, Ձիատ, նո՞ր ետ եկեր: Երեւի արժակուրդի էիր, հա՛... Նա-յինք ո՛ւր գացիր, — կը հետաքրքրուէր երաժիշտը, թերահաւատ չէլտ մը ղեկելով հարցումներուն մէջ, որ չէր վերաբեր անշուշտ Ձիատի նկատողութե-նէն:

Ձիատ պահ մը լուռ կը շարունակէր իր գործը:

— Հիմա ինչի առանկ բաներ մի հարսնէք... Թէ՛յ կ'ուզէ՞ք նախաճա-շին հետ:

Ձիատ բոլորին հետ նոյն վերապահութեամբ չէր վարուեր սովային: Ընդհանրապէս, կը սիրէր վիճիլ սմանց հետ՝ իր սորված նորագոյն տեսու-թիւնները պաշտպանել փորձելով: Շահանք իր նախընտրած խօսակիցն էր այս ուղղութեամբ: Անխուսափելիօրէն իրենց որդեգրած ու պաշտպանած քննա-րով կը հակադրուէին իրարու, եւ ոչ մէկ զնով կրնային դիմար հասկնալ, բայց եւ այնպէս, իւրաքանչիւրը կը բաւարարուէր ու խոր գոհունակութիւն կը զգար՝ իր համոզումները, իր մտքերը շարժողով հանկուկները, ընդզը-զումները յայտարարելու բեմ մը, ունկնդիր ականջ մը ապահոված ըլլալով: Անվերջանալի վիճաբանութիւնը, որ ընդհանրապէս շեղած կ'ըլլար իր հիմ-նական նիւթէն, կ'ընդհատուէր իջեւանողներէն մէկուն միջամտութեամբ, որ կը յիշեցնէր իրենց, թէ ուշ գիշեր է, եւ թէ՛ մարդոց հանգիստի ժամն է: Ձիատ կը մտնէր խոհանոց եւ սիկարէթը ջղային շարժումներով մարելէ ետք, կը սկսէր դիզուած ամանները լուարու: Շահան, որուն քունը խանգարուած կ'ըլլար վիճաբանութեան ընթացքին, իր ջղապիւրկ վիճակէն զայրացած՝ կը պատրաստէր ծխամորճը, կը վառէր հանդարտութեամբ եւ կ'ընկղմէր բազ-կաթուին խորը:

Ձիատի եւ իր գաղափարակից երիտասարդներուն համար, իրենց շար-ժումը ուրիշ բան չէր, եթէ ոչ յեղափոխութիւն մը, նման բոլոր այն մեծ յեղափոխութիւններուն, որոնք ազդութիւններու ամբողջ ճակատագիրն ու պատմութեան ընթացքը փոխած էին: Եւ ինչպէս ամէն յեղափոխութիւն կ'ու-նենայ իր շարժառիթը, հեռաւոր ու անմիջական պատճառները, անհրաժեշտ էր նման պայմաններ ապահովել նաեւ իրենց յեղափոխութեան համար, որպէս-զի ըլլար նպատակաւարժաւ եւ, վերջ ի վերջոյ, յաղթանակէր: Այդպէս, ա-նոնք անուանած էին իրենց համար թիրախներ, սահմանած էին շահագործող-ներու եւ շահադուրձուողներու խաւեր, — յափշտակիչ եւ զոհը: Այդ բոլո-րը բառերու եւ նախադասութիւններու մէջ զննելով՝ այնքան հնչեղ ու մար-տունակ կարգախօսներ դուրս եկած էին, որ պահ մը նոյնիսկ իրենք զմայ-լած էին իրենց այդ առաջին յաղողութիւններուն ի տես: Այդպէս, Ծայր տը-ւած էր խանդավառութիւնը իրենց հետզհետէ խտացող շարժերուն մէջ: Այլ-եւս այնքան դիւրին էր ամբոխի յորդառատ հոսանքներով ողողել փողոցնե-րը եւ հնչեցնել այդ կարգախօսները, յաճախ երգերու ձեւին տակ, ներդաշ-նակ երաժշտականութեամբ եւ զննարարներու հովանիով ամբապնդուած:

Ժիշդ է, թէ գաղափարաբանական բարդ տեսութիւնները, փիլիսոփա-

յական խորութիւններու հանող քաղաքական վերլուծումները վերացական էին, եւ իրենց շարքերուն իսկ մեծ մասին համար անիրական ու անգործնական, ինչպէս նաեւ շահագործումներու ու դաւերու մասին եղած ակնարկութիւնները անմիջական առօրեայի մտահոգութիւններէն շատ հեռու էին միջին մարդուն համար, նոյնիսկ անարհեստ գործաւորին, բայց եւ այնպէս, ամբողջային այդ ընդհանուր տրամադրութիւնը կար, ներկան ժխտելու, բոլորաշատանալու, քիչ մը անիշխանական ըլլալու այդ մղումը գոյութիւն ունէր շատերու մօտ։ Այդպէս, դատապահելու ընդհատումով սկսուած բողոքներու ելլոյթները դարդանալով՝ կարճ առեւտրային վերածուեցան կազմակերպուած դատադուլներու։ Հրապարակային ազատ բեմերուն եւ հաւաքներուն ներկայ կ'ըլլար նաեւ ինք՝ Զիատ, եւ համալսարանականներու շարքին մէջ իր ինքնութիւնը կը ջանար յարմարեցնել։ Համալսարանական մը ըլլալու իր անթեղուած մղումներուն եւ իր ներկայ անուա՝ վիճակին անհաշտ բախումը կը մեղմանար որոշ չափով։

Այդ անցողիկ պատրանքին անտեսանելի թելերէն առկաի՝ ճառախօսին մարտահրաւէր կարգացող շեշտերով խանդավառուած, Զիատ ինքնամոռացութեան պահ մը կ'աղբէր, գերերջանիկ անգուսպ բերկրանքով մը ողողուած։ Ան իր կեանքը լիովին իմաստաւորուած կը դռնէր հոն։

Իր այս նոր ինքնութեան հմայքէն գինովցած՝ հետզհետէ սկսած էր աւելի գործուն գերեր ոտանձնել ամբողջաբարական այդ ելլոյթներուն ընթացքին, ինքնիրեն արտօնելով չմարձատրող արկածախնդրութիւններու մաս կադմէլ, ոտախլաններ քարկոծելէն մինչեւ երթելի լոյսերուն ջախջախումը, ցուցադրողներու կոտորումէն մինչեւ այրած անիւներով մայր պողոտաներու փակումը։ Մափահարուած այդ պզտիկ հերոսութիւններով քաջալերուած՝ այդ վարժութեան վտանգին կ'անդադառնար երբեմն, բայց տեղատուութեան մասին չէր մտածեր ընդհանուր։ Իր զաղափոքակից ընկերներուն, մանաւանդ համալսարանականներու ներկայութեան, իր անձնութիւնը եւ անսակարկ մասնակցութիւնը յեղափոխական գործին, հաւանաբար իր միակ տրամախնդներն էին, որ իրեն կ'երաշխաւորէին գեր մը անոնց շարքին։ Որեւէ նուազանջ, որեւէ տեղաբացում, որ հարցականի տակ դնէր իր մասնակցութիւնը այդ արարքներուն, կընար զինք զրկել յեղափոխական մը ըլլալու միակ վաւերագրէն։

Զիատ երջանիկ ըլլալէ հեռու էր սակայն։ Արկածախնդրութիւններով հարուստ շարքի մը հաջ, կը վերադառնար պանդուկ, անթութեան, անքննութեան եւ հիասթափութեան գիծերը դէմքին։

Այլադան երկիրներէ ու ժողովուրդներէ վտարուած կամ արտածուած զաղափարախօսութիւններ ազատտան կը դռնէին այս տարօրինակ երկրին մէջ, որ մէկտեղած էր ամէն տեսակի հակասութիւններ, հակադրութիւններ։ Քաղցի ու թշուառութեան քովն ի վեր կը բարձրանային քաղքենիութեան, շուսլութեան ու սալոնային կենցաղի ամէնէն ամբարտաւան օրինակները՝ ընկերային բարոյականութեան տուեալները թխտող բոլոր մանրամասնութիւններով։ Այդպէս, ենթահողը պարարտ ու պատրաստ էր հասունցնելու պայթուցիկ մթնոլորտ մը, որ չէր նշմարուեր սովային։

Հակադրութիւններու անկարելի այդ մէկտեղումէն ծնունդ առած քառասոյին կազմութեան մէջ, զրկուածն ու զրկողը, անիրաւուածն ու անիրաւողը կարելի չէր ջոկել ու հասցէագրել։

Դէպի անխուսափելի բախում տանող այս արտասովոր դրութեան մէջ, Զիատ կը ջանար որոնել իր սեփական պայքարի ուղին։

Ճիշդ է, որ ինք ունէր իր պայքարը. աւելի խոր, աւելի էական։ Լի-

նկույթն էլ ինքզինք կատարելագործելու մղումը, զոր շէր կրնար սահմանել ըստերով: Հիմա ինք գրեթէ ոչինչ էր. գէթ այն անձը շէր, որ սահմանած էր ըլլալու:

Ուշացած այդ պայքարը կ'ուզէր սկսիլ ձեռով մը:

Ինչպէ՞ս, ո՞ւր:

Շատ երկատարող էր՝ տեղի տալու համար: Բայց նաեւ շատ ուշ էր՝ ամէն ինչ սկիզբէն սկսելու համար:

Հետզհետէ այդ անտար ոչինչը պոյութիւն կ'անէր ուրեմն:

Ձկատարուածին փոստանքը...

Ձկատարուելիքին սարսափը. ներկան, ոչինչը:

Այդ բոլորին արձադանդէն գրգռուած ջիւղեր եւ ուղեղ կրծող տապնապ:

Տապնապը չկարենալ ընկալելու մղմանը:

Հեռքը...

Տեղադրութիւնը:

— Պարոն Շահան:

— Ի՞նչ է, Ձիւտ:

— Ինծի անդիւրէն գրեւորուալ կը սորվեցնե՞ս:

— Ինչի՞ր կ'ըսես, Ձիւտ: Ես հայերէնի ուսուցիչ եղած եմ, բայց անգլերէն. ատիկա ուրիշ՝ բերի՛ր հիմա:

— Ես դասադրքեր կը բերեմ:

— Յետափոխութիւններու մասին պիտի կարդաս:

— Ո՛չ: Պիտի ճամբորդեմ:

Շահան, իր քնադրութեան հաւատարիմ՝ անմիջապէս շտապարանէն: Խնամեց ծխամորճը, պարպեց մոխիրը, վառեց, ստուգեց, որ բաւ բռնկած է: Յետոյ, առանց պոխը բարձրացնելու, ըսաւ.

— Միտին կը ճամբորդենք:

Այդ խոսակցութեան ակամայ ունկնդիր եղած էր ամօ Ղազարը:

— Անգլերէն պիտի սորվեցնես Ձիւտին, — հարցուցած էր հատ-հաս: Յետոյ, սիկարէթի ծուխէն խուսափող, կիտախուփ տղերքը քիչ մը եւս նեղ-ցուցած ու կէտերան խեղալով՝ շարունակած էր ճաշարան-խոհանոց իր երթելակը:

— Ամօ Ղազար, մեղի երկու հատ զարեջուր բեր, — ըսաւ Շահան, որուն տրամադրութիւնը յետակօրէն բարելաւուած էր:

***

Վերելակին ճախարակները կը դառնային անճախիչ ու ապակեայ վանդակը հանդարտօրէն կը բարձրանար վեր, իւրաքանչիւր յարկի դրան զսպանակներուն զարնուելով եւ, կշռութաւոր շիկոցով մը ընդմիջուած՝ կը հասնէր վերջին յարկը, որ պանդոկի գլխաւոր բաժնին էր ու ընդունարանը: Վերելակին դրան զոյգ փեղկերը միասնաբար կը բացուէին, իւրաքանակ ձանով մը: Այդ ձեռով միայն հօրեղբայրս կը բանար վերելակին հրկիւղեկեայ դուռը: Ամէն ոք կը լսէր այդ ձայնը եւ ամէնքը կը գիտնային, թէ արդէն առտուան ժամը ետքն է:

Ներայրս, դեռ գիշերանոցով, ճաշարանի մուտքին կը դիմաւորէր այդ ժամուն արդէն վերադարձած հօրեղբայրս.

— Հը՛: Ինչպէ՞ս անցաւ գիշերը:

— Լաւ:

— Զայն-ճո՞ւն:

- Զկար :
- Գացող-եկող :
- Զեղաւ :
- Հարցնող-փնտռող :
- Զկար :
- Թիւ 14ի տղան դիչերը քանի՞ն վերադարձաւ :
- Երկուքի ասոնները :
- Թիւ 3ի ֆիշերը լեցնելու շտապար :
- Լեցուցի :

Յանձնումի-ստանձնումի այդ կարճ տեղեկատուութիւնը պայմանական էր տառուան բարիլոյսին հետ : Այդ ձեւով հօրեղբայրս կ'ուզէր ապահով ըլլալ, որ իր բացակայութեան որեւէ անբաժանելի դէպք կամ անհասկացողութիւն չէ պատահած : Այն օրէն ի վեր, երբ հօրեղբորս ընտանիքը Անթիլիասի իրենց նոր տունը փոխադրուեցաւ, գիշերը, անոր բացակայութեան, եղբայրս կը ստանձնէր պանդոկի վարչական մանր-մունր գործերը, անպաշտօն աշխատանքները, որոնք աւելի տան մը կարգ ու սարքին կը նմանէին :

Եղբայրս իջեւանողներուն հետ դիւրին հազորակցելու ընդունակութիւն ունէր եւ հօրեղբորս բացակայութեան զարմանալի ձեռնաստութեամբ կը վարէր գործերը : Օրինակ, ես չէի կրնար որոշել, թէ ներկայացողը ծանօթ յաճախող է, հա՞յ է, ո՞ր երկրացի է : Ճամբորդական պայուսակ ունի՞ր, ընտանիքով է, թէ առանձին : Այս բոլորը անհրաժեշտ հարցումներ էին, որոնց պատասխաններուն գումարով պէտք էր որոշել արամադրելի սենեակը : Այդ ձեւի անգիր օրէնքներ գոյութիւն ունէին, որոնք, հօրեղբորս տարինելու փորձառութեան վրայ հիմնուած՝ պանդոկին կ'ապահովէին ընտանեկան մթնոլորտը :

Եղբայրս շուտով կրցած էր հասկնալ այդ չափանիշները եւ իւրացուցած էր զանոնք գործադրելու եղանակը :

Ընդհանրապէս թւումացութիւններ չէին պատահեր : Պանդոկը կը պահէր իր նահապետական մթնոլորտը :

Երբ ուշ գիշերին, քանայէ առաջ, հօրեղբայրս հեռաձայնէր տունէն՝ եղբայրս կ'ըլլար զեկուցողը .

- Գացող-եկող ...
- Զկայ :
- Հարցնող-փնտռող :
- Ոչ ոք :
- Վերելակը վերի յարկը բերելու եւ գուռը բաց պահելու շտապար :

Երաժիշտին շարժումներուն մէջ նոր աշխուժութիւն մը աւելցաւ, երբ երկար փնտռութիւնէ հետք, զննց դաշնամուր մը, իր նեղ սենեակին մէջ գրծւար էր տեղաւորել գորգապատ սալոններէն բերուած այդ գործիքը : Անոր նախկին տէրերը թէեւ վերջնականապէս գաղթած էին, անոնց զուարթաշատ, խնդութեամբ ու երաժշտութեամբ լեցուն օրերէն բերկրանքի յուշեր կը մնային ստեղնաշարին մէջ : Մենաւորի իր սենեակը հիմա կը յորդէր վերանորոգ պերճանքով մը :

Շատ բան պիտի փոխուէր այլեւս իր կեանքին մէջ : Քիչ մը աւելի գուրգուրանքով կը պնդէր այդ օր սենեակին գուռը : Շատ մը դժուարութիւններ պիտի հարթուէին : Այլեւս աշակերտները կրնային իր մօտ զալ՝ սեփական դաշնակին վրայ կատարելու փորձերը : Այլ պարտաւոր չէր խոնար օդին, տն-

բնակություն կամ ամրան տաքերուն թաղամասէ թաղամաս փոխադրուիլ, չմշակուող գետնային իր տաղանդները նուազ յաճախակի պիտի դառնային։

Դաշնամուրի վրայ նոր նուազիւ սորվող աշակերտներու անհրապոյր տնկունկոյցը, իր նկատողութիւններով ընդմիջուած՝ դասացուցակային կանոնադրութեամբ կը կրկնուէին ամէն օր։

Արեւմտեան, սակայն, աւելի փորձառու եւ շնորհալի նուագողներ դաշնամուրի ետին կը ներշնչուէին իրենց սիրած մէկ եղանակով։ Երաժշտութիւնը ալիքներուն թրթռացումը կ'ողողէր պանդուխտ ներանցները, կը մտնէր իւրաքանչիւր սենեակէ ներս եւ կը յաղթէր փողոցի բոլոր աղմուկներուն։

Ի լուր այդ բոլորին, երաժիշտին երջանկութիւնը կը բաղմապատկուէր։ Ծննդատար կը նուագէր եւ իր շարժումներուն մէջ կ'աւելնար ինքնավար տաճարի նոր շէշտ մը։

Այդ բոլորէն անկախ, սակայն, ան ունէր զինք տեւապէս անհանդիս տացնող, քունն ու անդորրը ընդմիջող վէրք մը, — Հայաստանէն արտագաղթած ըլլալու պարագան։ Առտուն երեւոյ լուալու ատեն, իրիկունը՝ ընթրիքի պահուն, դաշնամուրին մօտ, միշտ նիւթ մը կրնար պտնել՝ Հայաստանեան իր փորձառութիւններուն հետ առնչելու համար։ Իր նախապաշարումներէն, դառնութիւններէն շնչին յիշատակ մը կրնար յանկարծօրէն զայրացնել զինք։ օձիքը աւելի ջղային շարժումներով կը շտկէր, կ'ելլէր աթոռէն, կ'երթէր եւ կէր անհանդարտ, կը հազար։

— Զըլլալիք բան է, եղբայր, ինչո՞ւ մարդիկ չեն ուղեր հասկնալ։ Առանց տեսած ըլլալու կ'ուզեն դատել։

Պատանեկան իմ համոզումներուս եւ դպացումներուս հետ բոլորովին անհաշտ էին անոր Հայաստանեան զանգատները, որոնք հազար անգամ կրկնուեալ ըլլալով, դարձած էին նեղացուցիչ։ Բայց պիտէի, որ իր դժուարութիւնը այլ մարդի մը մէջ կը կայանար, հոգեկան այլ խախտում մը կը հաւասարակշէր այդ մասին խօսելով, իր զայրոյթն ու միջոցառումը այդ հասցէին ուղղելով։ Աւելին. Հայաստանը հաւանաբար ամենամոտրիմ անունն էր իրեն համար, որ կրնար որեւէ պահու, որեւէ առթիւ՝ իր հիասթափութիւններուն եւ վիշտերուն պատճառը հանդիսանալ։

Իրեն հետ բացայայտ բախումներ չունենալու համար՝ կը հեռանայի ծանօթ ելոյթներուն լիզու տունած պահուն։

Օր մը, սակայն, պատահեցաւ անխուսափելին։ Երբ նմանօրինակ առիւթով մը իր եղբայրացիները վաւերացնելու համար՝ իմ դրական պատասխանիս կը սպասէր, ես, բիրտ անմիջականութեամբ մը՝ ըսի.

— Իրաւ հայ մը Հայաստանէն չի հեռանար։ Դուք պարտուած անձ մըն էք։

Ձէի կրնար պատկերացնել երաժիշտին զայրոյթը։

Առաջին անգամ ըլլալով այդ աստիճան խստութեամբ կը դատուէր իր արարքը։

Ծննդատարը ծայրագոյն կէտին հասաւ։

Սովորական դեղերու միջամտութիւնը բաւարար չեղաւ։

Շահանի կարեկցական ջանքերը չկրցան մեղմացնել տաղանալը։

Հայաստանը իրրեւ երազներու մեր հայրենիքը, կացութիւններու եւ օրաբազաններու պայմանաւորումէն անջատելու իմ նախանձախնդրութեանս մէջ՝ չէի կրցած նկատել երաժիշտին ներաշխարհի դարաուղի մտերմութիւնը հայրենիքին հետ...

(Շար. 2)

ԱՐԱ ԱՔԷԼԵԱՆ

Գ Ե Տ

ճարածառի աչքերուդ եւ քարթիչներուդ ընդմէջէն՝
կը վերադառնամ կաշկանդուած բնութեան:

Սա ճամբան է՝
հաշտան առցենքու մէջ կորստած:

Հերմակ փռչին կը հասի ամղադար:

Ջրածագութեան դաշնաւորումը
Պիտի պատանի այս գիշեր:

Մատներուդ տակ ճնշուած լարերէն երկարող
Մեղեդին չեմ լսեր:

Թող քաւը անոց, որ զամ խաղալ դէմքիս վրայ,
եւ քարմ յղացումներդ
Զիս երբեք միմակ չձգեն:

Պիտի հետեւիմ ճեղ միմչեւ աղբիւր
Ու վերադառնամ ծովափ,
Ուր շարժումները անվերջ կը պտռան
Ու երաժշտութիւնը չի կորսուիր...

ԱՐԱՄ ՀԻՒՆԱՆ

Վ Ա Ր Դ Ա Ն Գ Ր Ի Գ Ո Ր Ե Ա Ն

Լ Ո Յ Ս Ի Ա Մ Ր Ո Յ Ը

Յուզան թուականներուն Հայաստանի արձակը զգայալէս թարմացուցած միջին սերունդի ծանօթ գէժերին ետք, Մուկան թուականներուն յաջորդաբար հրապարակ եկան նոյն տոնի նուիրուած աւելի քան տասնեակ մը նորեր, ոյսպէս ռմանջ մէկ, ուրիշներ երկու եւ նոյնիսկ աւելի հասորներու հեղինակ են արդէն եւ քննադատութիւնը յաճախ կ'անդրադառնայ անոնց, համազումարներու ամպիւսնէն, կ'որ սեղաններու լուրջ թէ տասնմին յողումներով:

Համալիտարնային Նրկրորդ պատերազմէն անմիջապէս ետք ու հետագայ տարիներուն աշխարհ եկած այդ երիտասարդնէլը կը կոչուին Վահագն Գրիգորեան, Ալեքսան Մեխակեան, Գրիգոր Զանդեան, Թաւնո Շատոյեան, Վահէ Պոստանեան, Ալվարդ Պետրոսեան, Վրէժ Իսրայէլեան, Մարգարէտ Քարութիւնեան, Վահրամ Թաթկեան, Արտուզը Յովակիմեան, Դաւիթ Մուրադեան եւ թիւով նոյնքան ուրիշներ, որոնցմէ, զառք, միայն առաջին երկուքին մասին քանի մը խօսք ըսելու առիթ եղած է թագիւնսի մէջ:

Նոր անուններու այս շարքին մէջ րոյտումին նոր է Վարդան Գրիգորեանի անունը, որ, մեր տպաւորութեամբ, ափսոս րոյտայ ամէնէն հնչեղնէն մէկը, «Լոյսի ամբողջ» անուն իր առաջին վիպակին մէջ յայտնարեալ գրական ստեղծարարութեան իսկ վկայութեամբ:

«Սովետական գրականութիւն» ամսագրի այս տարուան Օգոստոսի համարին մէջ լոյս տեսած 70 էջոց վիպակ մըն է «Լոյսի ամբողջ», որ նիւթ ունի Դրդ զարու բնականական կայտարարեան եւ հայ ժողովուրդի փոխարարութեանց մէկ պահը, պաւիկեան շարժումին շարժառիթները, ուղղադարձներն ու բախումները:

Գոնէ մեր դրականութեան մէջ հազուադէպ փաստ է, որ երիտասարդ մը իր առաջին գործով ձեռք զարկած ըլլայ պատմական նիւթի մը եւ յայտնած ըլլայ զրոգական արժան լնորն, որքան յայտնարեալ է Վարդան Գրիգորեան:

«Լոյսի ամբողջ» կը բաղկանայ յորս մասերէ: Ստորեւ տրուածք վերջին մասն է, որ զառքաբար մը կու տայ ամբողջին, ինչպէս նաեւ փնտրուած անուն մը գտնաւու ջանքարով նկատ երիտասարդ հեղինակին մասին:

Յոնէ տարի անց այդ Ոսյ Սիմէոնը վերադարձաւ վերոյիշեալ Կիրոսա, ժողովեց կատարողիմի աշակերտներին եւ դարձաւ ազանդի ժողովագորդը:

ՊԵՏՐԱՍ ՍԻՄԵՈՆ, «Սոցալար պատմութիւն»

Թէեւ ամէն օր ծառաները նրա հրամանով իւզում էին սոնակները, սակայն վերջալոյսի մարող շողերի եւ սննետկներում խաւցող մթնշաղի

հետ, երբ ծառաները սկսում էին վառել ջահերն ու կանթեղները, բացուող ու նրանց հոծեից փակուող դռների ճռուցի տրճաղանդը՝ կրկնապատկուած դատարկ սրահներում ու միջանցքներում, նրա ականջներին մէջ թնդում էր, չարաչուսեւելով երկար ու տաղտուկ երեկոյի, անհանդիստ ու անքուն գիշերաւայր սկիզբը։ Ծրփելով սենեակից սենեակ, նա յաճախ մտաբերում էր ցուրտ ու անձրեւային այն դարձանային օրը, երբ աւելի քան երեք տարի առաջ, մըրսած ու թրջուած, առաջին անգամ ոտք դրեց այդ պալատը։ Այժմ դատարկ սենեակներն ու սրահներն այն ժամանակ լիքն էին ֆիլոնի բազմանդամ ընտանիքով, նաժիշտների ու ծառաների, երաժիշտների ու քահանաների բազմութեամբ։ Կիրոսսան նուաճելուց յետոյ նոր կայսեր՝ Յուստինոս Երկրորդի հրամանով փոխարինելով ընդանդակն կայսրութեանը թշնամի յայտարարուած Փիլոնին, նա ամէն ինչ արել էր պալատից շնչելու նրա երբեմնի ներկայութիւնը։ Փոխել էր կահ-կարասին ու վարագոյրները, քանդել լողարանի պատերը դարպարող կիսամերկ կանանց խճանկարը, կրճատել նաժիշտների ու սպասուստների բանակը, եւ պալատը, թեթեւանալով արեւելեան պերճանքից, ընդունել էր աւելի պարզ, հոսմէական տեսք։

Այո, այժմ պալատում քիչ բան էր յիշեցնում ֆիլոնին, բայց Սիմէոնն անկարող էր յիշողութիւնից ջնջել նրա խօսքերը, որոնք արտասանեց Ամիր-սուրի քամոտ ծովափին։ Եւ թէեւ երեք տարի էր նրանից ոչ մի լուր չունէր, բայց ամէն բացուող դրան հետեւում սպասում էր տեսնել Փիլոնին, որը ընդ-թայակապ, զինուորների ուղեկցութեամբ նաւը բարձրանալիս ասում էր. «Մո՛կ ես խնայելիք զեղ, Սիմէոն։ Բայց ինձ լաւ չես ճանաչում, ես զեռ կ'ապացուցեմ, որ Կոստանդին-Սիդիանուսը քո հայրն էր։ Մեր բանակից զեռ շատերն են ողջ, շատերն են յիշում ապստամբ իշխանի եւ նրա փախչոտ լակոտի պատմութիւնը։»

Մէջը եղած կասկածին գումարուել էր նորը՝ աւելի սարսափելին։ Ուրեմն, նա ո՛չ միայն Դոմենտիանոս Քսանիասի հարազատ որդին չէր, այլեւ պարզապէս էր, որ Կոստանդինն էր նրա հայրը։ Եթէ առաջինի հետ նա կարող էր եւ հաշտուել, ապա մերջինը ո՛չ միայն անընդունելի, այլեւ անհեթեհ էր թւում նրան։ Եւ թէեւ նա ամէն ժամ ու օր պայքարում էր, փորձում ի սպառ սպանել հոգում բոյն դրած կասկածը, բայց անկատելիօրէն, ինչպէս հողմերն ու արեւակն են քայքայում անասան թուացող ժայռերը, մէջը խորտակում էր իր եւ Կոստանդինի միջեւ որեւէ կապի անհնարինութեան նըկատմամբ ունեցած հաւատը։

Կասկածը նրան աւելի միայնակ ու մարդախոյս էր դարձրել։ Ողջ Կոստանդինում եւ պալատում չկար մէկը, որի ներկայութիւնը հաճելի լինէր նրան։ Ամենապաշտօնապարճ ու ամենապաշտօնական կանայք անդամ մէկ-երկու հանդիպումից ձանձրացնում էին նրան։ Զբոյցի պահին յանկարծ սկսում էր նկատել նրանց չպարտաքի թերութիւնները, չարժուանքի չինձու լինելը, անդիւր արուած խօսքերի դատարկութիւնը։ Նա յատկապէս խուսափում էր ժողովրդի հետ հանդիպումներից։ Շքահանղէսների ու ասեակատարութիւնների ժամանակ հանդիսատար խօսքի իրաւունքն ընձեռում էր Սերգիոսին, որը, պաշտուած իրեն վստահուած պատուից, առիթը բաց չէր թողնում դուրսանելու Սիմէոնին։ Անտարբերութեամբ լսելով Սերգիոսի ներդողական ճառերը, նա մտածում էր, թէ որքան հեշտ է ուրիշի միջոցով բարի անուն ու համբաւ վաստակելը, որ վաղ թէ ուշ դուցէ ինքն էլ սկսի հաւատալ այդ խօսքերի իսկութեանը՝ թէ անգամ առատ բերքն ու յորդառատ անձրեւներն էլ իր համեստութեան, խորաթափանց մտքի ու տաղանդի արդիւնքն են, կը

փորձի շարժումներով ու կեցուածքով նմանուէլ բառերից կերտուած իր նոր կերպարին: Իսկ իրականում այն կարծիքին էր, որ սկսել է նմանուէլ Փիլսոնին: Ուսում էր մեծ քանակութեամբ, օրուայ ցանկացած ժամին: Այդ երեք տարիներին բաականին գիրացել էր, եւ թէեւ հապուստների տակից գիրութիւնն առայժմ ոչ միայն չէր երեւում, այլեւս, կարծես, աւելի ազդեցիկ տեւք էր տուել նրան, նա ամէն քայլի հետ մաշկի տակ զգում էր թանձրացող ճարպի աւելորդ ու օտար ծանրութիւնը, որը խորթացնում, վանում էր նրան իրենից: Սիմէոնին չէր լքում երկատուած լինելու զգացումը՝ որ կողք-կողքի քայլում են երկու Սիմէոն, իսկ ինքը՝ իսկականը, դեռեւս անմարմին ու անտեսանելի, խարխափում է նրանց միջեւ, ցանկանում համատեղել անհամատեղելին, կառչած երկուսից էլ՝ փորձում քարշ գալ նրանց միջեւ գոյութիւն չունեցող միջագոց:

Բայց ամենատարափելին ծիւից ու կրակից սեւացած, ածխացած կողերով ձեւագրերն էին՝ Կոստանդինի թղթերը, որոնք, իջած երեկոյի հետ, կարծես վերականգնանում էին, խլշում ու թակում փայտեայ դռնակը: Պալատի որ ծայրում էլ լինէր, Սիմէոնը լսում էր նրանց ընդառնութիւնն ու կանչը, որ նրա ականջներում հնչում էին մէկ հեծեծախառը, մէկ էլ վստահ ու տիրական: Զեռապերը, որոնք նա ընթերցում էր համարեա՝ ամէն երեկոյ, նրա առջեւ բացել էին մի նոր ու անծանօթ, սարսափելի ու դայթակղեցուցիչ աշխարհ: Երեք տարի առաջ, երբ ընթերցում էր առաջին էջերը, նրան տեսլի անհեթեթ թուացին Փիլոնի խօսքերը: Եթէ Կոստանդինն արտաքինով քիչ թէ շատ նման էր նրան, ապա այդ տարօրինակ յիշատակարանի էջերից յառնում էր իրենից տրամադծօրէն տարբեր, այլերկրային մի մարդ, որը թուում էր, ընդհանրապէս, իր նմանը չէր էլ կարող ունենալ: Տոտանուելով, բայց չլքեմ-ընելով հրդեհից հրաշքով փրկուած կապոցը վերադարձնել կրակի բերանը, Սիմէոնը շարունակում էր ընթերցել դժուար ընթեռնելի էջերը՝ Փիլոնի խօսքերից ծնուած կասկածը ամբողջովին սպանելու յոյսով: Ակզբում միայն կենսադրական առեւտրի էր փնտրում, բայց ամէն շրջուած էջի հետ ամառ հետաքրքրութիւնը նրան քայում էր Կոստանդինի մտքերի անելանելի յորձանուտը: Տողերից բարձրացող անդիմադրելի մի ուժ տիրում էր գիտակցութեանն ու սրտին եւ մտքերի այդ հոսքում դարձած անհշոթի՝ փնտրելի նման սաւառնում էր Կոստանդինի անյատակ ներքնաշխարհի երկնակամարով: Ամէն էջի հետ նրա առաջ մտքի նոր հեռատաններ էին բացւում, որոնց անսահմանութիւնը փոթորկում էր կաղապարուած հոգում, զարնում պատէպատ, նորանոր պատնէշներ խորտակում ու ծորանոր սահմաններ ջնջում:

Աւելի ուշ նա հասկացաւ, որ իր եւ Կոստանդինի պայքարը դեռ չարուանակում է, որ Յուստոսի նետած քարն իրեն դեռեւս վերջնական յաղթանակ չի պարգեւել, ինչպէս որ աւելի վաղ գերուած Կոստանդինի հետ զբոյցների ժամանակ հառկացել էր, որ Կիրոսոսայի գրաւումով դեռեւս չի յաղթել Նըրան: Եւ այժմ, երեք տարի անց, նա անսպասելիօրէն յայտնաբերել էր, որ ոչ միայն վերջնական յաղթանակ չի տարել Կոստանդինի նկատմամբ, այլեւ աննկատելիօրէն վիճել է նուաճած առաւելութիւնը, սկսել ասնուէլ տալ, յաղթանակի նօթարը ծանրացել է Կոստանդինի կողմը, ուր որ է կը նստի գետնին, մօտ է իր լիակատար պարտութեան ժամը՝ այլեւս չի դիմանայ, ձեռազրկը կը նետի կրակը: Բայց ինչո՞ւ չէր այրում ձեռազրկը, ինչո՞ւ էր սարսափում այդ անհանդիսատես ու անատեան պարտութիւնից, որի վկան լիւնելու էր միայն ինքը: Մի՞թէ քիչ էին ժեղանշումները, որ վախենում էր

մէկն էլ աւելացնել: Հարցը լեռներում արձադանդ դարձած անդադարաւոր կանչի պէս վերադառնում էր ետ, մէկ անգամ էլ վկայելու, որ շուրջը դատարկութիւն է, ոչ մէկի առջեւ պատասխանատու չէ, նոյնիսկ Կոստանդինի, եթէ անդամ նա իր հայրն է: Սիմէոնը դիտէր, որ որքան էլ արբեցնող ու անդիմադրելի է մանկութեան ու հայրենիքի, ծնողների ու հայրենի տան կարօտը, այն կը կարողանայ յաղթահարել, խեղդել նոր զգացմունքի ու կապումութեան մէջ: Գիտէր նաեւ, որ հայրսպանութեան մեղքի զդարձը չէ, որ դէմ էր առել կոկորդին: Բաղմաթիւ արդարացումներից կարող էր ընտրել ամենազիւրիւնը՝ պարզապէս չհաստատել, որ Կոստանդինը իր հայրն է: Ուրեմն, կտակածը իր մէջ էր, պայքարելով Կոստանդինի դէմ, պայքարել էր նաեւ իր կտակածի դէմ, փորձել ոչնչացնել մէջն արթնացող ժխտման ու բողոքի, վերափոխման ու պայքարի ոգին:

Որքան էլ տարօրինակ էր, բայց խռովայնոյ Հոգուն պարգեւող հանգըստութիւնը գտնում էր սկզբնաղբիւրի՝ Կոստանդինի ձեռագրերի ընթերցման ու վերլուծութեան մէջ: Կարդացածը նրան աւելի ու աւելի յաճախ էր ծանօթ ու հարազատ թւում, ընթերցածում տեսնում էր իր մէջ ենթադրական, սուղմային վիճակում եղածի ամբողջական, աւարտուն պատկերը: Սրբեմն էլ նրան յաջողում էր համընթաց ճախրել Կոստանդինի աւատուող մտքերին, նոյնիսկ առաջ անցնել, սողներից առաջ դրանք հասցնել իրենց տրամաբանական վախճանին: Այդ պահերին Սիմէոնը համակում էր յանկարծաւան ողբերգութեամբ, աչքերը փայլում էին բիրտում բոցավառուած խորոյներով, Հոգին լցւում էր անսովոր երջանկութեամբ:

Բայց առաւօտեան, երբ սախում էր լուսն զանապետի ու հարկահաւաքների զեկոյցները, Հոգային վէճերից երբեք չազատուող իշխանների փոխադարձ զանգատներն ու պարտաւանջները, դիմաւորել ու ճանապարհել մայրաքաղաքից ժամանած կամ մայրաքաղաք մեկնող բռնադատացներին ու պատուաւիրութիւններին, պատառիանել սահմանային զօրակայաններից եկող տագնապայից ահազանգներին, ընդունել օտարերկրեայ վաճառականների ընծաները եւ վճուել նրանցից զանձուելիք մաքսերի չափը, զրուցել դժբախտ կամ պարզապէս այցելութեան եկած Սերգիոսի հետ, զգում էր, որ կրկին երկաւառում է, աճում է պրկումը իրարից հեռացող երկու Սիմէոնների միջեւ, ուր որ է կը կտրուի վերջին յարը եւ ինքը անթիւ Հուլիոնքաչարի նըման կը թափուի, շաղ կը գայ յատակին, ներկաների ապշահար հայեացքների ներքոյ հատիկ առ հատիկ կ'անհետանայ բազմացների ու սեղանների տակ:

Նա աւելի ու աւելի յաճախ էր տրւում գինարբուքների, որոնք շարունակում էին երկու-երեք օր, իսկ երբեմն էլ մի ամբողջ շաբաթ, փորձում գինու ու զուարճութեան մէջ խեղդել Հոգեկան աններգաչնակութիւնից ծնւած տառապանքը: Նա սիրուհիներ չուէր, նախընտրում էր պոռնիկներին, որպէսզի չծանրարեանէր աւելորդ Հոգներով, կարողանար ցանկացած պահին ազատուել նրանց ներկայութիւնից: Բայց գինու եւ երաժշտութեան, կանանց եւ բարեկամների ընկերակցութիւնը նրան աւելի միայնակ էր դարձնում, թժրող բանականութեանը հակընդդէմ աճում էր զգացմունքայնութիւնը, իջնող ինքնամոռացութեան միջով թափով անցնում էր կարօտի եւ թախծի ալիքը:

Նա փնտրում էր, բայց չէր ուզում գտնել: Ընդհակառակը, աշխատում էր մէջը սպանել, այլեւ աչի ամէնը, ինչ որ որոնումների էր մղում, անհանգըստութիւն պատճառում: Նա ցանկանում էր, որ մէջն ու շուրջը միայն մոխիր մեար, որպէսզի այլեւս չնայէր ոտքերի տակ, ոչինչ չփնտռէր:

կոստանդինի թղթերից բացի միւս կենդանի վկան, որ մասնակից եւ պատճառ էր նրա տառապանքին՝ Իրենէն էր։ Փիլոնի ձերբակալուելուց եւ կոստանդինուպոլիս տարուելուց յետոյ նրա ողջ ընտանիքը հեռացել էր Կոնստանդինոպոլիս, միայնակ թողնելով Իրենէին, որին համարում էին իրենց տան զինին եկած դժբախտութեան պատճառով։ Իրենէի լքեալ ու թշուառ վոյրու թիւնն անկարող էր նրա աչքում խորացնել Իրենէի անկումը, հոգում ի սպառ ջնջել նրան, որովհետեւ Սիմէոնը հասկանում էր, որ ներսում շարունակում է կրել ոչ թէ Իրենէի հետ առաջին հանդիպման ժամանակ մէջը ծնուած նրա մաքուր ու եթերային պատկերը, այլ՝ կիրոսոսան բնութիւնը, գերուած ու արտառուբուած, պարսառուած Իրենէին։ Որքան էլ տարօրինակ էր, բայց անցած ամէն օրուայ հետ Իրենէն նրան անելի մաքուր էր թւում, քան առաջին հանդիպման ժամանակ, կարծես այն ամէնը, ինչ տեղի էր ունեցել այդ հանդիպման յետոյ, ոչ թէ արատաւորել, այլ բարձրացրել էր նրան։ Նա մի անգամ չէ, որ ցանկացել էր Իրենէին հրաւիրել պալատ կամ Նիւթական օգնութիւն առաջարկել, բայց այն վախճ, որ զրանով կարող է նսեմացնել մէջը ծնուած Իրենէի նոր պատկերը, ետ էր պահել նրան։ Այդ երեք տարիների ընթացքում նա ոչ մի անգամ Իրենէին երես առ երես հանդիպելու առիթ չէր ունեցել, իսկ այն թուաշիկ հանդիպումներին, որոնք կայացել էին եկեղեցում ժամերգութիւնների կամ այլ հանդիսութիւնների ժամանակ, նա կարողացել էր ցանկութիւնը խնդրել շտեմսից հայեացքի մէջ։

Բայց այդ օրը, հերթական դիմարբութիւն յետոյ, նա առաւօտեան արթնացաւ Իրենէին տեսնելու անզուսպ ցանկութեամբ։ Նա երազում տեսել էր Իրենէին։ Դա երկար երազ էր, ընդհատումներով շարունակուել էր ողջ գիշեր, այնքան ուժեղ էր ազդեցութիւնը, որ ոչ մի կերպ չէր կարողանում ազատուել քնի մէջ տեսած պատկերների տպաւորութիւնից։ Կողքի սենեակում կաղուարիւր քնից յետոյ դիմարբութեամբ վերսկսուել էր, երաժիշտները լարում էին փորձիքները, աղամարդիկ՝ լցնում թասերը, կանայք թարմացած ու յարդարուած վերադառնում լողարանից, իսկ նա ոչ մի կերպ չէր կարողանում զատել երազն իրականութիւնից, լսում էր Իրենէի ձայնը, նրա հագուստների շրջանը, ոտնաձայնները, ափի մէջ նրա սառը ձեռքի հպումն էր։ Նրան երբեք ոչ մի եղելութիւն այդպէս կենդանի եւ իրական չէր թուացել, ինչպէս այդ երազը։ Աչքերի առաջ շարունակում էին պտտուել երազապատկերները։ Նուրբ արեւով ողողուած օպիտակ շուշանների դաշտն է, Իրենէն՝ ամբողջովին ճեփ-ճեփմակ, թեթեւ ու փխրուն, ինչպէս ձիւնը, Իրենէն փախչում է նրանից, նա վազում է, հասնում, բռնում է Իրենէի ձեռքը, բայց այն անհետանում է րոտն մէջ, վերածնում պաղ, արցունքի պէս դուլալ կաթիլի, Իրենէն անհետացել է, նա խելայեղ սլանում է դաշտով, ընկնում ու բարձրանում, կանչում ու հեկեկում, արեւն արագօրէն դուրսում է մայրամուտ, ուր որ է կը մթնի, իջած խաւարի հետ կը մեռնի Իրենէին զտնելու յոյսը, չի կարողանայ նրան վերադարձնել կաթիլ դարձած ձեռքը, բայց ո՛րք է ափում սնշմած աղամոնդափայլ կաթիլը, հոսել է ափից, արդէն ետ է վազում, լիակատար խաւար է, շնորհել է ճանապարհից, ընկնել լորացած կոճղերի ու փշոտ մացառների մէջ, շրջում է, որ կրկին ետ փաղի, ոտքը ինչոր կարծր առարկայի է դէմ առնում, տապալում է գետնին, ձեռքերը լօշափում են անտաշ տախտակներից պատրաստուած, երկարաւուն, հսկայաձեան արկղ, չի կարողանում պոկուել արկղից, տախտակների միջից դուրս ցցուած հսկայական դամբար կառնել են հագուստներից, ամէն շարժման հետ

աւելի ամուր են բռնում, յանկարծ զգում է, որ արկղում կայ ինչ-որ մէկը, մատները շաշափում են կանաչի մազեր, նուրբ ու թաշկույ մաշկ, գա ինչե՛ն է, միայն նա կարող է լինել աղպղտ քերոյչ ու սիրելի, ասկայն ու զնգում ամուտը միտք է փայտափում՝ գա ոչ թէ արկղ է, այլ գոգաղ, Իրենէն մահացած է... Ձարհուրած հա է նկատում, բայց սուր-սուր գամերը մինչեւ վերջ խրուել են գոգաղին յնձած արմուկները, գրկել շարժումը ու հետաւորութիւնը, յուսահատ ուղեւթիւն է կանչում, ազմկում ու ազա-դակում, իսկ մատները շարունակում են անկուշտ ազանութեամբ փայտայնէ մերկ ու արեւթաթախ, յոշոտւած մարմինը...

Սիմէոնը պաղ ջրով լողանք ընդունեց, միացաւ վերսկսուած խնջոյթին, գտարհում էր գաւաթ-գաւաթի հաւիթ, բայց պինին աւելի էր բորբոքում երազային տեսլիքներից շնթափուած զգոյթարանները, Պատերի գոյնզոյն ինանկարներում, բազմոցների նստեցներին եւ յատակի գորգերի նախկերում, գաւաթ լցուող գինու նփածքում յայտնում էր Իրենէն, սեղանների շուրջը տիրող ազմուկը կորչում էր Իրենէի մայնում, ինչի պիպում էր՝ զգում էր Իրենէի մաշկի փափկութիւնը։ Դա սոսկ երա՞ղ էր, պատահական ու անհի թնթ տեսի՞լք, թէ պատանեկան անանուն ու անհասցէ, խնդրուած, բայց չմարած, շարտաշարտուած սէրն էր խորատակելով քնի մէջ անզգանացած գի-տահայութիւնն ու կամքի գարգաւները՝ ուշացումով գուրս յորդել, նուանել նրան, մէջը վառել տեղայտութեան մզող անմեկնելի մզտում։ Բողէ առ բո-ւղէ Իրենէին անանելու տանող ցանկութիւնը չէր կարող չանդիսանալ ապրած կեանքի միտմամբ, եւ նա փորձում էր պիմագրուել, պայտարի միջոցներ գտնել ինքնամերժման տանող կամ գուցէ ինքնամերժումից ննստած սիրոյ գէժ։ Բայց գա թոյլ, անյոյս պիմագրութիւն էր, հպու կուսական խորհ-րից եկող կանչն արդէն արեան մէջ էր, արտփում էր կրծքի տակի՝ նա չզգաց ինչպէս բարձրացաւ տեղից, նստաներին հրամայեց լնել կտորը։

Դրումս ջուրս էր ու միւն։ Գառաղի մարտկում էր ձիւրին, կարում հատուկենա կանանց հանապարհը՝ հեռուից բոյրերին նմանեցնելով Իրենէին։ Յուսմ էր՝ շարունակում էր երազը, վայրկեան առաջ էր կորցրել նրան, քիչ առաջ տոյտեղ էր, ո՞ր կողմը վազեց, այս ուրաան էլ անցնի, այս փո-ղոցն էլ, անդալման կը հասնի։

Նա պատշա գործեց Ս. Ստեփանոսի շուրջը, գուրս եկաւ նախկին շու-կայի հրապարակը։ Տները մնացել էին ետեւում, գիմացք բաց ու հարթ առ-բածութիւնն էր։ Նա թուլացրեց սանձերը, ազատութիւն աուեց թնթն վազ-քից տաքացած, ախոսի գաղջութիւնում շարժման ու խնթութեան կարոտած լնկաններին, որոնք կարծես մէկ-մէկու հետ մրցելով, կառքը գլիտպատշա առաջ տարան՝ ձեան մէջ սայլերի ու ձիւորների բացած արահետով։ Ան-նպատակ արագութիւնը դարձրած նպատակ, Սիմէոնը սուրում էր, փորձում հասնել անորալի ու աննիթական երազի եւ անհասցէ կանչի հաւիթ ան-յայտութեան ճախրող հողուն։ Աչքերը կիսախուփ էին, իջած թարթիչների միջից տեսնում էր ճամբարի սպիտակին միացող, աւելի ու աւելի ընդար-ձակուող արահետը։ Նա չլուց կոտրուող անիւների ճոխնը, չտեսաւ փոկե-րի ու սանձի մէջ խնճուած, դեանին թաւալուող ձիւրին։ Երեսներվայր պառ-կած ճամբարի խոր ձիւների մէջ, դեռ սլանում էր, լուծւում արագութեա-նը, անհետանում նրանում։

Ձեան սառնութիւնը ուշքի բերեց Սիմէոնին, բայց վերադարձած իրա-կանութիւնը՝ կոտրուած կառքով ու թաւալղոր ձիւրով, չէր հանգցրել ներս-քին կրակը։ Ոչ մի տեղը չէր ցաւում, ոչ մի կոտրուածք չէր ստացել։ Նա

արձակեց ձիերին, թողեց ախոռ վերադառնան, ոտքով շարունակեց ճանապարհը: Սայլանիւնների զծածակոսներն ընկնում էին ոտքերի տակ, պարանոցների նման փաթաթւում ոտքերին, միանում ու հանգուցւում յիշողութիւնից ձգուած ակօսազծներին, եւ թւում էր, ինչպէս երեք տարի առաջ, զծում է Կոստանդինին տանող սեւածածկոց սայլի ետեւից, տեսնում այդ սայլի զծածակոսները: Այն ժամանակ էլ փետրուարն էր, նոյն օրը, Ձուգադիպութիւնը չգարմացրեց նրան:

Քաղաքի զարպասները բաց էին, պահակապետը շփոթուած էր արձուտի անպատեհի ալիւթութիւնից, պարուում էր նրա շուրջը, ինչ-որ բանում արդարանում, խօսում աստիկ ցրտերի եւ ատառ ձեւն մասին, առաջարկում ուղեկցել նրան: Միմէնը չէր լսում, տարբեր ուղղութիւններով ձգուող ակօսազծներում փնտռում էր սեւածածկոց սայլի անուանեալները: Միմէնը մտովի դտաւ դրանք, զնայց երեւակայական անուանեալներով: Քիչ յետոյ հետեւում երեւաց Կոստանդինի վրայ նետուած քարերի թումբը: Յետոտսի քարին հետեւել էին բազմաթիւ այլ քարեր, այժմ էլ բարեկաշտ ու ջրիստոսասէր կողմնացիները քարաթմբի կողքով անցնելիս մի քար էին նետում, եւ երեք տարիներին ընթացքում այն բարձրացել էր, վերածուել իւրօրինակ յուշարձանի:

Քարաթմբից այն կողմ, միատարած սպիտակի մէջ, սեւազգեստ կերպարանք երեւաց. դժուար էր որոշել՝ մօտենում է, թէ՞ հեռանում: Քուցէ պատահական անցորդ էր: Միմէնն արագացրեց քայլերը: Աեւ կերպարանքը կորաւ քարաթմբի ետեւում: Երբ մի քանի քայլ էր նրան բաժանում քարաթմբից, սեւազգեստ մարդուն տեսաւ ծնկալոց, առեւ ձուլուած քարերին: Մարդը ցնցուեց, վեր թռաւ տեղից ու փախաւ ՎՄՊ ետ, — գոչեց Միմէնը, — կանգ առաւ: Մարդը սայթաքեց, վայր դրեց ցուպը, եւ մինչ նրա հալեացքը ձեւն մէջ կը գտնէր կորցրած յենափայտը, Միմէնը տեսաւ նրա դէմքը: Այդ մարդը Յուստոսն էր: Նա արդէն ճանկել էր ցուպը, կաղին տալով արագօրէն հեռանում էր, աւելի ու աւելի փոքրանում, զնում կորչելու առձայրածիր սպիտակի մէջ, ինչպէս երեք տարի առաջ, իսկ Միմէնը գեռ անշարժ կանգնած էր տեղում, չէր համարձակւում շրջուել, թւում էր կը տեսնէր արնաշաղախ Կոստանդինին, իրեն՝ յաղթակտն կանգնած նրա գլխովի հետում, արեան տեւքից հարբած, ալեկոծ ամբոխը, այս ու այն կողմից նետուող քարերը: Անթարթ նայում էր անհետացող Յուստոսին, որի վերադարձը Կոստանդինի յաղթութեան նոր ծանրակշիւ վկայութիւնն էր: Մըրցութեան արդիւնքներն ամփոփւում էին երեք տարի անց, երեք տարի էր պահանջուել յաղթողին ճանաչելու համար: Բայց զղջալու, պարտութիւնը ճանաչելու իրաւունք չունէր ինչպէս Յուստոսը, նրա ուսերին ծանրացած էր իշխանութեան բեռը: Նա չէր կարող ծնկի դալ, արցունք թափել Կոստանդինի աճիւնին, պարտաւոր էր միշտ ուղիղ քայլել, գլուխը բարձր, որպէսզի ուսերից չսահէր այդ թանկագին բեռը՝ իշխանութիւնը: Այն շնորհում է շէրին, թէ եւ շատերն են երազում, պայքարում նրա համար, սպասում բազմալի ժամին, որպէսզի տիրանան այս կամ այն անդունդի կոնակից սահած սեկսի լի պարկի նման հանելի ծանրութեանը:

Միմէնը շրջուել էր, գլուխը բարձր եւ անյողդողդ շրջանցում էր քարաթմբը, բայց չդիմացաւ, վերջին պահին նայեց ետ, կարծես համոզուելու, որ այն խկապէս արդէն ետեւում է մնացել, եւ նրա այդ ակնթարթային հայեացքին, թաց ու ձիւնոտ քարերին եւ նրանց արանքներից նայող մութ խոռոչների՝ սեւ-սպիտակում միալուծուող հիմնագոյնի մէջ, զարնեց բաց:

դեղնադոն, սաթէ փոքրիկ ու ծանօթ մի առարկայ: Սիմէոնը ետ դարձաւ, բարձրացրեց ողորկ ու սառը, ջորոցաւոր, վեցթերթ շուշանը: Գնդասեղը ծակեց, արնոտեց մատը: Ափի մէջ իրենէի վարտակալն էր: Քարաթմբի շուրջը միւսը խիստ տրորուած էր: Թարմ ոտնահեաքեր էին: Այդ օրը շատերն էին այցի եկել Կոստանդինի անիւնին: Սիմէոնը նայեց շուրջը, կրկին իրենէին էր փնտրում, կրկին զգում էր նրա ներկայութիւնը: Նա այդտեղ էր Եղիշ գիւղերը կամ առաւօտեան, դուցէ եւ քիչ առաջ, Ափի մէջ սեղմած վարտակալի պաղութիւնը յիշեցնում էր իրենէի սառը դաստակը, թւում էր փոքրիկ շուշանն էլ ուր որ է կը հալուէր, կը դառնար կաթիլ, կը հոսէր մեռելից: Քարաթմբի լուռ, կարծեա ընծան ետ պահանջող հայացքը ճնշում էր Սիմէոնին, եւ նա վարտակալը տեղաւորեց քարերի մէջ, որտեղից վերցրել էր:

Նա կարող էր ցրիւ տալ այդ քարաթումբը, քարերը մէկ առ մէկ մանրել եւ փոշին քամուն տալ, կարող էր նոյն տեղում հասարակական արտաքնոց կամ բաղնիք կառուցել, սակայն այն անձեռակերտ յուշարձանը, որ իր օրերում կերտել էր Կոստանդինը եւ որը ետեւում մնացող, յուշարձան դարձող ժամանակում յայտնուել եւ աւելի ու աւելի էր վեր խոյանում, անհրաժեշտ էր ոչնչացնել, փանի գետ Կոստանդինը կենդանի էր, նրա դէմ պայքարելն աւելի հեշտ էր, իսկ այժմ ոչ մի քար, ում մեռնող էլ նետուած լինէր, այլուտ չէր հասնի նրան:

Ինչո՞ւ աղջամուղջում տարածուող ժամերգութեան կոչնակներէ եւ դանդերի հետ Սիմէոնը կրկին յայտնուեց Կողոնիայում: Նա քայլում էր քաղաքի մանաշաքաւորական թաղամասով: Փողոցները նեղ էին ու զառիթափ, խճճուած էին անկարգ դասաւորուած տներէ արանքներում: Ձիւնն աւելի առատ էր թւում, եւ քայլին էլ գծաւոր էր: Ներքին ջերմութիւնն ու ոգեւորութիւնը մարել էին, մինչեւ ծնկները թրջուած սաքերը սառել, յանկարծաւ հաս յոգնութիւն էր իջել վրան: Նա յանկարծ յիշեց, որ վերջին անգամ իրենէին տեսել էր հենց այդ թաղամասում: Դա վաղուց էր, ասնան վերջերին, գրանից յետոյ նրան ոչ մի անգամ չէր հանդիպել: Ձէր տեսել անգամ եկեղեցում: Պարբերաբար եկեղեցի չյանախոռոչները կասկածի տակ էին առնուում, Սերգիոսը նրանց ուժով էր քրքրել տալիս: Գուցէ հիւսիսէն էր, չէ՞ որ միայնակ էր տպւում, այգիլիսի ցուրտ ձմրանն ամէն ինչ հնարաւոր էր: Գուցէ մահացել է... Նա կանգ առաւ, մոլորուած նայեց շուրջը, բայց յանկարծ յիշեց, որ քիչ առաջ քարաթմբին տեսել էր նրա վարտակալը: Ոչ, իրենէն այդ օրն էր եղել քարաթմբի մօտ, շուշանի թերթերին զգացում էր իրենէի ջերմութիւնը, նրա մազերի բոյրը: Իրենէն այստեղ է, շատ մօտիկ, այդ տներէից մէկում, հակառակ դէպքում միթէ ողջ օրը կը դար նրա ներկայութիւնը, կը լսէր ձայնը, կը տեսնէր նրան:

Սիմէոնը թիկնոցի կնգուղը քաշեց աչքերին, մտաւ տռաջին իսկ պատահած քակը, թակեց դուռը:

— Որտե՞ղ է ապրում իրենէն, — հարցրեց նա դռներէ մէջ յայտնուած ցնցոտիւաւոր տղամարդուն:

— Սուրբ Իրենէն, Տիրոջ մօտ, — սրամտեց ցնցոտիւաւորը:

Սիմէոնը ցանկացաւ հայհոյել, հարուածել յանդուզն կատակասէրին, հարցնել՝ ինչո՞ւ է այդ ժամին տանը, ինչո՞ւ չի գնացել երեկոյեան ժամերգութեան, բայց տիրապետեց իրեն:

— Ըս Կոստանդինուպոլիսից եմ ժամանել, — տեսց նա, — փնտրում եմ ջորոջ, իրենէին՝ փիւնի աղջկան:

Միմէնին թուաց՝ ցնցոտիաւորը մի պահ վարանեց։

— Ոչ, — ուշացումով ասաց նա, — մեր կողմերում իրենէ չի բնակում։

Միմէնը շրջուեց, հեռանալով, թիկունքին պիտի էր ցնցոտիաւորի խորաթափանց, խնրոք աչքերի հայեացքը։ Նա թակեց հետեւեալ տան դուռը, ապա միւսը, յաջորդը... Տները նման էին իրար՝ միատեղապէս ապակի կտուրներով, միեւնոյն հոտերով, միանման ցնցոտիաւոր բնակիչներով։ Միմէն էր, բայց Միմէնը չարճեակում էր թակել դռները։ Ձեռքով խուսափողական պատասխաններին, յուսահատութիւնը վերածւում էր ոգեւորութեան, լցւում էր սկսած գործը մինչեւ վերջ հասցնելու եռանդով, աւելի ու աւելի էր համոզւում, որ իրենէն այդ նոյնանման, առեւ մէկ ամբողջական զոնգուած հանդիսացող տներէց մէկում է։ «Սրանք բոլորն էլ Ծպտեալ պալիկեաններ են եւ ստում են, նա այստեղ է», — մտքում կրկնում էր Միմէնը։ Մտովի արտասանած բառերը լսելի դարձած՝ արձագանգում էին ականջներում եւ նա ունկնդրում էր օտար թուացող սեփական ձայնին, որը կարծես պալիս էր հեռու անյայտութիւնից։

Ժամերն աննկատելիօրէն անցնում էին։ Արդէն գիշեր էր, մէկը միւսի ետեւից պատուհաններում մարում էին ճրագների դեղնաւուն լույսերը։ Միմէնին աւելի ու աւելի ամուր էր թակում դռները, թակոցների միջեւ արած ընդմիջումներում ականջ դնում դրանք մօտեցող քայլերին, փորձում ճանաչել իրենէի ոտնաձայները։ Միմէնը չարճեակ մէկ էր, իր իսկ ծնած չարճեակը դուրս էր եկել նրա տիրապետութեան տակից եւ ինքը՝ Միմէնը, դարձել էր զրա մասնիկը, ենթարկւում էր իրեն կլանած չարճեակին։ Նա չէր դուռն ու չարճեակները, արագութիւնն ու թեթեւութիւնը, որով անցնում էր բակից բակ, թակում դռները, հարցուփորձ անում ընդին յայտնուած կամ դրան ետեւից խօսող բնակիչներին։ Նրան առաջ էր մղում, կատաւարում այն ներքին, ենթագիտակցական, անդիմադրելի ուժը, որը նրան առաջնորդել էր ամբողջ օրը։

Միմէնը սթափուեց, երբ ողջ թաղամասն արդէն ետեւում էր մնացել։ Սառած, հազիւ հոտող առուի երկու կողմերում բարձրացած մոխրարլուրներէից այն կողմ թարթում էր թաղամասի վերջին տան ճրագալոյսը։ Միմէնը զգոյշ ու անձայն մօտեցել, լուսամուտի փայտեայ փեղկերի արանքներից նայում էր ներս, բայց երկար ժամանակ ոչինչ չէր կարողանում զանազանել, դուրս սողացող ծուկը լցւում էր ալքերը, ներսի առարկաների խոշորացած ստուերները խաղում էին պատերի վրայ եւ առատաղին, միանում իրար, մէկ էլ ետ վանում, բոլորովին անհետանում։ Նա աւելի ու աւելի էր հպուստ հասնում փեղկերին, փորձում ազատուել սեւ ու խոշոր ստուերների տիրապետութիւնից, տեսնել ստուերները ծնող առարկաները։ Ստուերները սեղմուեցին ու որոշակիացան, պատին անարժացաւ կանացի կիւաղէմք՝ պարանոցը շածկող, կարճ դանդաղներով։ Դա իրենէի կիսադէմքն էր, նրանից բացի կողոնկայում ուրիշ ոչ ոք այդպիսի սանրուածք չունէր։ Այժմ, երբ քրիստոնէութիւնը նոր ճաշակ էր հաստատել, ուսերին իջնող երկար մազերը դարձել էին հեղուկեան եւ աստուածափախութեան խորհրդանիշ, Միմէնին հեթանոսական արձաններից ու հարթաքանդակներից ծանօթ այդ սանրուածքը թէեւ միշտ էլ անպատշաճ էր թուացել, բայց միաժամանակ ազատութեան եւ անհպտակելիութեան հմայք էր ծնել նրա հոգում։

Լուսամուտի փեղկերը երեւոյցին Միմէնի ճշման տակ, ինչ-որ բան շիկաց ու կոտորուեց, եւ թեթեւօրէն ետ սահող փեղկերի միջեւ, ուղիղ նրա

գիծաց յայտնուեց Իրենէն, Սիմէոնը շտեց Իրենէի ճիւղը, շտեաւա նրա սար՝
ապահար գէմքը, շոգաց ինչպէս յայտնուեց սենեակում: Նա նայում էր Ի-
րական, կենդանի Իրենէին, որն աղքատիկ սենեակում, գիշերային շապիկով
ու գունատ գէմքով քիչ նմանութիւն ունէր իրեն ողջ օրը հետապնդած Իրե-
նէի երազային պատկերին: Եւստ անգամ գեղեցիկ էլ չէ, — մտածեց Սիմէո-
նը, առանց բացառութեան նկատելով նրա մաշկի ամենամանրան անհարթու-
թիւններն ու թերութիւնները: — Այդ ամէնն ընդամենը երազ էր, հիւանդա-
գին երեւակայութեան պատրանք: Նա այնպիսի հողածին է, ինչպէս եւ բոլոր
կանայք:

Թիկնոցի կնոջը սահել էր Սիմէոնի գլխից, եւ Իրենէն, որի հայեաց-
քում այժմ արդէն աւելի շատ զարմանք կար, քան սարսափ, հաւանարար,
արդէն ճանաչել էր նրան: Սիմէոնին թուաց հրապը վերադառնում է, սենեա-
կի խաւարը լցւում է երազային երգիներանգ զոյներով: Նա, այնուամենայ-
նիւ, անկարող էր հեռանալ: Երազային պատկերը դեռեւս ամբողջովի փը-
շուրփուր չէր եղել հոգում, թէ՛ նրա բնկորներէ վրայ արդէն տեղ էր գը-
տել իրական Իրենէն: Երազը շարունակում էր. թուաց քայլ առ քայլ հետա-
պնդում է անկիւնից անկիւն նետուող Իրենէին, լսում վայր ընկնող աթոռակ-
ներէ ազմուկը, յատակին արտաւած պղնձեայ սղասքի զնգոցը: Ծրագը մար-
մարում էր, սպառնում ամէն վայրկեան մթութեան մէջ թաղել սենեակը,
խաւարում կորցնել Իրենէին:

Սիմէոնը թիկունքում ստնաձայններ ու խօսակցութիւն լսեց: Դրանք
իրեն փնտռող ծառաներն ու գինուորներն էին: Սիմէոնը զգուշօրէն ծածկեց
լուսամուտի կտրուկը փեղկերը: Երբ շրջուեց, Իրենէն անշարժ կանգնած էր
պատի տակ, սենեակում ամէն ինչ իր տեղում էր, յատակում չըլուած աթո-
ռակներ եւ արուած ամանեղէն չկար: Մի՞թէ ոչ մի հետապնդում էլ չէր Խ-
ղել, այդ ամէնը թուացել էր իրեն, ամբողջ փամբանակ կանգնած էր եղել
նոյն տեղում, թիկունքով գէպի լուսամուտը, ինչպէս որ սենեակ էր մտել:

Նա քայլեց դէպի Իրենէն: Ձեռքերը շօշափեցին նրա մազերը, պարս-
նոցը, վուշէ շապիկը: Այժմ, երբ Իրենէն այդքան մօտ էր, կրկին գեղեցիկ
թուաց: Նա ոչինչ չէր տեսնում, զգում էր գեղեցկութիւնը: Անձանօթ ու օ-
տար բառերը բարձրանում էին, կուտակում կոկորդում, սպառնում դուրս
յորդել, աղքատիկ սենեակի հողէ յառակին նետել նրա հոգին, բայց նա խեղ-
դում էր, կուլ առլիս արցունքախառ բառերը: Մատներն աւելի ու աւելի
ամուր էին սեղմում վուշէ շապիկը: Մատներն արդէն սեղմում էին Իրենէի
տաք մարմինը: Իրենէի աչքերում մեռած սէրն էր, որը խփուել էր երեք տա-
րի առաջ, այդ նոյն օրը, սեւածածկոց սայլի վրայ Յուստոսի նետած նոյն
քարով: Նա հասկացաւ, որ այդ պահին կարող է նուաճել Իրենէին, բայց
միայն նուաճել: Նա անկարող է վերականգնանայնել մեռած սէրը, տիրել նրա
ազատութիւնը, որը ծնունդ է նրա հետ եւ որն այն պահին էլ չէր մարել նրա
աչքերում: Յուսահատութիւնը խեղդեց Սիմէոնին, բազուկները թուլացան,
թոյլ տուեցին իրենց օղակից դուրս սահի, սենեակի խաւարում շքանայ Իրե-
նէի մարմինը: Ծրագը մարել էր: Նա փնտոց, գտաւ ու բացեց լուսամուտի
փեղկերը, բայց չէր կարողանում հեռանալ, ցանկանում էր ողջ գիշեր մնալ
փեղկերը, բայց չէր կարողանում հեռանալ, ցանկանում էր ողջ գիշեր մնալ
կուշէ եկել Իրենէն, լսէր նրա շնչառութիւնը, մտածէր նրա մասին:

Սիմէոնը զգաց, որ հենց ոտքի վրայ, յենուած լուսամուտի գոգին,
սկսում է ննջել: Սառը օդը հարուածում էր թիկունքին, բայց նա չէր փա-
կում կիսաբաց եղած փեղկերը, մտածելով, որ հարկաւոր է հեռանալ, եւ

անյաղթահարելի քուշը միայն առիթ էր, որ յետագի զնալը՝ Կարճատեւ նինջի վայրկեաններն ընդմիջարկում էին նոյնքան կարճատեւ, յետագիւմից եւ երկրայանքից ծնուած տաքնազալից արթնացումով։ Նա անգոր էր ինչպէս նինջի եւ արթնացման, այնպէս էլ օրոշման նկատմամբ։ Նա սպասում էր ճակատագրի միջամտութեանը...

Աղմուկի միջից նա յանկարծ լսեց Սերգիոսի ձայնը, ջահերի կուրացուցիչ լոյսերի մէջ տեսաւ Իրենէին։

— Ահա եւ մեր արքունաւ, — ասաց Սերգիոսը, — փառք Աստուծոյ, կանխեցինք շարագործութիւնը։ Խուզարկէ՛ք այդ կնոջը։

Սերգիոսը թեւանցուկ արեց նրան, ուղեկցեց մինչեւ պալատ։ Զանապարհին նա խօսում էր կեանքի, կանանց, ժամանակաւոր կրքերի, պարտքի ու յաւերժական, մնայուն արժէքների մասին։

— Արքունայի կապը նախկին պալիկեան կնոջ հետ, — հրաժեշտի ժամանակ ասաց Սերգիոսը, — ժողովրդի աչքում կ'անուանարկուի ողջ կայսրութիւնը, եկեղեցու սրբազան օրէնքներն ու պատուիրանները։

Սերգիոսի արտասանած բառերը եւ առանձնաբանի պատին խճանկարւած ժանուկ Քրիստոսի պատկերը՝ ծերունական, անկենդան աչքերով, բազմաւ Աստուածամօր ձախ ծնկանը, աջ ձեռքը պարզած վեր, ողջ զիշեր հետապնդել էր նրան։ Սիմէոնը միշտ էլ խորշել էր այդ սրբապատկերից, խուսափել էր հանդիպել ժանուկ Քրիստոսի հիւանդագին, տիրական հայացքին։ Բայց այժմ հասկանում էր, որ անյայտ խճանկարիչը ճիշդ էր կերտել նոր, ժամանակակից Քրիստոսի կերպարը, որը ոչ մի առեւելութիւն չունէր մարդկանց սթափեցման ելած փողհարի, փրկութիւնը՝ սիրոյ եւ բարութեան, չափաւորութեան եւ արդարամտութեան մէջ փնտռելու կոչ անող իր նախատիպի հետ։ Այդ Քրիստոսը ծնունդ էր ոչ թէ իր մահով փրկութեան հնարաւորութիւնը վկայելու, այլ իշխելու, յայտարարելու, որ հենց ինքն է փրկիչութիւնը։ Նոր Քրիստոսը փրկութեան գաղափարը իշխանութեան հետ միաւորելու եկեղեցու անկալութիւնն էր։

Անքուն, տառապալից հայեացքը չկտրելով բացուող ձմեռային օրուայ մոայլ լոյսերին ներդաշնակուած մարդուկից, Սիմէոնը մտածում էր, որ ոչ միայն այդ գիշեր, ողջ կեանքն է ընթացել այդ անկեանք հայեացքի ներքոյ։ Կոստանդնուպոլսում մայրաքաղաքային կեանքը՝ պալատական շքեղութեամբ եւ հանդիսաւորութեամբ, կրկէսային ներկայացումներով, սոնախմբութիւններով եւ այլ ժամանցներով, հնարաւորութիւն էր ընձեռում վարագուրուել իրականութիւնից, բայց այստեղ՝ Ծայրագաւառում, կեղծիքն ու բռնութիւնը պակաս նրբօրէն էին ճողարկուած, ամէն քայլափոխի թափանցում, լիակատար մերկութեամբ դուրս էին ցելում բարախիկ ծածկոցի տակից։ Աւելին, այստեղ կեղծիքն ու բռնութիւնը՝ որպէս կառավարման միջոցներ, անմիջապէս իր ձեռքն էին տրուած եւ անհնար էր նման բեռով առանձնութիւն փրկուել։ Բայց այդ առաւօտ նա՝ ուսերին կարծես զգում էր ամբողջ համաշխարհային կեղծիքի ու բռնութեան ծանրութիւնը, որը նաեւ իր մէջ էր՝ ճարպատուող մարմնում, ծանրացող շարժումներում, մոայլ հայեացքում։ Ահա թէ ինչու էին Կոստանդինի եւ Իրենէի հայեացքները մէջն անգորութիւն ծընում։ Կոստանդինի վեհութեան եւ Իրենէի դրաւչութեան զապտեղքը նրանց աչքերում եղած ազատութիւնն էր։ Կոստանդինի ազատութեան պատմութիւնը նրա յիշատակարանն էր, իսկ Կիբրոսսան պայթար էր ուրբիշներէի ազատու-

կիսախելադար, խորամանկ աշքերը, որոնցում պսպղող կայծերը մատնում էին նախապատրաստուող դաւը, այն դէմքը, որն առաջին իսկ Հայեացքից զգուհեւ էր ծնել, բայց այժմ իր դէմքն էր, եւ այդ իսկ պատճառով շատ աւելի նողկալի, քան փրկունինը: «Ջախջախել, արդար դատի ենթարկել այդ պարզելի դէմքը, — փայլատակեց նրա ուղեղում, — վերջ տալ այդ առողջ, պարարտացող մարմնի անմիտ, պարապ գոյութեանը»: Ունեղափառուած իր յանկարծակի, ամէն ինչ կտրուկ ու պարզ, մէկ հարուածով լուծող որոշմամբ, եւ շցանկանալով այլեւս վայրկեան իսկ կորցնել, յապաղմամբ վտանգել վճռականութիւնը, դրա հետ նաեւ վճռի շուտափոյթ իրականացումը, Սիմէոնը պատուհանների կոտորուած փեղկերի միջով դուրս եկաւ պատըշգամբ եւ յայտնուեց ամբողջի զխամերեւում:

Տիրած լռութեալ մէջ նա մահուան էր սպասում, դիւրին նշանակէտ Հանդիսանալու Համար ողջ իրանով Հակուել էր դէպի ամբոխը, ձեռքերով աճառ բռնել դատկատեղին սեղմուած բազրիքից, որպէսզի հարուածներէ թափից ու ցաւից ետ չընկերէր: Բայց ամբոխը յապաղում էր, եւ անցնող ամէն վայրկեանի հետ լռութիւնը լարւում էր ջրուհիների տակ, սպառնում առաջինը պայթել հենց իր մէջ: Մէկ զանգուածում խտացած ամբոխի փոխաբէն նա սկսում էր տեսնել առանձին դէմքեր, որոնք ամէն օր պարտաւոր էին եղել կատարել իր կամքը, լսել իր դատողութիւններն ու սպառնալիքները, խրատներն ու յուսադրումները: Ո՞վ տեսց, թէ իր պարտքը ողորմութիւնն է, իսկ նրանցը՝ հնազանդութիւնը: Ո՞վ է հաւասարների մէջ այդքան անհաստատ բաժանել իրաւունքներն ու պարտականութիւնները: Այդ մարդկանցից իւրաքանչիւրն այնքան իրաւունք ունի տնօրինել իր բախտը, որքան եւ ինքը:

Սիմէոնը զգաց, որ խանդավառութիւնը, որով եղել էր մահուան, լրջում է իրեն: Սարսափը պատեց նրան: Այդ մարդիկ եկել էին ոչ թէ սպանելու, այլ դատելու իրեն: Կեանքում առաջին տնդամ բազմութեան առաջ նա անկարող եղաւ ընդունել այն վիճ ու հպարտ կեցուածքը, որն այնքան հեշտ ու անբռնազօր յաջողուել էր ողջ կեանքում: Գլուխը խոնարհուել էր կրքոտ քիչ, ուտեք սեղմուել էին, թեւերը կախ ընկել: Կարծես ողջ կեանքում խլանամքով զոցուած այլանդակ էր եղել, որի վրայից այժմ անսպասելիօրէն վար էին ձգել չեղ ծածկոցը, ի ցոյց հանել տնդամախեղ մարմնի ողորմելիութիւնն ու դարչութիւնը:

Զինուորները չըջապատում էին պալատը: Լուրը երեւի հասել էր քաղաքում ցրուած կայազօրի պահակակէտերը, եւ նրանք շտապել էին հաշուեյարդար տեսնելու արքունտական պալատի պարտէզը ներխուժած օրինազանցների հետ: Պալատական պահակազօրը, հաւանաբար, նկատել էր մօտեցող օգնութիւնը, եւ համարձակութիւն ստացած զինուորները դուրս էին սողում պալատի ետնամուտքերից եւ ետնաբաղկերից, դիւրքեր դրաւում շքամուտքի առաջ:

Սիմէոնը հասկացաւ, որ անհրաժեշտ էր միջամտել, կանգնեցնել ջարդը, որ կատարուելու էր յանուն իր պաշտպանութեան, ըթէ անգամ կոտորէին էլ բոլորին՝ մինչեւ վերջին մարդը, միեւնոյն է, մնալու էր իր գատաւառների առաջ, այդ մարդկանց դատը նաեւ իր դատն էր: Իսկ ո՞վ պէտք է իրեն պաշտպանէր սեփական դատից:

Բազմութիւնը զգացել էր մօտեցող վտանգը, խմբուել, դարձել էր մի բուռ: Նրանք նայում էին իրենց օղակող զինուորների շղթային, բայց նրանց աշքերում սարսափ չկար: Ճշմարտութիւնը, որը նրանց մէջ էր եւ որը նրանց բերել էր այդտեղ, աւելի զօրեղ էր, քան մահը:

— Հեռացէ՛ք, — գոչեց Սիմէոնը, — այժմ արդէն ուշ է: Նրանք բոլորիդ կը կոտորեն:

Ամբոխը շարժապանդեց, լուռ հայկացիները կարծես օտուտ էին, որ նրա կեանքն իրենց համար ոչ մի նշանակութիւն չունէր, դրա համար չէ, որ եկել էին: Վնաս երեւի տուաւ ծանր դատաւճիռն էր, — մտածեց նա:

— Ի՞նչ էք ցանկանում, — հարցրեց Սիմէոնը:

— Իրենէ՛րն... — հնչեց պատասխանը:

Սիմէոնը երեւաց, պատասխանը գլխավերեւում լալեց գոհճի կացնի նման, որն իջնում էր ու իջնում, բայց չէր հասնում պարանոցին:

Իրենէ՛ր դին պտան երկու օր անց, Գալլ գետի սառույցներում: Սիմէոնն էլ փնտրողների մէջ էր, նա էլ մտաւ շուրջ, օգնեց ափ հանել Իրենէ՛ր կապտած, նիզակներով խցոտուած ձարմինը: Աչքերի առաջ ամէն ինչ մթնել էր, ոչինչ չէր տեսնում, միայն մատներն էին, որ շօշափում, զգում էին իր ձեռքերում պատառ-պատառ եղած բարակ շապիկը, որով Իրենէ՛րն լքել էր, թողել Սերգիոսի հետ եկած զինուորների քահանայներին:

Տանը, երբ պառաւանքը լուանում էին Իրենէ՛ր վէրքերը եւ սանրում մազերը, նա նոտած էր դրան շեմին եւ երջանիկ էր, որ իրեն չեն ջլում, ցոյց չեն տալիս, որ ինքն աւելորդ է, օտար նրանց մէջ, թող են տալիս իրենց հաւասար կիսել վիշտը: Հարեւան բազում դադաղ էին պատրաստում, Սիմէոնը լսում էր մուրճերի հարուածներն ու փայտերի ճուռը: Նա կարող էր պատրաստուող կոպիտ ու անտաշ արկղի փոխարէն բերել տալ Կողոնիայի ամենաշքեղ դազադը, բայց վախենում էր այդ քայլով միջեցնել իր օտար լինելը, խախտել վշտով իրենց միջեւ հաստատուած հաւասարութիւնը:

Կոպիտ ու հակա դադադում, ուղիտակ զգեստների մէջ, Իրենէ՛րն աւելի փոքր ու նուրբ էր երեւում: Խրճիթի խաւարի եւ մոմերի թարթող լոյսերի մէջ դէմքի կապտածութեամբ թծերը համարեւ՝ չէին երեւում, եւ նա սովորականի նման գեղեցիկ էր: Սիմէոնը կանգնած էր նրա գլխավերեւում, անզօր՝ քայլ իսկ հեռանալու, սէրն աւելի ու աւելի էր անում, անշուշտ ու խուճ-տանգուած մարմինը նոյնքան սիրելի էր, որքան երեւակայութեան մէջ փայ-կունի միասնութիւնից ծնուած երջանկութեամբ, զգացմունքների լիարժէքութեամբ եւ յազեցուածութեամբ: Վիշտն ու երջանկութիւնը համատեղուել էին: Ձայունում ու խեղդուած սէրը վերջապէս խորտակել էր բոլոր դարպաս-ները, անարգել ու անվերադարձ հոսում էր, նրան տանում նոր աշխարհ, ներք, անարգել ու անվերադարձ հոսում էր, նրան տանում ու անսահման, համընդհանուր նեւ ինքն իրենը, այդ անբարոյեցի, անանուն ու անսահման, համընդհանուր սիրոյ անբաժանելի մասնիկը: Նա չգիտէր ինչ է անելու վազը, միւս օրը, քիչույ յանրաժանելի մասնիկը: Նա չգիտէր ինչ է անելու վազը, միւս օրը, քիչույ յանրաժանելի մասնիկը: Նա չգիտէր, որ այսուհետեւ մի ճա-խելու էն դասաւորուելու գէղեցիկը, բայց գիտէր, որ այսուհետեւ մի ճա-խելու էն դասաւորուելու գէղեցիկը, բայց գիտէր, որ այսուհետեւ մի ճա-խելու էն դասաւորուելու գէղեցիկը, բայց գիտէր, որ այսուհետեւ մի ճա-խելու էն դասաւորուելու գէղեցիկը:

Իրենէ՛րն թաղեցին քաղաքից դուրս, հաստարուն, միայնակ կաղնու տակ: Թաղումից առաջ, առաւօտեան Սիմէոնը վերջին անգամ գնաց պալատ: Նա ժամը ճիշդ էր ընտրել, պալատում ծառաներից բացի ոչ ոք չկար: Հիւս-նեքն արդէն վերանորոգել էին պատուհանների ջարդուած փեղկերը, եւ սեն-նեքն արդէն վերանորոգել էին պատուհանների ջարդուած փեղկերը, եւ սեն-նեքն արդէն վերանորոգել էին պատուհանների ջարդուած փեղկերը, եւ սեն-նեքն արդէն վերանորոգել էին պատուհանների ջարդուած փեղկերը:

չընկելով պայտախի սրահներում, Սիմէոնը փորձում էր հասկանալ, թէ ինչն էր հուրերել իրեն։ Չէ՞ որ նա կարող էր անհրաժեշտ, առանց այդ վերագործի էլ հնամանալ, ինչպէս ուղեւորներն են առաւօտեան լքում գիշերային իջեւանատները։ Եւ Սիմէոնը յանկարծ հասկացաւ, որ հոգով միշտ էլ ուղեւոր է եղել, ճամբայ է ելել, բայց գոփել իր շուրջը, սահմանափակուել սեփական ներքնաշխարհը, կատարած ուղեւորութիւններով, որովհետեւ քացակայել էր նպատակակէտը։ Նա ուղեկիցներ էր փնտռել, բայց ամէնուր հանդիպել էր բնակիչների, որոնք սիրել էին տամկութիւնն ու անշարժութիւնը։ Պալատներն ու տները, որտեղ փակուած են այդ մարդիկ, նրանց ապագայ գերեզմանների նախափայլ են, քիչ աւելի ընդարձակ, լուսաւոր ու չքեղ գերեզմաններ, որտեղ նրանք իրենց հետ օրաւոր թաղում են ճամբորդելու միակ հնարաւորութիւնը։

Սիմէոնը յիշեց. Կոստանդինի թղթերը, ահա թէ ինչն էր իրեն բերել պալատ։ Նա վերագործաւ իր առանձնարանը։

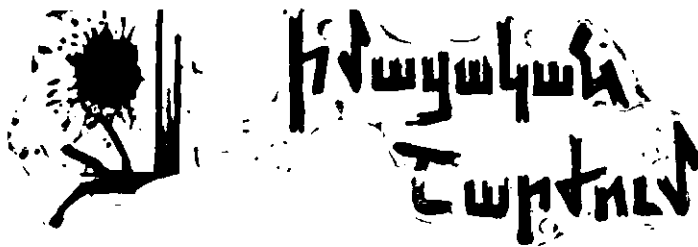
Դուքս զաւրով պալատից, նա շտապեց հասնել Իրենէի թաղմանը, ամէն քայլի հետ կապալի տակ, մարմնին զգալով Կոստանդինի թղթերի կապոցի ծանրութիւնը։ Կոդոնիան տօնական տեւք ունէր։ Ամէն ինչ ոգոգուած էր արեւով, ամէնուր ձնհալ էր, կաթիլների շրմփոց, առուակների հոսք։ Ժամապահները, կիտարաց օձիքներով, ձուլուել էին արեւոտ պատերին, երազկոտ հայեացքներով ամբողջովին ընկղմած լույսի ու ջերմութեան մէջ։ Տօնական արամազրութիւնը նաեւ նրա՝ Սիմէոնի մէջ էր, կարծես հարսանիք էր շտապում, կայանալու էր իր եւ Իրենէի պաակադրութիւնը։ Թաղուածից յետոյ Իրենէն ամբողջովին եւ վերջնականօրէն տեղափոխուելու էր նրա մէջ, տարելու նրա հոգում։ Այսուհետեւ լինելու էին միասին, այլեւ ոչինչ չէր բաժանելու նրանց։ Արած ամէն քայլից առաջ խորհրդակցելու էր հետը, կատարած գործերի առաջին վկան ու դատաւորը լինելու էր Իրենէն։ Մնացած կեանքում անգաւաճան սիրելու էր նրան, ոչ մի կին իր կենդանի հմայքով չպէտք է կարողանար նրա հոգում Իրենէի ստուերի հետ անգամ մրցել։

Գերեզմանափոսը փորել էին գիշերը, եւ նրա երկու կողմերում գիշւած հողն արդէն չորացել էր, հողագնդերը երբեմն սահում, խլչոցով հօտում էին ցած։ Ոչ ոք չէր խօսում, սակայն բառերը, որոնք պէտք է արտասանուէին, թնդում էին լուսութեան մէջ։ Ծուրջը լուրջ խորտած սեւադգնատ, տարեց տղամարդկանց մէջ արեւով ողողուած Իրենէն նման էր նորածին ժանկան, որը նոր պէտք է ապրէր։ Ձեւերի, սիրելիս, — չնշմայ Սիմէոնը, երբ առաջին հողագնդերն ու քարաբեկորները թակեցին դադաղի խուփը, — այս ամէնը ձեւականութիւն է, շուտով, երբ ես կը մնամ մենակ, դու յարութիւն կ'առնես իմ մէջը։

Սիմէոնը մենակ էր թարմ հողաթմբի առաջ, մարդկանց չղթան՝ զոյգ-զոյգ, փոքրիկ խմբերով, արդէն ձգուել էր դէպի Կոդոնիա։ Սիմէոնը սպասում էր մինչեւ վերջին մարդը կ'անհետանար պարիսպների ետեւում։ Նրա նանապարճը ձգուելու էր հակառակ ուղղութեամբ՝ նոր, անծանօթ բնակավայրեր, որտեղ ոչ ոք չէր ճանաչի մեծահարուստ պալատական, կայսերական զօրավար, Կոդոնիայի արքունա Սիմէոնին, որտեղ անյայտութիւնը հնարաւորութիւն կ'ընձեռէր ապացուցել կերպարանափոխութիւնը։

Սիմէոնը բարձրացաւ տեղից, թափ տուեց ծնկների ձիւնը։ Նա շտապում էր։ Այսուհետեւ նրա համար թանկ էր իւրաքանչիւր վայրկեանը։ Բայց հազիւ էր մի քանի քայլ արել, երբ դէմը ելաւ ցնցոտիաւոր, ծանօթ մի կերպարանք։ Դա Յուստոսն էր։

ՎԱՐԴԱՆ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

Է. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

Կարո՞ղ է արդեօք արուեստը կամ գրականութիւնը քաղաքական ուղ-
ղութիւն ունենալ: Այս հարցին պատասխանելիս, շատերը ընդունում են, որ
գրականութիւնը եւ արուեստը կարող են քաղաքական լինել, սակայն աւե-
լացնում են, որ նման գրականութիւնը կամ արուեստը չի կարող որակեալ
լինել: Ես կարծում եմ, որ այդ տեսակէտը սխալ է: Քաղաքական ուղղութիւն
ունեցող արուեստը կարող է շատ որակեալ լինել ու հա շատ անհրաժեշտ է
այն ժողովուրդներին, որոնք քաղաքական հարցեր ունեն լուծելու:

Գրականութիւնը ժողովրդի կեանքի արտայայտութիւնն է, նրան քա-
ղաքացիները, նրա ցուերը նկարագրողը, նրան պայքարի կանչողը ու նրան պա-
քարի տանողը: Ինչպիսին է ժողովրդի կեանքը, այնպիսին էլ նրա գրականու-
թիւնը պիտի լինի: Եթէ այսօր պաղեստինցի բանաստեղծութիւններ գրի
աղբիւրների ու ծաղիկների մասին, նա պարզապէս պաղեստինցի չի լինի, ո-
րովհետեւ պաղեստինցի բանաստեղծը պիտի գրի ա՛յն՝ ինչ ժողովրդին է
անհրաժեշտ: Հենց այստեղ էլ սկսւում է գրականութեան քաղաքականացու-
մը, կամ աւելի ճիշդ՝ նպատակայայտութիւնը եւ կամ է՛լ աւելի ճիշդ՝ Ժո-
ղովրդին ծառայելը: Եթէ մենք կանգնենք այն տեսակէտի վրայ, թէ արուես-
տագէտը ու գրողը ապատ են իրենց ստեղծագործական զգացմունքներում ու
գրում են ա՛յն՝ ինչ իրենց, այլ ոչ թէ ժողովրդի պահանջն է, ապա նանա-
շենք նաեւ այն, որ իսկական ժողովրդական արուեստագէտները ժողովրդի
ընչով են շնչում, ուստի նրանց գրութեանը, աւանց պարտադրանքի, բաւա-
րարում են ժողովրդի պահանջներին, այսինքն՝ համընկնում են նրա կարիք-
ներին ու ձգտումներին հետ:

Անշուշտ, ինչպէս բոլոր ծայրայեղութիւնները, այսպեղ էլ ծայրայե-
ղութիւնները անընդունելի են: Ստալինեան դարաշրջանում խորհրդային կոմ-

տնտեսականը մահանում էր սովից, իսկ խորհրդային կուսակցական գրականությունը դրում էր կոլտնտեսականի երջանիկ կեանքի մասին: Խորհրդային բանտերում ու ճամբարներում տառապում էր 11) միլիոն բանտարկեալ, իսկ խորհրդային զրոյները Ստալինի գովքն էին անում: Ի հարկէ անընդունելի է նման կացութիւնը, սակայն նոյնքան անընդունելի է գրութիւնը, երբ գրողը չի տեսնում իր ժողովրդի հերոսական կեանքը եւ ոչ միայն լուռ է մնում այդ կեանքի նկատմամբ, այլեւ փորձում է արգարանալ նրանով, թէ զգրելու նիւթ չկայ: Ի՞նչէր գրողը մեր իրականութեան մէջ գրելու նիւթ չի գտնում, ապա բնական է նրա փախուստը իրականութիւնից: Եղբայր, փախչում է՞ք՝ փախչէք, բայց մի փորձէք ապացուցել, թէ միայն վերացական արուեստն է իսկական արուեստ: Ես կարծում եմ, որ օփիոքաւայ գրողի ուսերի վրայ տոյքան մեծ պարտականութիւն է ընկել, որ նա այդ ծանրութեան տակից փորձում է փախչել կամ գէշի վերացականութիւն եւ կամ էլ գէշի պատմական անցեալը: Միեւնոյն չեղան մեզ համար շատ աւելի կարեւոր է:

1917 թուականին, որւէ պրոլետարական գրող Մաքսիմ Գորկին Շնովա-յա ժիզմ հանդէսի Յրջ համարում գրում էր. «Մեմէ խօսքի ազատութեան համար պայքարեցինք, արպեսգի կարողանալ ասել եւ գրել ճշմարտութիւնը: Սակայն ճշմարտութիւնը գրելը ամենապծաւար արուեստն է, արովհետեւ իր մաքուր ձեւի մէջ, առանց կապուելու ուրիշի հետ, առանց դասակարգերի, խմբերի ու ազգերի շահերին նպատելու, մաքուր ճշմարտութիւնը անընդունելի է մարդկանց համար: Սա է մաքուր ճշմարտութեան անհեշտ յատկութիւնը եւ միեւնոյն ժամանակ նա մեզ համար ամենամոտեմտ թանկ է»:

Հետագայում Գորկին համոզուեց, որ խօսքի «ազատութիւն» ձեռք բերած երկրի համար, ոչ թէ մաքուր ճշմարտութիւնն էր ամենակարեւոր բանը, այլ այն «ճշմարտութիւնը», որը օգտակար է վարչակարգին: Մի քանի տարի անց իր առաջին յայտարարութիւնից, Գորկին գրեց, որ մաքուր ճշմարտութիւնը ոչ ոքու պէտք չէ եւ երբեք էլ պէտք չի գալու: Մաքուր ճշմարտութիւնը կարող է կրել միայն կրօնական բնոյթ, որ ոչ մի կապ չունի հասարակական կեանքի հետ: Անշուշտ, Գորկու այս տեսակէտը ունի որոշ ծայրայնագոյնութիւն, որը կապուած է իր անձնական փորձի հետ եւ իր ասածն էլ մաքուր ճշմարտութիւնն չէ, բայց սա այն ճշմարտութիւնն է, որի հետ մենք պիտի հաշուի նստենք: Այս ճշմարտութիւնը գալիս է հաստատելու, որ ընդհանրապէս հարցը այնքան էլ արհեստական չէ, որքան որ փորձում են նրան դարձնել «մաքուր արուեստի» ներկայացուցիչները:

Գրականութիւնը բնութեցողի պէտք ունի, երաժշտութիւնը՝ լսողի, դեղարուեստը՝ տեսողի: Առանց լսողի, տեսողի ու կարդացողի՝ արուեստ կամ գոյութիւն չունի եւ կամ էլ վեր է ածուած ինքնարտայայտման, որը հանդիսաւ կարող էր եւ չարտայայտուել, որովհետեւ նա արդէն կար արուեստագէտի մէջ եւ ինքը չէ, որ պիտի հրճուի իր իսկ ստեղծագործութեամբ: Ձեռ ուղում խորանալ այս հարցերի մէջ, որովհետեւ նրանք կրում են զուտ տեսական բնոյթ, իսկ ես ուզում եմ խօսել բոլորովին օւրիշ բանի մասին:

Կայ հայ ժողովուրդ, կայ հայ գրականութիւն, կայ հայ ընթերցող: Ինչպիսի՞ փոխարարներութիւններ մէջ են գտնուում այս երեք կանոնադրիւնները: Կարծում եմ, որ նրանց ներդաշնակութեան չափանիշը պիտի հետեւեալը լինի: Հայ ժողովուրդը ապրում է իր կեանքով, տառապում իր ցաւերով, ուրախանում իր յաջողութիւններով, ինքիքները գնում իր առջեւ եւ պայքարում իր ապագայի համար: Հայ գրականութիւնը արտացոլում է այդ կեանքը, շեշտը գնելով ցանկալի երեւոյթները վրայ եւ դատապարտելով անցան-

կային: Հայ ընթերցողը, ոգևորուած հայ դրականութեամբ, նոր աչքերով է տեսնում անփական կեանքը եւ փորձում է նմանուել դրական հերոսներին: Հասկանում եմ, որ ժամանակակից արուեստագէտները համար շատ տարբերական պիտի թուայ զուտ մեխանիկական կատարողը: Նրանք կը կրկնեն, որ իսկական արուեստագէտը ազատ է, որ նա կերտում է ոչ թէ ժողովրդի համար եւ որ նա չպիտի «իջնի» ժողովրդի մակարդակին: Այս բոլորը գիտեմ, լսել եմ ու կարդացել:

Աւելի՛ն. հասկանում եմ այդ արուեստագէտներին, եթէ նրանք ոչ թէ հայ են, այլ՝ աշխարհադաջացի, կամ ֆրանսիացի, օրինակ, Բայց նման առարկութիւնները բոլորովին չեմ կարող ընդունել, երբ առարկողը հայ է, որովհետեւ մեր ժողովուրդը զանաւոր է առանձնայատուկ կացութեան մէջ ու առանձնայատուկ էլ պիտի լինի նրա դրականութիւնն ու արուեստը: Հայ դրողի առջեւ կանգնած խնդիրները հենց նրանով են տարբերուած ուրիշներից, որ հայկական են:

Ամէն մի հայ, այդ թւում եւ առաջին հերթին դրողը, պէտք է լծուի, իր հնարաւորութիւնները սահմանում, հայ ժողովրդի ապագան կերտելու պայքարին: Քաղաքական պայմանները եւ անհատական կարողութիւնները բնութագրող տարրեր են հնարաւորութիւնների այդ սահմանները, սւետի՛ դժուար է այդ մասին խօսել ընդհանուր առմամբ: Բայց օփիւսքահայ դրողի խնդիրների մասին կարելի է խօսել աւելի որոշակի կերպով: Սփիւսքահայ դրողի ամենակարեւոր առաւելութիւնը այն է, որ նա գտնում է քաղաքականապէս համեմատաբար աւելի ազատ պայմաններում եւ կարող է գրել այն, ինչ կը ցանկանայ: Անկախ նրանից, թէ ո՞ր երկրում է ապրում սփիւսքահայ դրողը (բացի Թուրքիայից), նրա հայերէնով գրուածը զրաքննութեան չի ենթարկուում: Իմ կարծիքով՝ հենց այս կացութիւնն է, որ լաւ չի օգտագործուում:

Եթէ Սփիւսքը հայ ժողովրդի այն միակ հատուածն է, որը ունի քաղաքական որոշ ազատութիւններ, ապա նա պէտք է անի այն՝ ինչ առանց նրա ուրիշ ոչ ոք չի կարող անել: Եթէ վերջինն խորհրդահայ դրականութիւնը, պատմութիւնը եւ նոյնիսկ եկեղեցական պատմութիւնը, ապա կը տեսնենք, որ այնտեղ ամէն ինչ կարելի է, երբ նիւթը վերաբերուած է նախախորհրդային ժամանակաշրջանին: Ամէն ինչ ճիշդ է եւ շարադրուած է դիտական ու գեղարուեստական քարձր մակարդակով: Հապիւ թէ Սփիւսքը կարողանայ որեւէ բան գրան աւելացնել: Գրական ու պոստական աղաւաղութիւնները սկսում են նոր ժամանակաշրջանին վերաբերող ստեղծագործութիւններում: Հայաստանի գէղարվեստաբանները դրա վատ օրինակն է: Ուրեմն՝ Սփիւսքը իր ամբողջ ուշադրութիւնը եւ կարողութիւնը պէտք է կենտրոնացնի մեր ներկայի վրայ՝ թէ՛ Հայաստանում եւ թէ՛ Սփիւսքում: Վերջերս ես առիթ ունեցայ դուրս գալ մեր սփիւսքահայ դրողներից մէկի հետ, որից իրաւունք չեմ ստացել հրապարակել մեր զրոյցը՝ ուստի՝ չեմ տալիս նրա անունը: Նա ինձ ասաց հետեւեալը. — Հայաստանը լաւ չենք ճանաչում եւ յետոյ նրա նկատմամբ մեր յատուկ վերաբերմունքը թոյլ չի տալիս մեզ դրողի անաշու աչքերով մօտենալ այնտեղ տեղի ունեցող երեւոյթներին: Ինչ վերաբերում է մեզ, — ասաց նա, — ապա այստեղ այլեւս դրականութիւն չկայ, որովհետեւ հայ ընթերցող չկայ եւ հայ դրողին ոգևորող նիւթ չկայ:

Ես չեմ կարծում, որ այդպէս են մտածում բոլոր սփիւսքահայ դրողները, բայց որ այդպէս մտածողներ կան, համոզուած եմ: Ի՞նչ կարելի է նրանց ասել: Նախ վատ է, որ Հայաստանը չէք ճանաչում, իսկ աւելի վատ

է, որ մեր յատուկ վերաբերմունքը նրա նկատմամբ թուլացնում կամ չէզոքացնում է մեր ստեղծագործական ոգին, բայց բուրրովին աններելի է չափանել ու չողելու որով սփիւոքաւոր կեանքով, որը գերմարդկային ճիշդութիւնով միայն շարունակում է գոյատեւել, այլեւ իր ուսերի վրայ գցել է Հայ Դատի լուծման ծանր բեռը ու միայնակ, առանց հայրենիքի օգնութեան, սայթաքելով, վայր ընկնելով ու կրկին ոտքի բարձրանալով, քաշում է այն։

Ինչպէ՞ս կարելի է չտեսնել այս բանը։ Բէյրութից, Պարսկաստանից ու Հայաստանից արտագաղթը գէպի Միացեալ Նահանգներ՝ նիւթ չէ՞։ Ռուսերի վրայ պայթող տղաները նիւթ չէ՞։ Եթէ այս բաների մասին չգրի սփիւոքաւոր գրողը, հասկա՞նք ո՞վ գրի այն երիտասարդ կնոջ մասին, որի ամուսինը ուսման վրայ պայթեց, իսկ ինքը իր երեխային հօր ճանապարհով է դաստիարակում։ Ո՞վ պիտի գրի այսօրուայ հերոսների մասին եւ ո՞վ դատաւարաբար վախկոտներին ու դատաւանդներին։ Իսկ թորհրդային Հայաստանի մէջ տեղի ունեցող երեւոյթներին վերաբերուող ծով նիւթերի մասին խօսելն էլ աւելորդ է։

Այնտեղի գրողները ատմաները սեղմած չեն կարողանում գրել այդ մասին, ինչո՞ւ չօգնել նրանց, չէ՞ որ Սփիւոքում կերտուածն էլ հայ դրակահուծիւն է։ Գրելու աշխատանքն այն է, որ երբեմն ուզում եմ ես ինքս գրել, թէպէտեւ այդ շնորհքը բուրրովին չունեմ։ Մի խօսքով՝ ես համարում եմ, որ գրականութիւնը կարող է նպատակաւոր լինել եւ նոյնիսկ պատուէրով գրուել։ Դրա համար էլ կոչ եմ անում սփիւոքաւոր գրողներին՝ ուշադիր լինել մեր կեանքի նկատմամբ եւ գրել այն՝ ինչը անհրաժեշտ է ժողովրդին։

Է. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

ՀԱՒԱՔԱԿԱՆ ՈԳԻ

1931ին, իննսուն տարեկանին կը մահանար Կիւսթաւ լը Պոն, եւ անմիջապէս մոռացութեան կը տրուէր իր ազգակիցներուն կողմէ:

Իր ամէնէն հանրածանօթ գործը՝ «Աւարսիներու հոգեբանութիւնը» անբաժան մասին կը դարձած էր տը Կոյի, Ռուզվէլթի, Քարրէլի: Ծրէօյտ կը համակրէր իրեն եւ Այնշթայն իր յարաբերականութեան սկզբունքը կը պարտէր լը Պոնի:

Մեր թուականէն ութսուն տարիներ առաջ, Կիւսթաւ լը Պոն կը նախատեսէր Արեւելքի անտեսական պատերազմը, ինչպէս նաեւ Երրորդ Աշխարհի պայքարը Արեւմուտքի գէջ:

Վերջերս, նոր զարկ տրուեցաւ Կիւսթաւ լը Պոնի վերայայտնութեան: Առջի տարի լոյս տեսաւ իր «Ընկերավարութեան հոգեբանութիւնը» գործը եւ անցեալ տարի իր երեք այլ գործերուն հաւաքածոն, որ կազմուած է «Ժողովուրդներու եղափոխութեան հոգեբանական օրէնքներ», «Ներկայ ժամանակի պատգամներ» եւ «Ժամանակ անորոշութիւնները» հատորներէն:

Ըստ իր հայեցողութեան, «Քաղաքականութեան անաւարկելի գլխարտութիւնները տեսլիմ չեն, քան բաւարար չափով կրկնուած սխալները»: Ան կը նախատեսէր, թէ կարեւոր պիտի ըլլար ճանաչողութեան շարժումը, հասարակչութեան ենթակելը: «Պէտք է փոխասացութիւն մը ստեղծել իմաստաստութեան, իրազեկութեան եւ մարդկային գիտութեանց միջեւ», կ'ըսէր ան:

Պատկերով արդէ գարու ընթացիկ դաստիարակութեան մասին, եւ ընդգծելով այն տարբերութիւնը, որ գոյութիւն ունի տեղեկութեանց մէկտեղումին եւ իրական ճանաչողութեան միջեւ, ան կ'ըսէր, թէ «Դաստիարակութիւնը ներկայիս, յիշողութեան ազնուապետութիւն մը ստեղծած է, քան մը, որ ոչ մէկ կայ ու-

նի գատնութեան եւ խելացութեան հետ»: Արդարեւ, այս երկու տունայնորդ միայն կարելի է մէկտեղուած տեղեկութիւնները դառնել ու կշռել, ներայնացնել՝ տունել գիտութիւն մը եւ զայն օգտակար անդրադարձի մը վերածել՝ բնադրային հոսանքութեան նման:

Նիցշէ եւ լը Պոն բողոքաբան համբնդեցութիւններ ունին: Մեզ այս պահուէր շահագրգռէ՜ ա'յն՝ որ Նիցշէ նոյնպէս երկարօրէն խօսած է հաւաքակոնքանց ունենալիք ապագային մասին: Նախատեսութիւններ ըրած է եւ անոնց մէկ մեծ մասը իրականացած է արդէն: Նիցշէի «Ապագան կը պատկանի անոնց, որ անիլի երկարածից յիշողութիւնը ունին» խօսքը, հաշտ կ'ընթանայ լը Պոնի այն գաղափարին հետ, որով՝ «Ընկերութիւն մը յի տակար» առանց հաստատում մտածողութեանց: Անհատը չի յառաջդիմեր՝ առանց շարժում մտածողութեան:

Ահաւաստիկ այս գործին մէջ է, որ ամէնէն աւելի պէտք ունինք լը Պոնի: Ընկերութիւն եւ անհատ փոխարարբերութիւնը յաճախ անլոյծ մնացած երեւոյթ է: Եղած են կարգ մը գաղափարախօսութիւններ, որոնք անհատի մտածողութեան նմանութեամբ, ընկերութիւնը եւս շարժման մէջ դնել փորձած են: Ուրիշներ անհատը նկատի ունեցած են իրեն աչքուն հաստատուն կայք, որքան անկամ իր մը: Ուրիշներ մտածած են, թէ թելադրականութեամբ եւ բաւարար գոտարարակութեամբ կարելի է մարդը հաւաքական կեանքի վարժեցնել: Դրոյթներ՝ փորձած են գրոյթի վերածել նաեւ անհատ մարդը: Այս ամէնուն մէջ, այսինքն՝ փոխարարբերութեան այս գետնին վրայ լը Պոն փորձած է որոշ լոյս մը սփռել:

Արդարեւ, եթէ ուզենք պահ մը ընկերութիւնը դեռեւել ազգայնական տարազի մը ներքեւ, ապա՝ անոր միակ թըշնամին, ըստ ժան ֆրիւժենի՝ իր «Ներկա-

digitised by

A.R.A.R.®

յութիւնն է: Այսինքն՝ մերժումը այն գաղափարին, որուն հիմամբ վրայ անցեալը կրնայ այս կամ այն ձեւով օգտակար ըլլալ՝ ապագային պատշաճելու մեր ճիշդութուն մէջ: Երբ պատմութիւնը կը գիտնի իր ներկային ընդմէջէն, այս իրողութիւնը արգելի կը հանդիսանայ, որ մեծ մեր ինքնութեան գիտակցիմք եւ անոր ընդմէջէն փարձեմ գտնել ապագան զիմագրաւելու միջոց մը, որ հարազատ կ'ընթանայ մեր ներքին մշտնջենական հետքով:

Այս գեանին վրայ դարձեալ օգնութեան կը հասնի լը Գոն, ըսելով, թէ՛ «Հնարոսները եւ աստուածները իրենց մէջ, լուսաւոր համակարգի մը ներքին, կը խլուացնեն ժողովուրդներու միջին խմբերը»:

*:

Ներկայ դարու եսի հաւաքականութեան արժանիքը պէտք է փնտռել քաղաքի կազմութեան եւ լեզուի գիրին մէջ հաստատունութեան մէջ: Մէկ կողմէ քաղաքը մարդու համար կը սահմանէր արտաքին օրէնսդրութիւններ, միւս կողմէ՝ գիրը, իբրեւ ըսել կը սահմանափակէր միջկայք տրամախոսութեան համար անբացառելի լիպսքները եւ կ'արտաքսէր զանոնք մարդոց զործածական լեզուներէն: Եւ թէեւ մէկ կողմէ նոյն լեզուով արտայայտուող միաւորները կը միացնէր իրարու եւ ամբողջութեան մը եւ ազգի մը գաղափարը հրապարակ կը նետէր, միւս կողմէ, սակայն, մարդը իր անհարազատ շրջապատին մէջ, նոյն լեզուով արտայայտուող եւ տարբեր բաներ հասկցող ներկայութեան կը զետեղէր: Ազգութիւն գաղափարը, այնպէս՝ ինչպէս կը հասկըցուի մեր օրերուն, բոլորովին նոր յղացք մըն է, հետեւաբար եւ՝ դարերու եղափոխութեան արդիւնք: Մինչ այդ, նոյն լեզուով խօսող, բայց տարբեր բաներ հասկցող ժողովուրդները աւելի նման էին ամբողջի, քան ազգի եւ կը շարժէին ենթակայութեանը ներքեւ տիրող բիրտ ուժի աւելի քան անհատական կամ հաւաքական համոզումի, ինչպիսին է պարագան, դարձեալ ներկայիս, զանգուածի ընկերութեան մօտ, ամբողջ պատմական բոլորակ մը շրջանցելէ ետք:

Արդարեւ, երբ կ'ըսէինք, թէ ամէնէն կատարեալ հաւաքականութիւնը հղած է ցեղախմբայինը, ապա մօտաւոր չափով նոյն պատկերը կը պարզենք մենք՝ հայերս, նախարարական շրջաններուն: Եթէ իւրաքանչիւր նախարարութիւն նկատուենանք իրրեւ մէկ հսկայ ցեղախումբ, ապա պահպանած կ'ըլլանք այն հսկայ միութիւնը, որուն մէջ նամէնէն աւելի ինքզինք հարազատ կը զգայ ցեղախումբի անգամը եւ արտաքին ազդակները ըլլալէ կը դադրին հարազատին կողմէ տրուած օրէնքի սահմանումները, այլ՝ նոյնինքն պետի ընտրութեան աւանդական եղանակով իսկ, ներայնացած սկզբունքներ եղած կ'ըլլան:

Ցեղախումբի գաղափարը սկսեք չէ խրաչնցնէ ընթերցողը: Մարչըլ Մեքլուհըն պայծառ կերպով կը բացատրէ, թէ ինչպէս հակառակ բազմաթիւ նորարարութեանց, Արեւելի ժողովուրդներուն մեծամասնութիւնը կազմուած է ցեղախմբային հիմունքներու վրայ: Ան նոյնիսկ խորհրդային Միութեան մէջ կը տեսնէ կարգ մը ժողովուրդներ, որոնք արհեստագիտական ափսոսալարչաւին մէջ, տակաւին կառուած կը մնան ցեղախմբային իրենց ապրելու կերպերուն:

Ինչպէս բացատրեցինք «Դիքսոնգիթ» քանութիւնը գլուխին մէջ, մարդը իր ամբողջականութեան ձգտումը նախ գտաւ իր կնոջ եւ զուգակներուն մէջ, ապա՝ երբ ընտանիքը ընդարձակուելով ցեղախումբի վերածուեցաւ, ընտրեալ պետին վրայ արտադրեց իր աստուածայնութեան իտէալը եւ ստեղծուեցաւ նարդիսական ինքնասիրութեան արտաձգումը եղող ցեղի սէրը:

Տակաւին, նոյնիսկ եթէ պատահէր, որ ցեղախումբի պետը շատ ճշդէն ներկայութիւն մը գտնար եւ, միանալով կրօնի սահմանած ճշումներուն՝ ներքին մղումները չափազանց կաշկանդումի ենթարկէր, ապա՝ մեր օրերու փառաստունութեւն ֆիւթբոլայինքուն նման — Նաւասարդեան տօները — տարեկան տօներ կը կադմակերպուէին, որոնց ընթացքին մարդը ինքնիրեն առիթ կու տար արտայայտելու իր ներքին բոլոր մղումները:

Ժամանակի դանդաղ բարեկուսմէն

digitised by

A.R.A.R.®

Հետ, գաղափարներու լեզուին ընդմէջէն հատարած դերին պատճառով, ցեղութեամբ ընդարձակուեցան եւ դարձան նոյն լեզուի, նոյն կրօնի, նոյն հաւատալիքներու տէր մարդոց ամբողջականութիւն, որ սակայն դարձեալ արտաձգումն էր մէկ կողմէ ամբողջականութեան հոսանքու. ձգտումին, միւս կողմէ, սակայն, արտաձգումն էր սիրոյ աւարկային նիւթականացման: Այդքի գաղափարը, ցեղութեամբ սկզբունքներով տալիս որդուող հաւաքականութեան մը համար՝ արտաձգումն էր մէկ կողմէ, Ինքնիւն հաղորդակցութեան անձին իտէալը իր հարազատ արտայայտութիւնը չէր գտնել անոր մէջ: Անտիանարար, սակայն, ա՛յդ ալ իւրացուց եւ հակառակ անոր, որ շարունակեց ապրիլ իրեն. ցեղայնութիւնը զամ, իր սրտին մէջ տեղ բացաւ իրմէ շատ քիչ բաներով տարբերող միւս ցեղութեամբի անդամին եւ, հետագային, միւս ցեղայնութեան, եւ աւելի ուշ՝ միւս ցեղայնութեան:

Սակայն Արեւմուտքի մէջ խնդիրը արարիւր բնոյթ ստացաւ: Ստեղծուեցան, նախ՝ ո՛չ միայն օտարի եւ անգլիկ խնդիրներ, այլեւ՝ ճշգրիտ սահմանափակումով դասակարգային բաժանումներ: Կար գերին կամ ասորի կը: Կար քաղաքացին: Կար գրիւնուրը եւ կատալոնացի դասը: Յետոյ՝ քրիստոնէութեան մուտքին Հետ մարմինը եւ հողին տարբեր եւ անխառն յղացքներ դարձան: Մարմինը եւ անոր ներքին տեղները դասապարտուեցան եւ հողի միայն վերաբերեց անհատական իրաւունքներու: Վերջ գրեցան փառաստաններու եւ այդ ձեւով վերջ գրեցան յետ մզուած անհատին յագուրդ տալու առիթին: Այնքին. գրեցան ծովապահութեան, սեռայնութեան եւ մարմինը անտեսելու միտող օրէնքներ: Զօրաւոր պիտակներուն եւ զօրաւոր եկեղեցական իշխանութիւն փոխ ի փոխ գերեվարեցին մոլորութիւնները եւ ո՛չ միայն անոնց մէջ ցեղայնութեան միութիւնը քանդեցին, այլեւ զանոնք դարձուցին համաշխարհային ամբոխի:

Ցեղայնութիւն մը կապուիլը ունի իր ճիշդ արտայայտութիւնները: Մէկը ան-

հատին ինքնիւն հանդէպ ունեցած իտէալին նոյնացումն է ցեղայնութիւն իտէալին, միւսը, ինչպէս արդէն յատկացաւ, արտաքին բացակայութեան, անոր փոխարինումը արտաքին աւարկային մը հետ: Այսինքն՝ անձին ինքնիւն հանդէպ ունեցած իտէալը երբ թէ՛ ներքինապէս չ'իրազարդուիր, թէ՛ նոյնացումի ձեւով չ'ի հատարուիր, կը մնայ յարաբերութիւն մշակելու միայն մէկ եղանակ: Արտաքինացեալ յարաբերութեան աւարկան եւ փորձել արտաձգումներ կատարել անոր վրայ:

Ամբոխի հողերանութիւնը աւելի եւս թափ առաւ հարստարարութեան անհատականութիւնը: Հետ ստեղծուած երկրագործական թափի քաղաքայնութիւնը եւ քաղաքներու առաւելանալու խնդրումով հաւատարմաբան կերպով անդիմադիմ մարդոց մով:

Հետագային է սակայն ա՛յն՝ որ նմանութեան պարագաներու առկ, ինչպէ՞ս կարելի էր ազգայնականութեան գաղափարը յղալու Արեւմուտքի մէջ:

Ժան Փլիման Հետեւեալ ձեւով կը բացատրէ երեւոյթը. «Եթէ փրանսական ազգայնականութիւնը ամբողջութեամբ զինուած դուրս եկաւ Մեծ Յեղափոխութենէն, գերմանական ազգայնականութիւնը ծնաւ, նախալոյտնի օրով, փրանսական գրաւման դէմ պայքարող քաղաքացիներէն»:

Ինչպէս անհայտ կը դառնայ, հակառակ համատարած թշուառութեան, տեղայնականութիւնը իր ազգեցութիւնը չէր կորսնցուցած: Այդ մէկը ժամանակաւոր կերպով կորսուեցաւ, երբ հաղորդակցութեան միջոցները թոյլատրեցին, որ զանազան երկիրներու բնակիչները անդրադարձան համատարած իրադրեալին:

Սակայն ի՞նչ է ամբոխի մը նկարագիրը:

Անհատականութիւնը առած՝ ամբոխը կազմող անհատը գործի է անկախութենէ եւ ձեռնարկութենէ, կ'ուզէ իր աւարքները նմանցեալ ամբոխը կազմող միւս անհատներու արարքներուն:

Բայց ամբոխը, իր ամբողջութեանը մէջ առած՝ կը ներկայացնէ հետեւեալ պատկերը. «Մտային գործունէութեան

բացարձակ նուագեցում, զգացական դիրքառնություն վիճակ, չափաւորութեամբ եւ իշխմագրայումի անկարողութիւն, իր զգացական արտայայտութիւններում մէջ ամէն սահման գանցելու հակում եւ այս արտայայտութիւնները գործնականացնելու անգրգռելի դժուարութիւն:

Ահա այս բաներով է, որ լը Պոն կը ներկայացնէ ամբողջ: Զօրութիւնը ճշմարտութեամբ կը քննարկէ, յանկարծ իրարու մէջ կը դրանեն այդ ճշմարտութիւնը ձեռք բերողներէ մինչեւ: Հօտի բնազդն է, կենդանական աշխարհէն մնացած ժողովուրդներէ մը: Բայց նաեւ ամբողջութեան վերստին ձգտելու նախապատմական տենչը ազաւագութեամբ մեզով կը ներկայանայ կրկին:

Բնական պայմաններու տակ աստիճանաբար արտաճումներ կատարող, կըրօնի, ցեղայնութիւնի, մշակոյթի եւ հաւատալիքներու հետ իր անձը եւ իր անձին հանդէպ ունեցած խոչալը նոյնացնող մարդերէ շէ կողմուած ամբողջը: Ընդհանրական, արտաքին անհարազատ, պարտադրեալ ճշմարտութիւնով դարբնով իր իշխման ու իտեղիները ներմղած մարդն է, որ կը գտնենք Արեւմտեքի մէջ: Եւ երբ ամբողջի միջոցաւ ան դուրս կու տայ կուտակուած մարդկեր, փոխանակ բաւարարուելու եւ հանգստանալու կը փորձէ անհատապէս կատարել ամէն՝ որ նախապէս պիտի չփորձէր իսկ կատարել, որովհետեւ նախաձեռնելու եւ անկախութեան ոգին մեռած էր իր մէջ:

Ճիշտօրէն հետեւեալ ձեւով կը բացատրէ Մամիաքը.

«Մամիաքի մօտ եւր եւ եսին հանգիստ իր ունեցած խոչալը կը միանան այնպիսի ձեւով, որ երբ ան յաղթանակի ըզգացումի մը ենթակայութեան տակ կը գտնուի եւ ունի այն բաւարարութիւնը, որ ոչ մէկ քննադատ չիւնք անհանդիստ կ'ընէ, ամէն կաշկանդումէ ազատ կը զգայ ինքզինք, ինչպէս եւ ապահովուած խղճի խայթէ եւ մեղադրանքէ»:

Ներքին հարազատ եւ ինքնապարտադիր զոյգումէ դարբնով զրկուած մարդը, յաճախ արտաքին ճշմարտութիւններէ կը զգայ ինքզինք: Այլեւս նուիրական հաւատալիքներ եւ սկզբունքներ դո-

յութիւն ունենալէ կը դադրին իրեն համար: Կը մնայ ինք՝ ինքն իրեն հետ եւ յագուրդ կու տայ մինչ այդ կուտակուած ամէն մագձի:

Արդ, Արեւմտեքի եսի մարդը, ի՞նչ տարբերութիւն ունի այս անձէն:

Եւ ոչ մէկ:

Ի բաց առեալ անկէ, որ այս ալ ժամանակուոր երեւոյթ մըն է, եւ փոխուող ժամանակներու հետ այս ալ կը փոխուի:

Սակայն կարելի չէ այժմէն որդեկան կատարել այդ գծով: Անբնական կացութեանց անբնական արդիւնքն է: Կը գառնայ այն մարդը, որ բնական անուանեցած է: Կը մնայ տակաւին տեսնել:

•••

Ծառակացում մը անհրաժեշտ կը դառնայ:

Մինչ դարբնով ատրկութեան ենթակայ ժողովուրդներ՝ արհեստական եւ անուարական միութիւններու միջոցաւ, առաջին անգամ ըլլալով, իրրեւ լայն հաւաքականութիւն կը ներկայանային, եւ հաղորդականութեան միջոցներու զարգացումով իրենց հզորացումներէն հորիզոնը կ'ընդարձակէին, հարկւր տարի ետք, յանկարծ, ցէ մ յանդիման կու գանք եսի մարդուն, մանիւսքին, եսակեդրոն եւ հաղորդականութենէ զուրկ մարդուն:

Ուրիշ՝ այս դարտուգութիւնը:

Ամբողջ ամենի ուժ մըն է, կը ջլատէ ամբողջ երկրի մը անտեսութիւնը եւ կործանումի կը տանի զայն: Խորհրդային Միութեան ստեղծումէն ետք, պետութիւնը ստիպուած եղաւ աննախընթաց բռնամիջոցներու գործով, որպէսզի կարգի բերէ այն ամբողջը, որուն միջոցաւ յաջողուց յեղափոխութիւնը:

Ընթերցողին ծանօթ է, որ համայնափարութիւնը ընդարձակ խաբիսներ ունէր նաեւ Միացեալ Նահանգներէն եւրոպայի երեսներէն թուականներուն երկրորդ քառորդին ու ճարտարարուեստական գիտնականներ վրայ, ընդարձակ խոռոչութիւններ կը կազմակերպէր: Դարձեալ բռնամիջոցներ ձեռք առնուցան թ. Ալիսար համարունէն ետք, Մաք Քարթիի նախազանութեան օրերուն, բայց աւելի հիմ-

նական լուծում մը գտնուած էր արդէն ժինչ ալ :

Ինչ էր խռովարարութեանց եւ անհանդարտութեանց զլխաւոր պատճառը : Դարերով ստրուկ ժողովուրդ մը շէր կրնար շատ բան պահանջել : Կրնար առաւելագոյն պարագային անխնայականութեան երթալ, իբրեւ ծայրայեղ միջոց : Միւս կողմէ՝ բռնամիջոցները կրնային միայն ժամանակաւոր լուծումներ գտնել : Միեւնոյն ժամանակ՝ Միացեալ Նահանգներու ռազմանաղրութեան թէկուզ չգործադրուող սկզբունքներուն դէմ առնալով՝ կ'ըլլային, ինչ որ ծերակոյտի եւ օրէնսդիր խորհուրդներու հետ բախում կ'ենթադրէր : Պէտք էր այլ լուծումներ գտնել :

Լուծումը գտնուեցաւ աշխատաւոր տարրին զոհացում տալու մէջ : Այս երեւոյթը անաշատ եւ վերջնապաշտ միջոցառում մը չէր : Պատկերը կը ներկայանայ հետեւեալ ձևով :

Մանուկը որք է : Կու լայ թէ՛ երբ տնօթի է, թէ՛ երբ անպաշտպան, թէ՛ աննշուղտ եւ անապահով կը զգայ : Երբ կու լայ, անոր կու տաւ իբր թէ՛ ա՛յն՝ որ կը պահանջէ : Կաթ : Կը մտնտտ եւ իրեն մոցնել կու տաւ իր հողերանական տնկուիթիւնը : Ժամանակի ընթացքին կը վարժեցնեն զինք, որ իր ինչերներուն լուծումը կը գտնուի կաթի՛ եւ ոչ այլ բանի մէջ :

Անա այս միջոցառումներով է, որ Արեւմուտքը գիմագրաւեց հարցերը : Այդ չորանի նորաձեւութիւն եւ լայն զանգուածին անծանօթ՝ հոգեմտութեան նիւթապաշտ մերձեցումներու ծանր հրետանին արձակեց ժողովուրդին վրայ : Յետոյ կրթական դրոյթը հիմնական հաշուեկըշտի, վերառեալութեան եւ հակակշռի ենթարկեց : Անոր մէջէն գուրա գրու ամէն մերձեցումի եղանակ, որ կրնար նուազագոյն կերպով արգելք հանդիսանալ այս նոր քաղաքականութեան ներքին կիրարկման : Չայնափիւսի, պատկերասփիւռի եւ հաղորդակցական բոլոր այլ միջոցները օգտագործեց ներքին քարոզչութեան եւ միտքերու կազմաւարման մէջ եւ երբ բա-

ւարար չափով ժողովուրդը վարժուած էր գրութեան, կրկին առաջ նետեց ազատութիւն մեծ ոռոտը, որուն ամբողջական տարողութեան եւ ոչ իսկ կրնար հաղորդակից ըլլալ այդ դաստիարակութեան զուճ մարդը :

Ներքին քարոզչութեան արդիւնք (այլ տեղ անդրադարձած ենք այս նիւթին առնչութեամբ) ստեղծուեցաւ պանդուծի ընկերութիւնը, որուն իւրաքանչիւր քաղկացուցիչ Երանանհատը լիութի սնած էր նիւթական տուեալներով, յաջողութեան աղիմպիոսով (իւր տունով, ինքնաշարժով եւ կահալքով) եւ ստեղծած ինքն իրեն համար ճիշդ ա՛յն՝ որ ինք կ'ուզէր իր սկզբնական, ներքին քարոզչութեամբ կամ այլապէս : Քաղքնի անհատականութիւն, ունեցուածք եւ անձեռնմխելիութիւն, քառաւորական չափանիշով, բան մը, որ հաղորդակցութեան պահանջն ալ չի զգացներ, տեղաւորուեցան մարդոց մէջ :

Այս մտածողութեան եւ նսի մարդու կազմութեան մէջ նուազ դէր չկատարեց նաեւ արհեստագիտական մարդերէ ներս մտնող քաղաքական եւ մասնակիւրիտացման ստեղծած այն կղզին, որուն մենաւորիկ բնակիչը դարձաւ տուեալ մասնագէտը :

Աւելին արդէն իսկ չէր կրնար պահանջել ամբոխի եւ սարուկի հողերանութեան տէր, հօտի անապահով հողերանութեան ենթակայ դատակիւրի մարդը : Նոր է, որ ան իր կիանքէն ներս կ'անդրադառնայ կարգ մը մեծ բացականչութեան նոր է, որ զժողովուրդները արժատական լուծումներ պահանջել կը սկսին :

Կարելի՞ է ակնկալել, որ Արեւմուտքը գարեհրու երկայնքին բնական աճէ եւ արմատական հարցերէ հեռու մնացած ըլլալէ ետք, յանկարծ կարենայ հակադրական այդ եղափոխութիւնը յաջողցնել եւ կաթը փոխարինել ո՛չ միայն անպահովութեան զգացումով, այլեւ՝ ազատութեան դերագոյն մզտումով : Հարց մըն է, որուն պատասխանը պիտի փորձենք տալ մեր ճնշապալքիւն խորագրեալ հինգերորդ դարի մէջ :

Ն. ԴԻՄԱՔՍԵՆ

ՄԻԱԶԱՅՆ ԶՐՈՅՑ ԶԱՐԵՎ ՈՐԲՈՒՆԻ ԿԵՏ

...Ապրիլ չի նշանակեր միայն սաղին-ամղին մամ գայ: Օրինակ, Ամիլը կայ. ամ փողոցին շուրս ելած չէ կեանքին մէջ, ինչպէ՞ս այդ մարդը չորս պատերուն մէջ, իր պատուհանէն միայն դիտելով հուրը, աշխարհի մասին այդքան քառեր գրեց: Մարդիկ կան, որոնք չարոյէ կ'անցնին, բայց չեն ապրիր: Զեն ապրիր, որովհետեւ չեն տեսներ: Կամ չեն զգար: Միայն անասնականօրէն զգալը զգացում չէ: Այսպէս, կարելի է տեղէն չշարժիլ ու աշխարհը իր մէջ պարունակել:

Զ. ՈՐԲՈՒՆԻ

Նիւթը ընտրելու հարցը...: Ձեռ գիտեր, թէ մե՞նք կ'ընտրենք նիւթը, թէ նիւթն է, որ կ'ընտրէ մեզ: Երբ խօսքը այսպիսի շարքի մը մասին է, հարցը կը փոխուի: Եթէ հեղինակ մը զանազան նիւթեր կ'առնէ, կարելի է հետաքրքրուիլ, թէ ինչպէս կ'ընտրէ նիւթերը: Իմ պարագայիս, ամբողջը շարք մըն է, որ ընդհանրապէս մտածուած է առաջին օրէն: Կան հերոսները, որոնք քիչ մը խուժանային գիճակ ունին: Հարց կը ծագի, թէ ո՞ր մէկը առնել, ո՞րը թողուլ, որո՞ւն վրայ կեդրոնանալ, ո՞րը ներկայացնել հպանցիկ կերպով: Երբեմն այդ խուժանէն հինգը, վեցը մէկ անձի կը վերածուին, որուն մէջ, սակայն, հեղինակը երբեք բացակայ չէ: Արդէն հեղինակը հոն պահուած ըլլայ: Եթէ պահուած չըլլայ, կը դառնայ հեղինակային գործ: Կը տեսնենք հեղինակը ամէն տեղ, Աստուած պապային պէս ամէն բան գիտէ, ինչ պիտի պատահի, ինչ պիտի չպատահի, ինձի համար դռնէ այդ բանը չկայ: Պատերազմէն առաջ Հրատարակած գրպանի օրագրի մը մէջ գրած էի արդէն, թէ ինչպէս, օր մը, Ֆրանսերէն մէկ պատմութեան առիթով, յանկարծ, Սթրազպուրկ, փողոցի մը մէջ սկսայ կռուիլ մէկու մը հետ: Իսկ այդ մէկը ուրիշ մէկը չէր, եթէ ոչ պատմութեան անձնաւորութիւնը: Ան կ'ուզէր իր ուղածին պէս ընել, իսկ ես ձեռք, այդպէս պիտի ընեմ կ'ըսէի: Իրարու վրիպի եկանք: Զարմանալին այն է, որ երբ դարձայ նախելու համար թէ ով է, քովէս իրապէս մէկը կ'անցնէր եւ ան ետ-ետ քաշւեցաւ: Երբեմն այնքան կ'ընտրուէ կ'ըլլաս, որ իրականութիւն կ'ըլլայ առիկա: Բայց ինձի յանախ կը պատահի, որ պարտաւորութիւն անձ մը կազմել գազափարի մը վրայ: Մէկը պէտք է ինձի գաղափար մը ժարմաւորող եւ այդ ժարկը չեն գտներ կեանքին մէջ: Ուրեմն կը ստեղծեմ մէկը, որ այդ աիպարը ներկայացնէ: «Սիլվիանան տեսիլք» պատմութեանը կայ: Նիւթը այն է, որ երբեք կատարելութիւն չկայ կեանքին մէջ: Երբեք տեղ մը չենք հասնիր եւ արդէն պէտք չէ հասնինք: Երբ տեղ մը հասնինք՝ կացութիւնը կը դառնայ ճահճային, միջոցաւ միշտ վաղըն է, հետապնդումը, բանի մը հետէն վաղըն է, որ հետաքրքրական է: Նորէն պիտի դամ ծիտին: Ան այս գաղափարը յայտնած է ու ըսած, որ՝ «կարելոք տեղ մը հասնիլը չէ, այլ այդ հասնումը կտրելու անցնիլն է»: Արդէն հող է գրականութիւնը: Հասած տեղը գրականութիւն չէ այլեւս: Օրինակ, նոր սկսած վէպս, որ ճառարուն տարուն պատրաստութիւն մը ունի, առաջին էջերուն իսկ յանկարծ ըն-

digitised by A.R.A.R.®

գուհեց նոր անձ մը, նոր դէմք մը: Այդ նորը իրեն հետ բերաւ բնականօրէն եւ այդ պարագային ընտանիքին հետ հարց մըն ալ աւելցաւ: Վէպը սկըսած էր ոճով մը, որոշ ոճով մը, բայց այդ նորը իր ոճը հետը բերաւ: Իրենք կը բերեն իրենց ոճը: Նայէ, ստիպուած եմ ընդունիլ: Որոշումներու մէջ եմ միշտ եւ կ'ուզեմ, որ ամէն նոր գիրք նոր ձեւով մը գրուի: Վէպը առաւ նոր ձեւ: Այսպէս, մէջընդմէջ, երկու վէպեր կը քաշեն քով քովի, բայց փորձառու խառնուած ձեւով, որ ընթերցանութիւնը քիչ մը դժուարին կը դարձնէ: Բայց կ'աշխատիմ, որ ընթերցանութիւնը գիւրին ըլլայ: Անդիւստի Փինթըրը, Փրոուստի գէմքերը մանրակրկիտ կերպով ուսումնասիրելով՝ փորձեց նախատիպարներ պծել ու ամէն տեղ հանդիպեցաւ այլազանութեան: Քանի՜ քանի՜ անգամ գոյութիւն ունեցող մարդիկ են, անոնց խառնուրդը եւ ատոնց խառնուրդն ալ տակաւին ուրիշ քան է, սրովհետեւ, վերջի վերջոյ, ինքն է:

Երբ վէպ մը կամ պատմութիւն մը պիտի գրեմ, անկարելի է, որ սկսեմ, եթէ առաջին նախադասութիւնը պատրաստ չէ: Եւ առաջին նախադասութիւնը պէտք է, որ ինծի համար փելիքիւքան մը ըլլայ: Հրախազութեան պէս: Մէկէն արձակուող, երկինքի մէջ տարածուող աւապ թռիթոյղ ժողովն մէջ: Այդ պատկերը եթէ չըլլայ, չեմ կրնար գրել: Ասիկա մեկնակէտն է: Օրինակ, վէպերէս մէկը կը սկսի հետեւեալ ձեւով. «Մենք աղքատ էինք»: Եթէ փրոստեան հակամենքս չարաչառողներ գտնուին ու ըսեն, թէ ասիկա ալ Փրոուստէն կու գայ, կը սխալին, որովհետեւ իմ վէպս գրուած էր, երբ Փրոուստը ըմբռնեցի ամբողջութեանը մէջ:

Առաջին վէպիս կատուցուածքը շարժանկարային է: Տեսակ մը գործիքն է, էսմէրալն, որ կը դառնայ քաղաքին վրայ: Այդ վէպին մէջ շատ յակն քաներ կան: Օրինակ, հերոսին բեմադրիչի մը տուն երթալ-գալը, աղքատութեան տեսարանները: Ասիկա առաջին անգամն է, որ կ'ըսեմ: Ուրովհետեւ անոնք, որ շատ քաներ ըսին, թող գիտնան, որ սխալած են:

Նախ շատ արագ կը գրեմ: Գրած ատենս, կատարեալ պատերազմական միմահ է, որուն մէջ ոչ մէկ բան պէտք է կտրանցեմ: Անքա տեսպէս թշնամիին վրայ է, ամէն շարժում անմիջապէս պէտք է արձանագրեն: Գրելիք նիւթիս շուրջ այնպիսի՝ վազվզող զազափարներ, պատկերներ, մտածումներ կան, այնպիսի՝ հրճուող մը կայ եւ ինծի կ'ըսեն, որ գիրդ չի կարողացել: Ժիշդ հոն է հարցը: Այդ հրճուողներուն հասնելու համար ցտիպուած եմ շատ արագ գրել եւ ես ինքս անգամ չեմ կրնար կարգաւ, որովհետեւ բառերը ամբողջութեամբ չեն գրուած: Ասիկա մտահոգիչ բան մըն է ինծի համար: Որովհետեւ, երբ կը պատրաստուիմ գործածելու մտածում մը, այդ մտածումը կը փախչի յանկարծ ու անոր տեղը կը գրաւէ ուրիշ մտածում մը, որուն պէտք չունիմ: Այն ատեն է, որ գրեյս կը դադրի: Երբեմն այնպէս կը պատահի, որ օրեր կ'անցնին մինչեւ որ կորսուած մտածումին համարժէք, համապատասխան բան մը գտնեմ, որպէսզի կարենամ նորէն նիւթին մէջ մտնել ու շարունակել: Ինչպէս հիմա, մէկուկէս ամիս է այդ վիճակին մէջ եմ՝ նոր վէպիս համար:

Իսկ իւրաքանչիւր վէպի իրան ժամանակը կը տարբերի միւսէն: Բժեկ-ճառքն գրեցի Մազաթի հսկայ շէնքին մէջ՝ պահպանութիւն ըրած ատենս: Ամբողջ գիշերը գրելով կ'անցընէի: Քառասուն գիշերուան մէջ գրեցի Բժեկ-ճառքն, ինչպէս ըսի ասկէ առաջ: Անշուշտ սրբագրութիւններն են, որ աւելի ժամանակ կ'առնեն: Առաջին ժայթքը ընդհանրապէս երկար չէ: Օրինակի համար, ետքը տարտած, բայց չհրատարակուած Տիգրանի վէպը «Վարձու սենեակը», երեք տարի առաւ ինծմէ: Երեք անգամ սրբագրութիւն:

Տեղի բանով է, որ սկսած դրամական շրջանում սրբազանությունը եւ իրապէս հաշտը-
ւեցայ մեքենային հետ: Մեքենայով սրբազան տաննս, ձեռագիրը գտիւ,
ձեռագիրի հետ հեռացում մը կայ: Այնքան դժուար է սրբազան ձեռագիրին
վրայէն ձեռագրով: Մինչդեռ մեքենայով ամբողջ սխալները կը տեսնեմ:

Ծիշդ է, որ հերոսներս, ընդհանրապէս, առանձին մարդիկ են: Անոնց
շուրջ տեսակ մը անսպաս է: Կը յիշեմ Արշամ Տատրեանը, որ իր դրամ յօդ-
ւածին մէջ երկու նիւթ կ'առաջարկէր հետազային Որբունիի զրահանութեամբ
հետաքրքրուողներուն՝ մենութիւնը եւ սիրոյ ըմբռնումը: Եւ շատ քան դրամ
չէի, մէկ գիրք ունէի, վէպը եւ մէկ հատոր պատմութեամբ: Բայց այդ պատ-
մութեան մէջ «Մեքենայի» խորագրով պատմութեամբ մը կար: Մինա-
կութիւնը: Որովհետեւ իրապէս ես ինքզինքիս մէջ միակ մարդ եղած եմ:
Ամուսնական կեանքիս մէջ ալ ունեցած եմ այդ զգալիութիւնը: Կիսա եր-
կար տան քովս լուսնեամբ ապրած է: Եթէ օր մը գրեմ մարդու մը կեան-
քը, օրինակ Թոմասին իմ կեանքս, առոր զլիաւոր տարրը միակութիւնը
կրնայ ըլլալ: Օր մը, Զարդարեանին օրի. «Արդեօք իմ գրելու պատճառը մի-
նակութիւնը չէ՞...»: Միշտ միակ կը զգամ ինքզինքս: Ուր ալ երթամ, մի-
նակ եմ: Մարդոց հետ կապս անմիջական չէ: Ձեռ կրնար կապուիլ: Եւ հա-
ւանաբար գրելու դէպք միշտ, դէպք ուրիշ մեկնելու միջոց մը չէ՞, կը խոր-
հիմ: Աւելի վէպերու հերոսներուն հետ է, որ կ'ապրիմ, քան իրական մար-
դոց: Իրական մարդիկը եղած են ինծի համար շորտ-հինգ գրող ընկերներս:
Առկէ դուրս մարդոց չեմ կապուած: Բիւզանդը, Զարոյեանը, Նարեկունի,
Սարաֆեանը, Զարդարեանը, Շուշանեանը, սերունդիս տղաքը, որոնք ինծի
համար փառքն էին, զաղութն էին, հայ ժողովուրդն էին: Ձեռ մտած հայ
ընտանիքներու մէջ: Պատահած է, որ երբեմն հիւրասիրութիւնք, զայնք ու
լուրի-մնջիկ վերադարձած ենք:

Կրնանք օտոնելով կոնց հարցին, բայց քիչ մը շատ բարդ է: Կարելի է
ըսել, թէ բազմատեսակ կիներ կան, բայց իմ վէպերս բազմապիսեան են: Ընդ-
հանրապէս կիներն են, որ կը զեկալարեն վէպերուս զործողութիւնները:
Մինաւոր երկրորդական կը դառնայ յաճախ: Կամ ինքը բացակայ է: Բայց իր
բացակայութեամբ ներկայ է միշտ: Կը խորհիմ, որ այդպէս պէտք է ըլլայ:
Վերջի վերջոյ, ամբողջ շարքը Նարեկաներու ընտանիքին շուրջ է: Անոնց-
մով է, որ կը հիւղաւորութիւն կամ անոր անդամներուն հանդիպումովը: Ինչ-
պէս Շուշանին հանդիպումովը Արամին: Միւս հարութիւնը, մերժումը, ա-
նոնց զգալիութիւնը, որովհետեւ մեծ սէրերը մեծ զգալիութիւններ են:
Մինչեւ հիմա Շուշանը Եփիգուտիմ քան մըն էր, բայց նոր վէպիս տէրն է ու
տիրականը: Կայ տիկին Վարսեանը, անոր աղջիկն ու մանչը, այդ ընտա-
նիքը, որ վէպին մէջ մտաւ: Վերջապէս բոլոր արդիւնքներէն ետք, Շուշան կա-
մուսնանայ իր սիրած տղուն հետ եւ հիմա ամուսինը զինք կը բանտարկէ
տունը: Նախանձի հարց մը կայ: Բոլոր նախանձները իրարու չեն նմանիր:
Շուշան ինքզինք կը սպաննէ՝ պատուահանէն վայր նետուելով: Անոր սէրը շատ
խառն է, դասակարգային հարց մը կայ, եւ այլն:

Թէ վէպերս ուշացած են, այս հարցը ես ալ տուած եմ ինքզինքիս,
բայց կ'ըսեմ, որ թէպէտ իմ շարքս պիտի չվերջանայ, ես գուցէ անոր հա-
մար, որ անոնք ուրիշ չըլլային՝ ինչ որ կզան հիմա: Որովհետեւ արուես-
տին համար մեծ փորձառութիւն պէտք է: Երկտասարդ տարիքի զործեր կան,
երկտասարդ տարիքի հանճարներ կան, այդ չէ հարցը: Արուեստի ճշմարիտ
զործերը, մեծ զործերը, ընդհանրապէս հասուն տարիքի զործեր են: Կէօթէ

քանի՞ տարեկանին դրեց «Ֆաուստ»-ը: Եւ ճափոնցի նկարիչը հին դարերու, աղուտը խօսք մը ունի, կ'ըսէ. «Վերջապէս վարքում տարեկանին հասկցայ, քէ ինչ է եղեր զիմ մը»: Գիծը, որ այրուքնն է նկարչութեան: Երբ այսպէս տասնամեակներ կը յիշէ, կ'ըսէ, թէ ութսուն տարեկանին վերջապէս գաղափար ունեցեր է գոյներու մասին: «90թն եւ 100թն վերջապէս սկսայ ճկար-չութիւն ընել»: Հասուն տարեքին, հորձառութենէ ետք միայն, նայելէ, տեսնելէ, ապրելէ... Ապրել չի նշանակեր միայն ասդին-անդին ման գալ: Օրինակ, Ամիէլը կայ. ան իր փողոցէն դուրս ելած չէ կիսանքին մէջ, ինչպէ՞ս այդ մարդը այդ չորս պատերուն մէջ, իր պատուանէն միայն դիտելով դուրսը, աշխարհի մասին այդքան բաներ դրեց: Մարդիկ կան, որոնք ջարդէ կ'անցնին, բայց չեն ապրիր: Ձեն ապրիր, որովհետեւ չեն տեսներ: Կամ չեն զգար: Միայն անասնականօրէն զգայր զգացում չէ: Այսպէս կարելի է տեղէն չշարժիլ ու աշխարհը իր մէջ պարունակել: Բայց անոր համար ալ նորէն ժամանակն է, որ անհրաժեշտ է: Եւ ես դժգոհ չեմ: Ինծի այնպէս կը թուի, որ «Եւ եղև»-ը պիտի չգրէի, երբ այլեւս վճռած էի չգրել: Բայց որովհետեւ իմ վիպաշարքս դիւ խեղդող հանգամանք մը ունէր, ուղեցի մէկ վէպի մէջ, սեղմ կերպով տալ անոր դիւ հալածող ոգին, ոչ թէ իմ ամբողջ վէպս տալ, այլ՝ այդ ոգին, որ պիտի արտայայտուէր ամբողջ վէպերուս շարքին մէջ, ուղեցի մէկ վէպով տալ, ազատիլ եւ այլեւս չգրել: Այնպէս որ՝ այդ ուշանալուն, չգրուելուն մէկ տառակցութիւնը եղաւ «Եւ եղև»-ին գրութիւնը: Յետոյ կայ «Աստի»-ը — պատերազմէն առաջ որոշուած վերահայր մը — որ բոլորովին ասորեր բան մը պիտի ըլլար, եթէ այդ տան գրուէր: Եւ հաւանաբար, անգիտութեամբ Մեթրոպոլիսի կամ «Աստի»-ն տեսնով Ֆիլմերու, որոնք մեծ քաղաքներու ֆալսիֆոյ, դժուարին կեանքը կը պատկերացնէին, այդ է, որ պիտի տայ: Բայց Նիքոլը պիտի չըլլար, Նիքոլը պիտի չըլլար անոր համար, որ ես այդ տան դէմ ապրած պիտի չըլլայի կնոջ հետ, որովհետեւ, եթէ Նիքոլ Ֆիլմերէն, զէմքով, ամէն բանով ուրիշ կի-ններու ամփոփումն է, բայց այն սէրը, որ կու տայ Մինասի, կամ այդ սէրը, որ ունի Մինաս Նիքոլի հանդէպ, իմ եւ կնոջ իրարու հանդէպ ունեցած սէրն է: Ատոր համար է, որ հայ օղջիկներու շարքին մէջ ան օտար մըն է, Էւ իմ կինս օտար է:

Թէ այս շարքը այնքան երկարեցաւ, որ ես բանտարկուեիմ անոր մէջ, կ'ըսեմ՝ երանի այդ տեսակ բաներ շատ ըլլային: Որովհետեւ ես աւելի եր-ջանկութեամբ ապրեցայ այդ մարդոց հետ, քան դուրսի մարդոց, որոնց ստիպուած էի ժպտիլ, խնդալ, երբ կ'ուզէի հարուածել: Կեանքին մէջ կա-րելի չէ, որ մարդ իր ուզածը ընէ: Կեանքը շատ մը բաներ կը պարտադրէ մեզի: Պրկումներ: Չմիբնութեան համար, օրինակ, խնդալ մէկու մը, որ կ'ուզէ ձեզի զարնել, որպէսզի այդ ժպտը դաշն դրնաթափ ընէ: Ուրիշ միշտ դարձելու եւ զարնուելու հարցը կայ: Երբ «Յուդաիկաութիւն» թաակը-գութիւնը դրեցի, անոր հետ ուրիշ բան մըն ալ կար, զոր պիտի գրէի ֆաղ-լիանին համար: Մէկը գրեցի, միւսը չգրեցայ դրել: Ատեն չեղաւ: Նիւթը այս տեսակի դժուարութիւններու շուրջ է: Հերոսը կ'ուզէ միշտ տունը մնալ, երեք դուրս չեղել, որովհետեւ դուրսը անպիտան հանգիստ մարդը թշնա-մի մըն է: Կրնայ քեզի զարնել, ծեծել, սպաննել եւ կամ դուս ստիպուած ես անտեղիօրէն խնդալ, ժպտիլ, որպէսզի մարդոց միջեւ թշնամութիւնը մեղ-մանայ: Օր մը, Բելգիանի հետ Փոն Նէօֆին վրայէն կ'անցնէինք, մարդուն մէկը ռաքիս վրայ կոխեց: Մասնաւոր չըբաւ անշուշտ: Ես ալ շատ մեղմ կեր-պով մարդուն դարձաւ, չեմ ըստովնել, —

նստիմ տակ մնացի»։ Երբ մարդուն դարձած էի, ան կարծեց, որ պիտի պո-
նամ, հետեւաբար ցցուած էր արդէն ինծի դէմ։ Բայց ես այսպէս, համեստո-
րէն ներողութիւն ըսի իրեն, մարդը կակուղցաւ, ժողտեցաւ, ներողութիւն ը-
նաւ ու մեկնեցաւ։ Քանի մը քայլ անդին, ինչպանդը ըսաւ. «Ամնա տկար
մարդ ես եղեր...»։ Պատերազմէն ետք, շատ բաներ սորվեցայ, պուտտայա-
կանութիւն, Ձէն, եւայլն, հետազային տեսայ, որ ես արդէն այդ բաները
կ'ընեմ եզեր։ «Ինչպանդ, — ըսի, — եթէ այդ մարդուն անկեղատ մը բնէի,
պոտայի, ան ալ բռնացքը վերցնէր ու քիթիս-քերմիս գարնէր, այդ ասոնմ
ի՛նչ պիտի ըլլայ։ Կոխ պիտի ըլլար եւ այդ մարդուն ամէն հանդիպելուս,
վախ մը պիտի ունենայի։ Կեանքիս մէջ վախ պիտի ունենայի»։ Կեանքը՝
վախն է։ Երբ դուռնէն դուրս ելլես, վախը արդէն դրաւած է քեզ։ Քաղա-
յական է, եթէ կ'ուզես։ Վախն է, ամէն տեղ վախն է։ Եւ ստիպուած եմ տա-
ղին ժողտելով, անդին ժողտելով անցնիլ փողոցներէն։

1930—31ին էր, Մոնֆառնասի ատենն էր։ Մոնֆառնասէն կարելի չէր
բաժնուիլ, ինչիկ Ջուլիանի Կեա գիշերները հոն կ'ըլլային։ Վերջին
մեթրոն ժամը մէկին էր։ Կամ մեթրո պիտի առնես, կամ ալ քաղաքով պիտի
երթաս տուն։ Ժողտել վրայ կը բնակէր ինչիկ։ Ու գիշերին մինչեւ տուն
կը տանէի գիշեր, իսկ ան ինծի հետ ետ կու գար մինչեւ Թու Վա Պիէն, Սէն
Տընի։ Այդ տեղ բան մը կը խմէինք, քիչ մը կը կենար, այդպէս խաչածե-
ւումներով կը բաժանուէինք։

Գիշեր մը, երբ Մոնֆառնասի կանք — Մոնֆառնասին ինչ տեսակ տեղ
ըլլար գիտես — երիտասարդ մը ժողտեցաւ, տեսնուն դէմքով մարդ մը, եւ՝
«Եսմելիէ չէ՞ք վնայինք», ըսաւ։ Ես կեցայ քիչ մը, խնդացի, ինչիկը փա-
խաւ, վաղելով փախաւ-գնաց։ Մարդուն դէմքը շատ գէշ էր։ Ես չգիտեցածի
եկայ, ըսի. «Այս անգամ դուք պիտի վնայէ՞ք»։ «Ինչպէ՞ս», ըսաւ։ «Աղօտ
ուսանողի հետ է՝ ձեր գործը, ինչպէ՞ս կ'ուզէք, որ վնայեմ, ես մը իսկ չու-
նիմ», «Ա՛, խեղճ ուսանող, հայտէ հոգ», ըսաւ, մեղքէս բռնեց. «Ուսանող
ես դուք, — ըսաւ, — սրճարան մը տարաւ, կասկածելի մարդոց սրճարանը
«Եսմէ, տղաս», ըսաւ։ Մէկ երկու խմեցինք, վերջը դուրս եկանք։ Ըսի, որ
դու անգամուն պիտի դամ դրամով, որ ես ալ վնայեմ, ուրախ եմ օրհնոթա-
նարուս։ Մարդը մէկ մը տխրեցաւ. «Ինչո՞ւ քնկերդ փախաւ», ըսաւ։ «Ամ
կիմ աւելի, կը վախնայ, որ կիմը գիմք կը յանդիմանէ ու մնայուն համար»,
ըսի։ Զուրկ, որ վախցաւ։ Քանի որ ետքը, երբ քաղցի, Պարպէս-Ռոյշուարի
մեթրոյին տակը ինծի կը սպասէր։ «Եղբայր, ճուր մնացիր», ըսաւ։ Ըսի, որ
դիւ տարիս, պիտի դարձնին, պիտի սպաննէին։ «Ինչո՞ւ մնացիր», ըսաւ։
«Մո, ապուշ, — ըսի, — քու երեսնդ ես ալ տակը պիտի երթայի։ Ինչո՞ւ փա-
խար, երբ կը փախչիս, կը ճշտեմ, որ կ'ատես այդ մարդը։ Կը վախնաս
այդ մարդոցմէ։ Ինչո՞ւ պիտի վախնաս մարդէն։ Շունքն անգամ, ամառադ
անասուններն անգամ, առիւծն անգամ քեզի բամ չ'ընեն, եթէ չ'փախչիս»։

Ձէ, առանձնութիւնը մարդոցմէ փախիլ չէ իրականութեան մէջ։ Ձէ,
առանձնութիւնը իմ ենթահոգին է։ Ինչպէս որ խմորը կը շինես եւ թթխումով
տաքուկ անկին մը կը տանիս եւ անկիւ կը բարձրանայ։ Ինծի համար այդ
փայլն է առանձնութիւնը։ Վախն է, որ կը քաշուի՝ ոչնիկ պէս կաղապա-
րիս մէջ կը մտնեմ կամ կրիայի պէս։ Հոն է, որ ես կը փթթիմ։ Կը թթխում-
բիմ։ Ես պէտք ունիմ ինքզինքս խորապէս, լայնապէս զգալու այդ վիճակին։
Ինքզինքիս հետ ապրելն էր ըրածս։ Ինծի համար դրեկը, պատմութիւն մը կամ
հեղինակ մը պատմել չէ։ Կամ դրականութիւն ընել չէ, դիւրե մը չ'ընելու հա-
մար չէ։ Մարդոց մետած մը, պատգամ մը տալու համար չէ։ Ես ո՛վ եմ,

որ մարդոց պատուամ պիտի տամ: Ես կը զրհմ, նախ՝ որպէսզի ապրիմ: Եթէ չզրհմ, ապրիս չեմ զղար: Գրեւու ափսոսմէն մէջ է, որ կեանքը խորապէս կը զղամ: Իրապէս կ'ապրիմ: Կ'երջանկանամ: Ամէն մարդ չէ, որ կ'ապրի: Մարդիկ կան կու գան ու շուրջի պէս կ'անցնին—կ'երթան: Մի կարծեմ, որ ապրեցան: Հետաքրքրական տխուրներ են, բայց արուեստագէտին համար, ոչ՝ իրենց համար: Ուրեմն փախչելու համար չէ: Պէտք է ընդունիլ մարդը ինչպէս որ է:

Մարդիկ բոլորովին անտարբեր են իրարու հանդէպ: Ես տեսած եմ, որ ինչպէս վարք, մեր թաղին մէջ, մէկը կ'աղբերուէ ապակիները կը կոտրէ, կը գողնայ ինչ որ կայ անոնց մէջը: Մարդիկ կը նային, ծայն չեն հաներ, կը վախճան: Վախի այս աշխարհին մէջ ապրելու եղանակ մը կայ, առանց վերաւորուելու քաղելու համար: Մայրայեղ համեստութիւն մը: Տեւականօրէն ներդաշնակութեան թոնին վրայ մնալով, Այլապէս ստիպուած ես ալ ու ծախ զարնելու: Ասիկա, անշուշտ, կեանքին քաջագոյն փնտռելն է: Բայց միտկութեանս պատճառը առիկա չէ, ինչպէս ըսի: Գծաարին պարագայն ուրեւ մէջ շատ քիչ եմ: Կեանքի պոստիկ, միսքիմ բաներու առջեւ շատ տկար: Գերմանիա, դերմութեանս առեւ, գերմանացի գինուորներուն հետ կուր կ'ըլնէի: Իմ պատասխանատուութեանս տակ եղող գերմաներուն հացը երբ կը դողնային, կը պոռային. «Թիւլը այսպէ՞ս երաման կու տայ ձեզի»: Երբ կը բողբէին, անոնք գիտէին, որ Ժիւլը Հիթլերն է: Կը կարմրէին, կը ջղայնանային, բայց ծայն չէին հաներ: Նոյնիսկ որ մը, բան մը հարցնելու համար՝ ուստի կ'անտուրէն տարին դիւ: Հոն, ես պահանջատէր էի եւ այնպիսի՝ ձեւով կը պահանջէի, որ կարծես աղատ քաղաքացի ըլլային: Անկեղծօրէն պէտք է ըսեմ, որ ուստիկան—գինուորները աղնիւ էին, ե՛ս էի, որ կը չափազանցէի: «Ձեր ցոր կարգերը ասո՞նք են, ասոնցմո՞ւ է, որ կը հալարտանա», ըսելով աւազան առաջ դացի, որ գինուորներէն մէկը «պոռո՞ւտը», ըսաւ — իսկ ես գիտէի, որ գերմանացիները պոռուտրոյ սկսի, հարցը վտանգաւոր աստիճանի հասած է արդէն, ծայնս կտրեցի: Ձեմ վախճար կեանքէն: Բայց առօրեայ կեանքին մէջ շատ տկար եմ: Առօրեայ այդ միտքիմութիւններու մէջ ամէն ոք կրնայ իրաւունք ունենալ ինծի դէմ:

Եթէ կրկին առիթ տրուէր ինծի սկսելու գրական աշխատանքս ծայրէն, հաւանաբար գործերէս մէկը նայնիսկ չպահէի: Բայց զղջացած չեմ: Արդէն պէտք չէ զղջալ: Պատմութեան քերական առաջին հատորին մէջ կայ «Յաւնուն տառապանքի», որ կը սիրեմ, բայց լաւ մշակուած չէ: Կան նաեւ մէկ թանիններ, որոն կարելի է մշակել, վերամշակել՝ այս տարիքիս բարձրագոյնը: «Անճարձու օրեր»ուն մէջ եւ մշակեցի իմուր մաւրը, բայց չեղաւ ինչ որ պէտք է ըլլար: Բայց ուրախ եմ, որ այդ տեսակ սեռ մը մշակեցի: Իսկ «Գոհարիկ»ին մէջ զանազան պատմութեանց, պէ՛տք է խոստովանիմ, նոր չըջան մը կը սկսի ինծի համար: «Գոհարիկ»ը՝ չէ, «Գոհարիկ»ը հին է: Անոր մէջ գերմանական լրջանի պատմութեանց կան: Անոնք զրա՞ծ առեւ, արդէն կը կարծէի գտած ըլլալ ձեւ մը, գրելու նոր եղանակ մը: Օրինակի համար, երկրորդ դէմքով. «Իմն պիտի երթաւ, պիտի խմէ, պիտի սիրէ, յետոյ պիտի մեռնի»: Այն ինչ որ հետադարձ եղանակէ պարզ, աղմու կայ այս պատմութեանցներուն մէջ: Պէտք է ըսել, որ «Եւ. Եղիւ մարդը», իր դասական ձեւով, աւելի կատարելագործուած է, քան միւսները:

Ամենակարեւոր գործս «Ասֆալթ»ն է: Իր բերած հարցերով: Անոր մէջ բազմաթիւ խնդիրներ կան: Հողերանոցի, սիրային, գրեականերով, Ժա-

մանակը ըմբռնումի, յետոյ իմ երկար ժամանակ երազած մէկ ձեւիս մասնակի յաջողութիւնը՝ երազային — մէրվէյնէօ — գրականութիւնը, Ալյոնինքն՝ պատմութեամբ մը թողու այն տպաւորութիւնը, թէ իրական չէ։ Ես չեմ դիտեր վէպ մը, որուն մէջ երկու ժամանակ ըլլայ։ Ինծի համար քրտնելիք բան մըն էր։ Երբ անցեալ անկատարով սկստած վէպ մը յանկարծ ներկայով կը շարունակուէր։ Վէպի կէսին տալանապային վիճակով մը սկսած եմ պրկու աղէկ երկրորդ մասը, որովհետեւ մտածած եմ, որ օրինազանցութիւն մըն է ըրածս, թէ՛ մարդիկ վրաս պիտի խնդան, վերջի վերջոյ, զնվզեցանք։ Բայց ինծի համար պահանջ մըն էր, կենսական պահանջ մը։ Թանկարծ պտնուցայ կեանքի հոսքին առջեւ։ Կենքը կը հոսի, բայց ես եմ հոսողը։ Ժամանակը կը հոսի, բայց միշտ հոսելով հանդերձ, միշտ նոյն տեղն է։ Անիկա չի սպառիր, չի ծերանար, միշտ կը հոսի, ներկայ է, միշտ ներկայութիւն է։ Մե՛ք է, որ հետը կ'երթանք ու անցեալ կ'ըլլանք։ Ալյոնինքն՝ կ'անհետանա։ Եւ ատոր համար է, որ կեանքի դէմ պայքար մը եղաւ։ Երբ ներկային կը բերեմ, ես ա'լ չեմ անցնիր, կը մնամ։ Ներկայ եմ, ներկայ։ Ատոր հետ անշուշտ կայ ուրիշ զգացում մը՝ յիշողի կորուստը։ Անոր կորուստը Միխայիլ համար եղաւ աղիտակի բան մը, որովհետեւ յիշողի համար կ'ըսէր. «Միայն սէր չէր, հայրենիք էր ինծի համար։ Հայրենիք կորսնցուցի ետեւ։ Նորէն անհայրենիք եղաւ։ Արմենիան իբրեւ գաղթական, երկրորդ ազգիւմ հետ ամուսնանալով, երկիր, հայրենիք ունեցաւ։ Պատկանելիութեամբ զգացում մը տրուեցաւ ինծի։ Ուրիշի միջոցաւ։ Երբ ան մեռաւ, ես ետեւ յետադարձ անկումի մը մէջ իմկայ։ Եւ այդ էր սարսափելի ճիշդ ու Միխայիլին մաղուղով կը դիմէ՝ անոր հետքերը մերկայանալու համար, մինչեւ անոր փաքունին քով կ'երթայ եւ անոր բերանը կը համբուէ, որովհետեւ թերեւս այդ մարդը յիշողը համարուած է բերնէն։ Երբ մէկը ինծի յայտնեց, որ մաղուղով կայ հոն, ըսի, որ Տոթոնիսկիի մօտ աւելի պէթէրը կայ, «Գնա՛ Տոթոնիսկիի մօտ տուր», աւելցուցի։ Մենք պատկեր ենք ըսելով, ամէն մարդ կը կարծէ, թէ կրնայ խաղալ մեզի հետ։ Միշտ ուրիշին կը դրկեմ։ Մէկը թող դայ ինծի բռնէ՛ք։ «Այս պտնուցայութիւն է, այս մաղուղով է, այս սատիզմ է», ամէնքոր մէջ-մէկ տեղ կը զրկեմ, իրենց ամէնէն շատ սիրած հեղինակներուն։ Ըսեմ, որ «Ասփալթ» կրնայ ֆրանսական գրականութեան մէջ հետաքրքրութիւն արթնցնել։ «Եւ ինչեւ մարդը թարգմանել տուեր էի թարգմանի մը։ Ան ալ անուանի գրադէտի մը տարեր է։ Թէեւ չէի ուզեր, որ տանի, որովհետեւ շատ դէժ էր թարգմանութիւնը։ Գրադէտը հետաքրքրուել է։ «Պէտք է հետեւիլ այս տղուն», ըսեր է, կարծելով, որ երիտասարդ գրող մըն եմ։ Բայց ամօթալի թարգմանութեան մէջ ըլլալով՝ կարելի չէ ներկայացնել։ Մարք Նշանեանը կը թարգմանէ «Ասփալթ»։

Փրանսերէնով մէկ պատմութեամբ հրատարակուեցաւ, իսկ մնացեալը ժամանակ չեղաւ հրատարակելու։ 1930ին, ինծի համար քարոյսական ոտքադրելի անկում մը եղաւ «Փորձերն հրատարակութիւնը»։ Այն տեսակէտով, որ ես ինչ ուրախութեամբ, ինչ երջանկութեամբ դիրք հրատարակեցի, մինչ տեսայ, որ հայ իրականութեան մէջ պէտք է մտապահանքութիւն ընել եղեր։ Երբ դիրքը հրատարակուեցաւ Մարտիլ, ես Փարիզ էի։ Զարոյցեանը ծրար մը դիրք գրեց։ Բարեկամներուս, Թէրէհանին նուիրելէ ետք, քանի մը հատ աւելցաւ։ Արման Կոթիկեանի պնդումներուն վրայ սրճարան մը նստանք ու ան սկսաւ հասցէներ գրել։ Գաղութին աղաները։ Գիրք կը գրկենք, մամուլ կու գայ, դիրք կը գրկենք, մանաւանդ դայ...։ Շատ չէ, հինգ-տասը հատ

մնացած էր քոյս։ Ամէն մանտա գալուն, Կոթիկեան կ'ըսէր. «Հիմա երթանք ճաշենք», իսկ ես արտոժակս կը փախցնէի։ Այս ի՞նչ բան է, եղբայր, դէրձ պիտի դրկեմ մուրացկանի պէս, անոնք ալ ինծի փարս պիտի գրկեն։ Ըլլալի՞ք բան է։ Քէլէկեանին ալ դրկած էինք դէրձէս, բայց պատասխան չէինք ստացած։ Անկարելի է։ Քէլէկեանը ամենապրասէր մարդն էր, իսկ Կոթիկեանը կը պնդէր, որ անձամբ երթամ։ Անոր խօսքը չկտրեցու համար զացի։ Սպասեցի, ինք չկար, եկաւ։ Ներս կանչուեցայ։ Այնքան անուշիկ մարդ էր, որ սիրտս բացուեցաւ։ Վերջոք ստացա՞ք անգի գրկած գիրքս, — ըսի, — ոչ թէ ուրիշ պատճառով, այլ եթէ կարտած է, պէտք է փնտռիք։ Պաշտօնեան փնտռեց. «Այս ի՞նչ է, գիրք եկեր է, դուք չես տար ինծի», եւայլն։ Բեռաւ դէրձը, տակաւին ծրարը վրան։ «Ա՛յ, այս դա՛ւն ես գրողը»։ Քաջաշեւրակեան խօսքեր բրաւ, կոնակիս դարկաւ, «Հայ ժողովուրդը քեզի պէս գրողներու պէտք ունի», ըսաւ եւ դուրս ելած ատենս ձեռքս փառա դրաւ։ Դրամը ձեռքիս մէջ, նոյնիսկ չհամարձակեցայ գրպանս դնելու, կարծես ափս կ'ալարէր։ Մուրացկանութիւն...։ Պացի ուղղակի ժամագործ Զուլֆախանին խաւով, փարան անոր սեղանին վրայ նետեցի եւ ըսի. «Առէ՛ք, ասանկ հոտած փխ մուրացկանութեան դրամը. մէյ մըն ալ հայ գիրք հրատարակողին մայրը լացնեմ», — ըսի, — ասանկ պիտի ապրիմ ես...։ Հայրս միշտ կու տար, ես ալ եօրս պէս միշտ դրամ պէտք է տամ եւ ոչ թէ առնեմ», պոռացի ու քաշեցի։ Տանընդին ուր ետք, իրիկուն մը, Թու Վա Պիէն գացի, ամբողջ գիշերուան մէջ գրեցու փափաք ունէի։ Վաթսուն էջ գրեցի։ Ձրանսերէն էր։ Այնքան ալ ազուրկ էր շան օրդին։ Հետեւեալ երեկոյ ալ Զուլֆախանին գացի, ու՛. «Եկուք, քեզի նոր գործ պիտի կարդամ», ըսի։ Թու Վա Պիէն գացին, կարդացի. «Մօ իրաւունք ունիս, — ըսաւ, — այս աւիլի լաւ է, քան հայերէն գրածներդ»։ «Դա՛ւն ալ խաբուեցար, — ըսի, — ասիկա ես չեմ գրած, ասիկա Փրուստը գրած է, դա՛ւ փրուստ չէ՛ք կարդացեր»։ Փրուստեան բոփի մը գրեւ էի, որ զարմանալի բան մըն էր եւ ան ալ Փրուստի Նիթերուն հետ կապ չունեցող բան մըն էր, իմ «տղաս»՝ նորէն մինակ՝ գնացքը մտեր է եւ կը ճամբորդէ։ Եւ ամբողջ վաթսուն էջ այդ չոգեկառքին մէջ ինչ որ տեղի կ'ունենայ իր մէջ եւ պատուհանին առջեւ կեցած, գուրու, ծառերը, եւայլն, ամբողջ վերապրումներ։ Հիշ բան մը չկայ, բայց այսպէս քառասուն վիճակի մը բացատրութիւնն էր։ Շատ կը նմանէր Փրուստին՝ օճով։ Պատուեցի, նետեցի անուշտ։ Ապուշ բան էր։

Այդ օրերուն, Աէն Միւլէի վրայ միշտ վիճարանութիւն կար հայ գիրքի մասին։ Եւանուր կը արտնայար մինչեւ վերջը. «Այս ինչ խայտառակութիւն է», կը կրկնէր։ Հակառակ անոր, որ ոչ մէկ հեղինակ մեր իրականութեան մէջ Եւանուրին չափ օգտուած է Նիթուպէս, բարոյապէս։ Մէկ օրէն միւսը մենք հռչակ հանեց, բայց նորէն կը արտնայար գիրքերուն չժախտելուն համար։ Սրճարանը միշտ խուսով կ'ըլլայինք։ Օր մը, միասին դուրս ելանք սրճարանէն, ես իմ սենեակս երթայու, ինք՝ իր սենեակի, «Որքանք», — ըսաւ, — Մոնփոտնաս չե՞ս գար»։ Պէտք է լիքսեմպուրիկ պարտէզը ճեղքելու անցնէինք՝ Մոնփոտնաս երթայու համար։ Երբ աւազանի հրապարակը եկանք, ան հանգչեցաւ եւ ըսաւ. «Որքանք, չե՞ս կարծեր, որ խայտառակ, ամօթալի բան է...։ Գիտե՞ս ինչ պէտք է ընել։ Քոնֆարտ հրապարակը ասանկ մեր գիրքերը գէղ ընել եւ կրակ տալ եւ ինչ որ փամֆարդ մը դնել եւ գրել. «Ահաւասիկ, գրականութիւն կայ, բայց ժողովուրդը չունի», կամ՝ «Առանց ժողովուրդի գրականութիւն», ասունք բան մը։ Եւանուր շատ կը արտնայար։ Ես շատ չէի արտնայար, բայց ես վշտակրած էի մուրացկանութեան Կրան ու յաջորդաբար անոր զանազան անհասկերու հետ հանգիստամբերուն

ուսումնասիրութիւնն է՝ մարդկային յարաբերութիւններու ընթացքին մարդկը փոխութիւն՝ թէ նոյնը կը մնայ։ Երեք-չորս պատմութեամբ զրեցի, յետոյ զայցի Սթրազզուրկ։ Շարունակութիւնն ալ հոն վերջացուցի։ Այս շարքին վերջին պատմութեամբ, «Փաթրոնը» խորագրով հրատարակուեցաւ։ Արակոնի եւ ուրիշ յեղափոխական զրոյններու հանդէսին մէջ։ Ընկերային հրատարակութիւններու պատասխանատունները պիտի տպէին պատմութեան, բայց 1931ին զործադուշներ եկան, Ֆրանսա փրոմ փոփոխելը եղաւ, պատերազմ եղաւ եւ մտց։ Հրատարակչներուն քով մնաց ձեռագիրը տարիներով։ Պատերազմէն ետք, զայցի եւ ետ առի։ Այլեւս ժամանակաւրէյ բան մը նկատած էին։ Թերեւս իրաւունք ունէին։ Յետոյ՝ քարկկամի մը միջոցաւ զրկեցի կալիմարին։ Կասթոն Կալիմար նամակով մը ինծի պատասխան տուաւ։ Սթրազզուրկի ամէնէն մեծ գրավաճառն էր բարեկամս։ Երբ նամակը կարգաց. «Կալիմար այսպէս նամակ չի գրել, — բռաւ, — կը նշանակէ, որ այս ձեռագիրը եկտաքթիքս գիմիք»։ Ես ալ կողմնակիօրէն հետաքրքրուեցայ հրատարակչատուն աշխատող զորդէ մը, թէ ի՞նչ կարծիք կար գիրքի մասին, ան ալ կրկնեց Կալիմարին ըսածը, թէ իսկապէս հետաքրքրութիւն արթնցուցած է, բայց նկատի ունենալով յամախորդութիւնը, կարելի չէ առեւտրականացնել, մանաւանդ՝ որ պէտք է զործը վէպի ձեւին մէջ մտնէր։ Անոնք փարա մաստակերու համար են։ Գոնէ՛ չկորսնցնելու համար։ Պահեցի, մնաց։ Անկէ ետք, Ռոման Ռոյանի հրատարակչին ալ նոյնը բռաւ։ Եթէ ամբողջական վէպ մը ըլլար, հաւանաբար հրատարակէին։ Պնդեցին, որ վէպի վերածեմ։ Անցեալ տարի էր, երբ անդրադարձայ, որ — ատենին ընդվզած էի իրենց դէմ — թերեւս իրաւունք ունէին։ Եթէ վէպի վերածէի, շատ աւելի հետաքրքրական բան կ'ըլլար։ Բայց «Խախտիւն էնթէրնասիոնալ սոսիալի» մէջ անիկա նկատած էին իբրեւ առաջին եւ իրաւ պրոլետարական գրականութեան մը նմոյշը, որովհետեւ տարիներով, Ֆրանսայի մէջ, աշխարհի վրայ, նոյնիսկ Խորհրդային Միութեան մէջ, յուսացին բանուորական գրականութիւն մը հիմնել, չլալոզեցան, որովհետեւ պրոլետարական գրականութիւն ընելու համար աւանդութիւն պէտք էր եւ արդ աւանդութիւնը չկար։ Դժբախտաբար, բանուոր դասակարգը ոչ մէկ աւանդութիւն ունի գեղարուեստական կեանքի մէջ։ Ասորին-անդին զրոյններ եղած են, բայց չկայ։ Ասոր համար նկատած էին, որ առաջին իրական պրոլետարական գործն է։ Եւ Մաքսիմ Ալեքսանդրը, ռիւրոյնալիստ բանաստեղծ բարեկամս, ներկայ եղած է ճանարկման Ժողովին եւ առանց գիտնալու, թէ ով է հեղինակը, ուղած է գիտնալ, թէ ինչո՞ւ այդքան կը զովարանեն։ Ետք, երբ ձեռագիրը տեսնուեց, խնդացեր ու բռնուեց. «Արդէմ մեմֆ քախտ չունիմք։ Յեղափոխութիւնը պարծուա մտաւորականութիւնը կողմէ տեղի ունեցաւ, հիմալ ալ քանուորակամ գրականութիւնը նախկին պարծուայի մը, պրոլետարականացած պարծուայի մը կողմէ տեղի կ'ունենայ»։

1935ին, այդ հանդէսը լոյս տեսաւ։ Մէտիէօ Լը Փրէնս փողոցի ցուցակիկին մէջ Մարաֆեանը նկատուեց զայն ու կողքի արձանագրութեան հասկցեր է, որ ես ալ պատմութեամբ մը ունեմ։ Արդէն ամէն օր կ'անցնէինք գրականութեան ցուցակիկերու առջեւէն։ Հոն, Ռոյանին սխալ զրեք էին եւ եղած էր VORPONI, «Տեսայ, տեսայ, — բռաւ, — ամուսն գալ սխալ զրեք էին։ Դժուար ալ սկսար Փրանսերէմ գրել»։ Կարծես թէ մեղադրանքի մը պէս։ Շահուորդ արդէն սկսեր էր։ Ես ալ վերաւորուեցայ։ Կարծես ժողովուրդին դաւանութիւն մը բրած էի։ Այդպէս մնաց։

Կուզեմ վէպերս շարունակել։ Ետքը։ Մէկիկ-մէկիկ կը պահեսցնեմ

ձեռքն Թող չծախուի, բայց մուրացկանութիւն չեմ ընել: Լրջօրէն ձգեցի
զրականութիւնը եւ 1931ին սկսայ Ֆրանսերէն դրել, Մարտէյլ: Սկսայ զրել
պատմութեան շարք մը՝ Ալպէս Կրան անունով: Կեդրոնական անձն է
կոր, Կ'ուզեմ անդամ մըն ալ յիշել ա'յն՝ որ պիտի ըլլայ վերջին հատորը, որ
վիպաշարէն դուրս է, որ յառաջարան է, բայց վերջարանի տեղ դրուած է:
«Յրիեղեղեմ առաջ»: Երկրի կեանքն է, ուր հասարակական կեանքի մը քըն-
նադատութիւնը կայ: Քաղաքական տարողութեամբ վէպ մը պիտի ըլլայ:
Առանց քաղաքականութեան զրականութիւն չկայ, կեանք չկայ: Հոն պիտի
դնեմ մեր կուսակցական պայքարները՝ մշտնջեն կերպով: Միայն արթուն
ընթերցողը կրնայ հասկնալ, որ անանկ բան մը կայ: Երբ նշանեանն ու Պըլսո-
նանը հարց տունին, թէ ինչո՞ւ քաղաքական տարողութիւն չենք տեսներ «Եւ
եղիւ մարդո՞ւ մէջ, Նշեցի, որ հերոսունին Սրբունի կը կոչուի եւ ոչ թէ
Մաքրունի կամ ոեւէ Հայկանոյ: Սրբունի անունը մասնաւոր տրուած է:
Սրբունի...: Հայ կրնն է, որ, վերջի վերջոյ, հայ մարդոց ճակատագիրը
մեռք կ'առնէ ապստեղով մը: Դանի որ մարդիկը, այրերը կը հետեւին երա-
զանքի կամ ալ իւրօրինակութեամբ: Մէկ խօսքով՝ Սրբունիին ապստեղը քաղաքա-
կան ապստեղ մըն է հայ մարդուն, երազող մարդուն:

ՄԱՎԻՍ ՊԶԱԲԱՆՆ

(Շար. 2 եւ վերջ)
1978 Փարիզ

Ն. ԶԱՐԽՈՒՏԵԱՆ

ԿԻՅՈՄ ԱՓՈԼԻՆԵՐ (1880-1918)

Այս ատրի եւ ժանտանգ զերջին ամիսներուն, Քրանսական ժամու-
լը ստանձին ոգևորութեամբ մը նկնց Կիյոմ Ափոլինէրի ծննդնան 100ամ-
եակը, մասնաւորաբար ընդգծելով անոր յարանուն հմայքը, իր մահ-
ւան օրը, 9 Նոյեմբեր 1918ին, կ'ըսէ թերթերէն մէկը, շտապէր կը ճանչ-
նային իր անունը, բայց իր զօրծնրէն ամէնէն տարածուածը երկու հա-
զար ընթերցող ունէր միայն եւ այդ երկու հազար ընթերցողներուն մէջ
հազիւ երկու հարիւրը կ'անգրադատնային, որ պատերազմէն յաղթական
զուր- ելան զբաղաւրդ Ֆրանսան կ'արձանագրէր իր ամէնէն անողոք
կորուստներէն մէկը:

Ֆրանսայի գլխաւոր քաղաքներու կարգին՝ Նիւ Երթի, Գալիֆոր-
նիոյ, Օքսֆորտի, Պէրիքսի, Վարշաւոյ ու Հոնոյի մէջ արդէն քաղ-
ժաթիւ հանդիսութիւններ տեղի ունեցան եւ այդ առիթով ու գետ կը
շարունակուէին ափոլինէրեան ձեռնարկները տարբեր քաղաքներու մէջ՝
դասախօսութիւններով, ցուցանանդէներով ու բեմադրութիւններով:
Մտնաք զբաղաւրդ մը հրապարակ հանեց անոր անունով, իսկ
Փիլյատ լոյս ընծայեց «Ափոլինէրի ալլումը», ուր մասնաւոր տեղ մը
յատկացուեցաւ Մաքս փաբուի մէկ հաստատումին, ըստ որում՝ այս
դասալըջանը պիտի կոչուի «Ափոլինէրի դար»:

Կիյոմ Ափոլինէր քուրճին անծանօթ մը չէ մեր իրականութեան,
ինչպէս նաեւ թարգմանական գրականութեան: Աւոր պերճախօս ապա-
ցօյցերէն մէկը պէտք է համարել Արարամ Ալիքեանի հրատարակած
զբօնիչը, որ խոր համարումով դիմաւորուեցաւ ընթերցողին կողմէ:

Ստորեւ սուղարութեան կը յանձնենք նշանաւոր բանաստեղծին կեան-
քին ու արժէքին մայր գիծերը ամփոփող մեր աշխատակիցին գրութիւնը:

«Երբեք չեմ փափաքած հեռանալ այն վայրէն, ուր կ'ապրէի, եւ ու-
զած եմ, որ ներկան յաւերժանայ», կը գրէ Ափոլինէր իր նամակներէն մէ-
կուն մէջ, իսկ ուրիշ նամակի մը մէջ կ'ըսէ ճիշդ հակառակը. «Բանաստեղ-
ծիմ կեանքը պիտի է ըլլայ արկածախնդրութիւններու եւ բախտախնդրու-
թիւններու շարք մը...»:

Այս հակասութիւնը կը բացատրուի անով, որ առաջին նախադասու-
թիւնը կը վերաբերի մարդ Ափոլինէրին, իսկ երկրորդը՝ բանաստեղծ Ափո-
լինէրին:

Ափոլինէր մարդը կը պատկանի անարժաններու դասակարգին:

Կիյոմ Ափոլինէր (Վլադիմիր Ալեքսանտր Ափոլինէր տը Գոսթրովսքի)
Ծնու Հոնոյ, 26 Օգոստոս 1880ին: Ան ապօրինի զաւակն էր օրիորդ տը Գոս-
թրովսքիի եւ իտալացի ազնուական սպայ Ֆրանչեսքօ Յուլիոսի տ'Ասփեր-
մոնի: Օրիորդ տը Գոսթրովսքիի հայրը լինէր, մայրը՝ իտալացի, իսկ
Ֆրանչեսքօ Յուլիոսի տ'Ասփերմոնիի երակներուն մէջ կը հոսէր իտալական
եւ Ֆրանսական արիւն:

Ինքնութեան տոժարին մէջ, Կիյոմ արձանագրուած էր իբր անծանօթ
հօր մը եւ օրիորդ տը Գոսթրովսքիի զաւակը: Նոյն ճակատագիրը պիտի ու-
նենար իրմէ երկու տարի ետք աշխարհ եկող եղբայրը՝ Ալպէր:

Մէկ խօսքով՝ Կիյոմի մայրը ապօրինի կերպով կը կենակցէր Ֆրան-
չեսքօ տ'Ասփերմոնիի հետ: Այնպէս որ, երբ այս վերջինին ընտանիքը ճըն-

լուծ բանեցուց վրան, ան լքեց իր հոմանունին եւ երկու զաւակները, որոնք հետան հոռոմէն եւ հաստատուեցան Մոնաքս:

Կիյոմ Ափուլինէր իր ամբողջ պատանութիւնը եւ երիտասարդութիւնը անցուց Միջերկրականի ափին, Հարուէ կապոյտ երկինքին եւ տաք արեւին տակ: Ան յաճախեց Մոնաքոյի, Քաննի եւ Նիսի վարժարանները եւ աւարտեց իր երկրորդական ուսումը:

1899ին, ընտանիքը կը հաստատուի Փարիզ: Հանապազօրեայ Հացի մտահոգութիւնը կը կլանէ զինք: Կր ստանձնէ դրագիրի եւ սրբագրիչի պաշտօններ ու, վերջապէս, իբր զաստիարակ կը մեկնի Գերմանիա, Միւնխու ազնւական ընտանիքին մօտ, ուր կը մնայ մէկ տարի:

Ափուլինէրի կեանքին այս շրջանը մեծ կարեւորութիւն ունի իր բանաստեղծութեան դիտանկիւնէն: Նախ անոր համար, որ Միւնխուներու դըզեակը կը զտնուէր Հոենսոս պետին մօտերը, չիջան մը, որ հարուստ է պատմական ու գրական յիշատակներով եւ, մանաւանդ՝ առասպելներով: Երկրորդ՝ անոր համար, որ Միւնխուներու յարկին տակ կը բնակէր երիտասարդ խնամակալուհի մը՝ Էնի Փլէյսըն, որ պիտի ներշնչէր իր սիրային բանաստեղծութեան գլուխգործոցներէն մէկը:

Պէտք է երեւակայել վերապահ եւ խորտեալ անդուհիւն եւ լատին ու ալաւ արիւններու խառնուրդը եղող այս աղքատ եւ խանգաժաւ երիտասարդին փոխարարեութիւնները, վերջինին թէեւ անկեղծ, բայց քիչ մը կոշտ վերաբերումը, տաղարկները, աղաչանքները: Ալպինի աղջիկը գրեթէ սարսափեցաւ երիտասարդին հետապնդումներէն եւ, ճամպրուկը տոնելով՝ առտու մը վերադարձաւ Լոնտոն:

Կիյոմ սրտաբեկ լքեց Հոենսոսի ափերը եւ վերադարձաւ Փարիզ: Իր հացը ճարելու համար ընդունեց համեստ պաշտօն մը՝ դրամատան մը մէջ: Սկսաւ յաճախել այն սրճարանները, ուր կը յաճախէին երիտասարդ բանաստեղծներ եւ արուեստագէտներ: Ախտաւեցեցաւ պարբերաթերթերու՝ բանաստեղծութիւններով եւ պատմութեամբներով:

Սակայն Էնիի պատկերը կը զծագրուէր իր յիշողութեան պատտառին վրայ եւ կը խանգարէր իր հանդիստը: Ինչո՞ւ փափկանկատ չէր գտնուած այդ քարի եւ երկնոս աղջկան հանդէպ: Ինչո՞ւ խորհեցուցած էր զայն իր անհամբեր եւ սպառնական առաջարկներով: Եթէ ինք ալ քիչ մը վերապահ, քիչ մը աւելի յարգալիք եղած ըլլար, հաւանաբար Էնի պիտի չփախչէր իրմէ: Էնի առաջին վայրկեանին համակրած էր իրեն:

Կիյոմ որոշեց վերջին փորձ մըն ալ բնել աղջկան մօտ, անոր յայտնել իր անկեղծ ու յարգալիք սէրը եւ խնդրել անոր ձեռքը:

1903ի Սեպտեմբերին, մեկնեցաւ Լոնտոն, տեսակցեցաւ Էնիի հետ, ներողութիւն խնդրեց, ազատեց, բայց անդուհիւն մնաց անդրդուելի եւ բանաստեղծը գլխիկոր վերադարձաւ Փարիզ:

Այսպէս եղած է շատ մը բանաստեղծներու պարագան, եւ մենք անոնց կենքը կարգալով կը զարմանանք, թէ ինչո՞ւ մահկանացու աղջիկ մը երես կը դարձնէ անմահութենէն, ինչպէ՞ս միջակ դերասանուհի Ժենի Բոլոն մը կը մերժէ ժերար տը Ներվալի սէրը, կամ Էնի Փլէյսըն մը՝ Ափուլինէրի սէրը, իսկ ուրիշ Էնի մը՝ Էտկար Փոյի սէրը: Կը զարմանանք եւ չենք հասկընար պարզապէս անոր համար, որ չենք հասկցած կիները: Կիները վիպապաշտի, անշահախնդրի, խաչալապաշտի համբաւ չահած են, բայց խորքին մէջ անոնք մարդէն շատ աւելի տրամաբանող եւ իրապաշտ են: Սէլ լաւ է ասիկա, որովհետեւ այն ատեն բանաստեղծները պիտի չտառապէին, բանաստեղծներ սէր պիտի չերգէին՝ տեսնուած ու անմատչելի սէր:

Ինչի Փլէյստենի մերժումը պէտք է նախախնամական նկատել, որովհետեւ միջազգային, բայց մանաւանդ Ֆրանսական զբաղանքների պիտի պահանջը սեւ աղամանդ մը՝ «Զսիրումիմ երգը»:

Կիյոմ Ափուլինէր կը յաճախէ սրճարանները, ցուցահանդէսները, պար-բերթերթերու խմբադրատուները եւ կը ծանօթանայ այդ օրերու բոլոր հարիւրապարտ գրադէտներուն եւ արուեստագէտներուն — Ալֆրէտ Ժառի, Մաքս Ժաքուզ, Տըրէն, Վլամէնք, Փիքասո, Տիւֆի, Ռուսօ, Էւայլն:

Տարի մը շանցած, 1904ի Մայիսին, Ափուլինէր երկրորդ անգամ կը մեկնի Լոնտոն՝ իր սիրուհին համոզել ջանալու համար: Ինչի ո՛չ միայն կը մնայ անդրդուելի, այլեւ Մանչ Ժովը նեղ գտնելով՝ կը մեկնի Միացեալ Նահանգներ, ամբողջ ուղիքանոս մը գնելով իր եւ այս անգամ երիտասարդին միջեւ: Բայց այս համեմատ աղջիկը կ'անդիտանար, որ բանաստեղծներու համար միջոց զոյութիւն չունի եւ անոնք կրնան անմահացնել նոյնիսկ զիրենք մերժած կիները:

Ափուլինէր կ'աշխատակցի «Մերքիւր տը Ֆրանս»-ի, կը պաշտպանէ նոր բանաստեղծները եւ նկարիչները:

1908ին լոյս կը տեսնէ «Զսիրումիմ երգը»: 1911ին կը հրատարակէ պատմութեան ճիշդութեւնը հաւաքածոյ: Կը ծանօթանայ նկարչուհի Մարի Լորանսէնի, որուն հետ կը կենակցի աստեղծը: Նոյն տարուան Սեպտեմբերին, Ափուլինէր կը ձերբակալուի եւ կը բանտարկուի՝ Լուվրի թանգարանէն արձանիկներ զոգցած ըլլալու ամբաստանութեամբ:

Չորս տարուան կենակցութենէ մը ետք, Մարի Լորանսէն կը բաժնուի իրմէ՝ կրկնապատկելով իր կսկիծը:

Եւ ահա արդէն ծագած է Համաշխարհային Առաջին պատերազմը: Գերման բանակները հասած են Փարիզի դռներուն: Ափուլինէր կը հեռանայ Փարիզէն ու կը վերադառնայ Նիս, ուր կը ծանօթանայ իր երրորդ սիրուհիին, որ կը կոչուի Լու, որուն հետ պիտի ապրէր իր կեանքին երջանիկ, բայց կարճ ու վերջին պահերը:

Ափուլինէր ծնունդով աշխարհաքաղաքացի մըն էր, բայց ոչ անհայրենիք մը: 1914ի Գեկտեմբերին, ան իբր կամաւոր կը զինուորադրուի հրետանիի զօրագունդին մէջ եւ, քանի մը ամիս տեւող փորձերէ ետք, 1915ի Ապրիլին կը մեկնի ճակատ: Շուրջկառքին մէջ կը ծանօթանայ Մատլէն Փատէօի, որուն հետ պիտի նշանուէր նամակով:

Ճակատի խրամներուն՝ թնդանօթներու որոտումին մէջ, Ափուլինէր կը շարունակէ արտադրել:

17 Մարտ 1916ին, ուսման կտոր մը զինք կը վերաւորէ գլուխէն եւ, Ծ Մայիսին, կ'ենթարկուի գործողութեան ու կը փոխանցուի զբաղնութեան սպասարկութեան: Իր պարապոյ ժամերուն կը յաճախէ Մոնփարնասի սրճարանները՝ փաթթուած գլուխով եւ կը հրատարակէ իր «Սյամնուած քանստեղծը» գործը:

2 Մայիս 1918ին, Կիյոմ Ափուլինէր կը պակուի Սուրբ Թովմաս եկեղեցիին մէջ, բայց ո՛չ ինչի, ո՛չ Մարիի, ո՛չ Լուին եւ ոչ ալ Մատլէնի հետ, այլ՝ նոր ծանօթացած Ժառլէն Գուլլի հետ: Իսկ նոյն տարուան Նոյեմբերին, ան կը վարակուի սպանական կրիփէ եւ կը մեռնի 9 Նոյեմբերին, երբ գերման բանակները արդէն պարտուած՝ զինադադար կ'առջարկէին: Փողոցներու մէջ, բաղնաթիւնը թափօրներ կազմած կը տօնէր մօտայում խաղաղութիւնը, մինչ բանաստեղծը հոգին կ'աւանդէր: Եւ ամբոխը կը պոռար:

«Անկցի կիյոմը»․ Հարկու այդ կիյոմը մեր բանաստեղծը չէր, այլ՝ Գերմանիոյ կիյոմ Բ․ կայսրը։

Երբ Ափոլինէրի մարմինը Փէր-Լաշէզ դերկզմանատան մէջ յանձնուեցաւ հողին, շատ քիչեր կը կոտակէին, որ Ծրանսա՝ զինուորական յաղթանակին օրն օրն իսկ, կը կորսնցնէր իր մեծագոյն բանաստեղծներէն մէկը։

Ափոլինէրի կեանքը եղաւ կարճ, զժուարին ու բեղուն։ Ան մեռաւ 38 տարեկանին, իր տաղանդը վատնեց առօրեայ ապրուստը ճարելու համար եւ ապաղայ սերունդներուն կը ներկայանայ թաղմաթիւ հատորներով, որոնք սովայն ունին անհատար արժէք։ Ափոլինէրի ամբողջ տաղանդը, ամբողջ բանաստեղծական ժիրքը խառնուած են երկու հատորներու մէջ՝ «Ալքոլիներ» (Alcoholes) եւ «Փալիկրամներ» (Caligrams), իսկ իր միւս գործերը կ'արժեւորուին այս երկու հատորներու լոյսին տակ։

Ափոլինէրի կենսագրութենէն մեկնելով կրնանք հաստատել, որ ան չճանչցաւ ընտանեկան յարկի մը մտերմիկ եւ ազահով մթնոլորտը։ Ան երբեք չճանչցաւ իր հայրը, որ պատահապաշտ անձ մըն էր։ Գալով մօր, Ափոլինէր իր գործերուն մէջ շատ քիչ կ'անդրադառնայ անոր։

Անճելիթա աը Փոթթրովիսքի չէր այն տիպար մայրը, որ կը զոհուի, կը տքնի իր երկու մանչուկներու դատարարակութեան ի խնդիր։ Թէեւ աղանձական ղերդաստանէ, այս աղջիկ-մայրը անբողոքի կը նկատուէր այդ նոյն աղանձական շրջանակներուն կողմէ եւ կը վարէր անկանոն կեանք մը՝ իր նիթական անձուկի միճակին պատճառով։ Հաւանաբար ան կը սիրէր իր զաւակները, բայց քմայքոտ էր եւ անհետատես։ Անճելիթա ունեցաւ թաղմաթիւ տարեկաններ, որոնք իրմէ կը խլէին այն սէրը, զոր պէտք էր յատկացնէր իր զաւակներուն։

Փոթթրովիսքիները դատապարտուած էին անհետանալու եւ անհետացան։ Բանաստեղծին մահէն հինգ ամիս ետք, կարգը կու գար մօր, իսկ ութ ամիս ետք, վերջին միացորդին՝ եղբօր, որ հոգին կ'աւանդէր 36 տարեկանին, հեռուոր Մեքսիքի քաղաքներէն մէկուն մէջ։

***

Գրելու փափաքը շատ կանուխէն յայտնուած է ազգայն բանաստեղծին մէջ։ Ան սկսած է մուսաները դարպասել 12 տարեկանին, սակայն, հաճախ թուր, մինչեւ 1901 թուականը Ափոլինէրի արձակը աւելի զնահատուած էր, քան իր բանաստեղծութիւնը։ Ան սովորին չէր հանդիպած այն պարիկին, որ մոզական ճիւղոտին մէկ հարուածով պիտի բանար բանաստեղծին ներաշխարհին ներշնչման գաղտնի ակերը։

Ափոլինէր Միլերկրականի զաւակ է։ Ան իր կեանքին զրեթէ կէսը՝ մօտ 19 տարի, անցուցած է հարաւի պայծառ ու զեղածիծաղ բնութեան մէջ։ Ան ապրած է Մոնաքօ, Նիս եւ Փանն, որոնց անունները այսօր երազներ կը թելադրեն բոլոր անոնց, որոնք Հիւսիսի մշուշոտ ու մարդաշատ ոստաններու միօրինակութեան եւ աղմուկին մէջ, կը փնտեն կապոյտ ջուրեր եւ պայծառ երկինքներ։

Ասկայն անսր գործերուն մէջ Միլերկրականը շատ աւելի նուազ տեղ ունի, քան Հռենոսի խորհրդաւոր ու մոռյլ ափերը։

Ափոլինէրի կեանքին մեծագոյն դէպքը, անկասկած, էին Փլէյաքնի հետ իր հանդիպումն է։ Այս է բանաստեղծներուն ճակատագիրը։ Տանթէ պէտք է հանդիպէր Պէթթրիէի, Փեթրաքա՝ Լօր աը Նովի, Պօսլէր՝ Տիկին Սապարիէի, Ներմալ՝ Ժենի Քոյնի եւ Ափոլինէր՝ Էնի Փլէյաքնի, որպէսզի

բանաստեղծութիւնը ճոխանար զլուսն-գործոցներով: Այս կիները կրնան ար-
ժէքաւոր կամ անարժէք անձեր եղած ըլլալ իրենց կեանքի ընթացքին: Կա-
րենք այս չէ սակայն: Մեզի համար անոնք անդուդական էակներ են, որոնց
գոյութիւնը եղած է բանաստեղծներուն ներշնչումը արգասաւորող սերմը:
Անոնք լուսիններն են ա՛յն արեւներուն, որոնք կը հանդիսանան մարդկու-
թեան փառքն ու պատիւը: Առանց արեւի լուսին՝ լուսինը պիտի չըլլար այն-
քան զեղեցիկ եւ շատերուն համար շտ'տ աւելի զեղեցիկ, քան զինք լուսա-
ւորող աստղը:

Մեծ սէրերը, ներշնչող սէրերը, միշտ եղած են անկարելի, ասպ թէ
ոչ՝ անոնց մասին ո՛չ ոք պիտի խօսէր, նոյնիսկ ինքը՝ բանաստեղծը: Ներ-
շնչող սիրուհիները եղած են անմատչելի, անմատչելի անոր համար, որ կա՛մ
կը պատկանէին ուրիշին, կա՛մ ուրիշ դասակարգի, կա՛մ հեռացած էին ակա-
մայ կերպով, կա՛մ այ մեռած երիտասարդ տարիքին:

«Աւերը երջանկութիւնն չէ», կ'ըսէ Լօթթէմոն: Բարեբախտութիւն մը,
որովհետեւ երջանիկ մարդը կը դառնայ անտարբեր իր շրջապատին, կը մեղ-
կանայ ամուլ դառնալու չափ:

«Ամէնէն զեղեցիկ երգերը յուսահատութեան երգերն են», կը գրէ
Միւսէ, որ այնքան տառապեցաւ ժողով Սանի քմայքներէն:

Արդեօք Ափովինէրի սէրը ղէպի էնի Փլէյտըն միակողմանի՞ էր, թէ
փոխադարձ: Այս հարցը շատ զբաղեցուցած է գրականագէտները: Համաշ-
խարհային Երկրորդ պատերազմի վաղորդայնին, «Նուվէլ լիքերեր» շաբա-
թաթերթը ուզած է լուսարանել այս հարցը եւ թղթակից մը դրկած է Միաց-
եալ Նահանգներ՝ դռնելու եւ հարցապնդելու համար էնի Փլէյտընը, որ կ'ապ-
րէր Թեքսասի փոքրիկ քաղաքներէն մէկուն մէջ:

Հիմա երեւակայնեք տեսարանը: Թղթակիցը իջած է շոգեկառքէն: Ա-
նոր ունեցած հասցէն քիչ մը անորոշ է: Գիտէ միայն էնի Փլէյտընի ամուս-
նական անունը, մի ոմն տիկին Պենսըն, եւ անոր բնակած փողոցը:

Թղթակիցը կը քալէ փողոցին մէջ, տունները երկյարկանի են, եւ ու-
նին պզտիկ պարտէզ մը իրենց ճակատին կողմը: Դարպասներու վրայ կան
քառանկիւն փոքրիկ տախտակներ, որոնց վրայ գրուած են տունէներուն
անունները: Թղթակիցը կանգ կ'առնէ անոնցմէ մէկուն առջեւ. տախտակին
վրայ գրուած է՝ Տէր եւ Տիկին Պենսըն, պարտէզին մէջ կը խաղան քանի մը
խաբտեալ մանուկներ: Տիկին Պենսընի թոռնիկները ըլլալու են:

Թղթակիցը կ'անցնի դարպասը: Պարտէզին մէջ վարդեր ցանուած են,
իսկ զիմացը՝ պատերուն վրայ կը մազլցին ծաղկաւոր բոյսեր: Տունը հա-
ճելի է, կոկիկ, խնամուած: Եթէ էնի այո ըսած ըլլար Կիյոմ Ափովինէրին,
ան հաւանարար պիտի սիրէր ընակել այսպիսի տան մը մէջ, եւ ունենայ թոռ-
նիկներ: Թղթակիցին առջեւ պիտի բացուէր դուռը եւ պիտի յայտնուէր ին-
քը՝ բոնաստեղծը, գոհունակ ժպիտով մը...

Բայց ոչ, բանաստեղծը պիտի չըմանայ այս տան դուռը, ան երեսուն
տարինէն է ի վեր կը քնանայ Փլէյ-Լաչէզի դամբարանին մէջ: Էնի Փլէյտըն
նախընտրած է դառնալ տիկին Պենսըն:

Դուռը կը բացուի Թղթակիցին առջեւ եւ կը յայտնուի վաթսուներոց
կին մը՝ բարի նայուածքով ու շարաճճի ժպիտով: Դաշլիճը լուսաւոր է եւ
պատուհաններէն կը տեսնուին բաց ասրածութիւնը եւ կանաչութիւնը:

— Փարկըն կու գամ, — կ'ըսէ Թղթակիցը, — պիտի ուզէի մեր հետ
խօսիլ Կիյոմի մասին, Կիյոմ Ափովինէրի մասին...

Տիկինը չի պատասխաներ, յուզուած է, որովհետեւ ամբողջ անցեալ
մը կը պատկերանայ իր աչքերուն:

— Գիտէ՞ք, որ աշխարհի մականն իշխանաւոր կիներէն մէկն էք: Գիտէ՞ք, որ Կիյոմ կը նկատուի արդի մեծագոյն բանաստեղծներէն մէկը եւ դուրս ծերը թարգմանուած են բազմաթիւ լեզուներու: Ահա՛, ձեզի բերած եմ իր բանաստեղծութիւնները Ֆրանսերէնով, եւ ահա՛ ուրիշ հաստը մը, ուր կը գրտնէք անոնց լաւագոյններուն անգլերէն թարգմանութիւնը:

Հարկաւ, տիկին Պենսըն, քաշուած թեքստի այս հետաւոր քաղաքին մէջ, կ'անդիտանայ այս բոլորը:

— Գիտէ՞ք, որ դուք եղած էք Կիյոմին մեծագոյն սէրը, եւ անոր ներշնչած էք իր գլուխգործոցները: Իսկ դժուար, տիկին Պենսըն, ի՞նչ զգացում ունէիք Կիյոմին հանդէպ: Ինչպիսի՞ մէկն էր ան իր երիտասարդութեան:

— Համակրելի էր, բայց անգուսպ: Զիս կը հաւածէր օրն ի բուն, հանդիստ չէր ձգեր: Ես կը սիրեմ խաղաղ կեանքը, մինչ ինք կ'ատէր նստուկ կեանքը. կատարեալ արկածախնդիր մըն էր:

— Ուրեմն, անտարբեր չէիք իրեն հանդէպ:

— Եթէ անտարբեր ըլլայի, չէի ձգեր իմ հայրենիքս՝ պալ ապրելու համար նոր աշխարհի այս կորստած անկիւնը:

— Տիկին Պենսըն, չէ՞ք կարծեր, որ եթէ չմերժէիք Կիյոմը, ան հաւանաբար տարբեր ճակատագիր մը ունենար, թերեւս չմեռնէր այդքան երիտասարդ:

Տիկին Պենսըն պահ մը լուռ կը մնայ, գլուխը կը շարժէ եւ կ'ըսէ.

— Հաւանաբար ունենար տարբեր ճակատագիր: Բայց նախանձաբիրնը այսպէս ուզեց: Նախանձաբիրնը միշտ լաւագոյնը կ'որոշէ մեզի համար:

Այս է կեանքին օրէնքը, անհատը կը տառապի, բանաստեղծը կը դժբախտանայ, մեզի հրամցնելու համար անգուսպ կան գլուխ-գործոցներ: Եթէ էնի Փլէյսըն մերժած չըլլար Ափոլինէրի սէրը, պիտի չունենայինք «Զսիբ-ւածիմ երգը», «Միլապոյի կամուրջը», «էմի», «Լեմտըր Ռոտի գաղթականը», եւ այլ գլուխ-գործոցներ:

Ուրեմն, Օդոստոսի տաք յետմիջօրէ մը, փոքրիկ ճամպրուկ մը ձեռքը, երիտասարդ մը կ'անցնի Միլհաու կոմսին ապարանքին դարպասը: Երիտասարդին հագուստը մաքուր է, բայց տեղ-տեղ մաշած: Ան հետաւոր Փարիզէն եկած է Հռենոսի այս ափերը՝ իրր դաստիարակ դերմանացի այս ազնւական ընտանիքի զաւակներուն: Ան զգայուն է, հպարտ եւ բանաստեղծի կոչում ունի: Եւ ահա, պարտէղին ծառերէն մէկուն տակ, խարտեալ երիտասարդուհի մը, որ նստած դիմաց կը կարդայ: Այդ երիտասարդը կը կոչուի Կիյոմ Ափոլինէր, իսկ խարտեալ երիտասարդուհին՝ էնի Փլէյսըն, Միլհաուներու ինտմակալուհին:

Ամբողջ տարի մը Կիյոմ եւ էնի պիտի ապրին նոյն յարկին տակ, պիտի ուտեն նոյն սեղանէն եւ պիտի պտըտին նոյն պարտէղին մէջ: Եւ ինչպէս դիտութիւնը մեզի կը սորվեցնէ, թէ հակառակ ուժերը զիրար կը քաշեն, լստին եւ սլաւ խառնուրդ եղող տաք ու վառվռուն երիտասարդը կը սիրահարի Ալպիոնի այս խարտեալ եւ զուսպ աղջկան:

Մարը մտնող արեւը ծիրանիով կը մերկէր լեռները,
եւ մեր սէրը կ'արթնէր արեւայմարիներէն պէտ —
digitised by A.R.A.R.®

Յետոյ աստղագարգելով Գերմանիայ այս գալուստի աշուհը,
Գիշերը շողեր արտասուելով կը մեռնէր մեր ռաբիբուն:

*Անգլուհիները, մանաւանդ երիտասարդութեան, կ'ամ շատ գեղեցիկ
կ'ըլլան եւ կ'ամ ալ՝ շատ տղեղ: Էնի Փէյտըն գեղեցիկ էր, ապա թէ ոչ՝
բանաստեղծ Ափոլինէր պիտի չտիրահարէր անոր:*

Մայիսի կեռասնեմներէն ինկած շափրակները
Սիրուհիիս եղումսներն են,
Թարամած շափրակները ամուր կոպերուն կը մտնին:

*Երբ 1902ի Օգոստոսին Ափոլինէր կը վերադառնայ Փարիզ, սիրտը խոց-
ւած էր: Սկիզբները քաղաքավար կերպով ընդդիմանալէ ետք անոր սիրային
պաշտանքներուն, էնի լքած էր իր պաշտօնը եւ վերադարձած Լոնտոն՝ իր
եւ բանաստեղծին միջեւ ձգելով Մանչ ծովը:*

*Սիրահարները սակայն եւ, մանաւանդ՝ բանաստեղծ սիրահարները
կ'արհամարհեն մերժում եւ արգելք, ու կը յուսան նուաճել ամէնէն անձատ-
շելի սիրտերը:*

*Մէկ տարի սպասելէ ետք, 1903ի Սեպտեմբերին, անպետը ճամբայ
կ'ելլէ՝ նուաճելու համար իր իշխանուհին: Բայց իշխանուհին տեղի չի տար
եւ այս անգամ կ'որոշէ ովկիանոս մը ձգել այս յամառ երիտասարդին եւ իր
միջեւ:*

*Բայց «Չսիրումս ինչ քեր» էն, Լոնտոն այցելութիւնը Ափոլինէրի ներ-
շնչած է ուրիշ բանաստեղծութիւն մը՝ «Լեւնորը մշտնի զազթակամը»: Լեն-
տըր մշտնի միշտ քեր էր, ուր կը բնակէր էնի Փէյտըն:*

Ովկիանոսի հովերը կը փչէին սպառնալիքները
Եւ ամուր մագներուն մէջ կը պտտեցնէին թաց համբոյրներ.
Գազթակամները իրենց յոգնած թեւերը կ'երկարէին քարափին
Եւ ուրիշներ ծումկի եկած կու լային:

Ան՝ նրկարօրէն դիտեց հեռացող ասիւնը.
Մանկական նաւակներ միայն կը շարժէին հորիզոնին վրայ,
Եւ փոքրիկ ծաղկեփունջ մը, որ կը ծփար աննպատակ՝
Ամբողջ ովկիանոսը ծածկեց իր ծաղիկներով...

*Ափոլինէր մտածեց անցնիլ ովկիանոսը եւ դռնել էնին, բայց ասիկա
մայց ծրագիր միայն եւ բանաստեղծը այդ ճամբորդութիւնը ըրաւ երեւո-
կայութեամբ եւ յօրինեց հետեւեալ քերթուածը.*

«Է Ն Ի»

Թեքասի ծովափին մօտ,
Եվրոպան եւ Մալիլ քաղաքներուն միջեւ,
Կայ ընդարձակ պարտէզ մը՝ վարդերով լեցուն:

digitised by A.R.A.R.®

Պարտեզին մէջ կայ մեծ վիլլա մը,
 Որ խոշոր վարդ մըն է:

Կին մը յաճախ կը մեմէ
 Պարտեզին մէջ, միւս-միմակ,
 Եւ երբ կ'անցնիմ ծառերով եղերուած ճամբէն՝
 Կը մայինք իրարաւ...

Ինի Փլէյտըն, անդիտակցարար կ'անցնէր անմահներու շտրքը: Պէտք-
 բիւնէն՝ Տանթէին ներշնչած էր «Իրախտի տնսիլքը», Լօր տը Նոլ՝ Փեթրար-
 քին ներշնչած էր «Յանգերը», Էլվիր՝ Լամարթինին ներշնչած էր «Լիմը»,
 Ժիւլիէթ Տրուէ՝ Հիւկոյին ներշնչած էր «Ոլիմպիայի տխրաւթիւնը», Վեր-
 ճիւնիս Քլէմ՝ Փոյին ներշնչած էր «Աննապէլ Լիմ», Իսկ Ինի Փլէյտըն Ափո-
 լէնէրի պիտի ներշնչէր «Չսիրումին երգը», որ հոս չի մնար նախապէս յիշ-
 ւած գլուխ-գործոցներէն:

«Չսիրումին երգը» քնարերգական բանաստեղծութեան դազաթներէն
 մէկն է: Այս երկար ստեղծագործութիւնը մէկ անգամէն չէ գրուած եւ ա-
 նոր մէջ կը խառնան Ափոլինէրի տաղանդին բոլոր երեսները: Ան նախապէս
 լոյս տեսաւ «Մերքիւր տը Ֆրանս» պարբերաթերթին մէջ եւ 1913ին մաս
 կազմեց «Ալէոլ» հաւաքածային:

«Չսիրումին երգը» բաղկացած է 60 չնդեակներէ: Անոր կեդրոնա-
 կան թեման սէրն է եւ բնագիտ կորստեամ ինի Փլէյտընի յիշատակը: Նոյն
 ատեն ան ճամբորդութիւն մըն է ժամանակին եւ այն վայրերուն մէջ, ուր
 ապրեցաւ Ինի Փլէյտըն:

Կան բանաստեղծութիւններ, որոնց թարգմանութիւնը կը մօտենայ
 հարազատ բնագրին՝ 50էն 80 տա հարիւր համեմատութեամբ: Ուրիշներ՝
 թարգմանութեան պարագային կը կորսնցնեն իրենց հարազատութեան եւ
 զեղեցկութեան մեծագոյն մասը, որովհետեւ անոնք իմաստ չեն միայն,
 այլեւ՝ թելադրանք, երգ, ճարտարապետութիւն եւ նկարչութիւն: Այսպիսի-
 սիններէն են Ափոլինէրի բանաստեղծութիւնները եւ զանոնք ամբողջապէս
 ըմբռնելու համար, անհրաժեշտ է կարգաւ անոնց ֆրանսերէն բնագիրը:

Սակայն հոս ընթերցողը բոլորովին չգրկելու համար այս գլուխ-գոր-
 ծոցին գեղեցկութենէն, պիտի ջանանք թարգմանել այն տունները, որոնք
 չօղափելի բան մը կը պարունակեն:

Թող փչին աղիւսէ այս այիֆները,
 Եթէ դուռն չեղար միակ սիրուինս՝
 Ես Եզիպտոսի Փարաւոնն եմ,
 Անոր քոյր-կողակիցը, անոր բռնակը,
 Եթէ դուռն չես միակ սիրումը...

... Ո՛վ յիշատակ, գեղեցիկ առագաստամաս,
 Որքա՛ն երկար մաւարկեցինք
 Լեզի եւ ամբմպելի ջուրերուն մէջ,
 Որքա՛ն քափառեցանք
 Գեղեցիկ այգաբացէն մինչեւ տխուր երեկոն:

Մնաս բարի, կեզծ սէր, զոր շփոթեցի
 Հեռացող կնոջ հետ,
 Այն մէկուն հետ, զոր կռքսնցուցի
 Անցեալ տարի Գերմանիայ մէջ
 Եւ զոր պիտի չտեսնեմ երբեք:

Բայց եւ երբեք պիտի չմոռնամ զինք,
 Ազանիս, սպիտակ ծովածոցս,
 Թերթատած մարգարտածագիկս,
 Հեռուոր կզգիս, Տեղիբաւ կզգիս,
 Վարդս, մեղսակեմիս:

Ծովսով լեցուն սրճարանները
 Կը պռռան իրենց ցիւցաներուն ամբողջ սէրը՝
 Իրենց զործիքներուն խոպոտ ճայնով,
 Գոգնաց կապած օպասեակները կ'ազակեմ
 Դէպի քեզ, զոր այնքան սիրեցի:

Ես, որ գիտեմ քագուհիներու յատուկ տաղեր,
 Տարիներու տխուր մեղեդիները,
 Մահապարտ ստղուկներուն ռզերգները,
 Չսիրուածին ցայգերը
 Եւ ծովահարներ հմայող սիրերգներ...

*Անկեղծ եւ յաւատենական սէրէրը ո՛չ միջոց կը ճանչնան եւ ոչ ալ ժա-
 մանակ: Բանաստեղծները ունին մոգական ուժ մը, որ անկարելին կարելի
 կը զարձնէ: Անոնք գիտեն, որ օր մը պիտի միանան իրենց սիրած անձին:*

Յշմարիտ կ'ըսեմ, որ կը սպասեմ իրեն,
 Ամբողջ սրտովս եւ հագիռովս,
 Եւ վերադարձի կամբողջովս վրայ
 Եթէ օր մը վերայայտնուի այդ կիմը,
 Անոր պիտի ըսեմ՝ արժան երջանիկ եմ:

*Սակայն բանաստեղծները գիտեն կարգաւ ապագայի մուտք էջերը: Ա-
 վուրդներ կը նախզգար հաւանաբար իր ճակատագիրը, եւ իբր վերջաբան՝ կը
 կը գրէր իր «Երթաս բարի» յուզիչ քերթուածը:*

Քեզի համար քաղցի յուսամի այս նիւզը.
 Աշունը մեռած է, մի մռռաւ երբեք,
 Ջիրար պիտի չտեսնեմ երբեք աշխարհի վրայ:
 Ժամանակի բայր, յուսամի նիւզ,
 Եւ յիշէ, որ միշտ քեզի կը սպասեմ:

Բանաստեղծներու սիրտը կը նմանի հրաշալի պալատի մը, որուն մէջ

կան զոհնազան յարկարածիներ: Այդ յարկարածիներէն մէկը արքայական է եւ հոն կը բնակի սիրուհիներու սիրուհին: Երբ էնի Փլէյսըն ընդմիշտ հեռացաւ իրմէ, Ափոլինէր անոր յիշատակը յաւերժադրեց արքայական յարկարածին մէջ: Այդ յարկարածինը կը մնար անձեռնմխելի:

Ափոլինէր բացաւ միւս յարկարածիներուն դուռը եւ սպասեց, մինչեւ որ ներկայացաւ միւս սիրուհին՝ Մարի Լօրանտէնը, որ տաղանդաւոր նկարչուհի մըն էր: Կիյօմ եւ Մարի, բանաստեղծ մը եւ նկարչուհի մը, ասկէ աւելի զեղեցիկ սէր կարելի չէր երեւակայել: Ամբողջ վեց տարի անոնք զիրար ճանչցան ու սիրեցին, բայց չամուսնացան: Այս պարագային, զգայուն ու տաղանդաւոր արուեստագիտուհին կը վարուէր այնպէս՝ ինչպէս վարուած էին միւս կիները, զիրենք սիրած արուեստագէտին կամ բանաստեղծին հետ:

21 Յունիս 1914ին, այսինքն՝ պատերազմի յայտարարութենէն քանի մը շաբաթ առաջ, Մարի Լօրանտէն կ'ամուսնանար Փլյաման նկարիչի մը հետ ու կ'երթար Սպանիա եւ այլ երկիրներ, ուրկէ պիտի վերադառնար Ափոլինէրի մահէն ետք: Եւ բանաստեղծը երկրորդ յարկարածին մէջ, իշխանական յարկարածին մէջ, կը փակէր իր երկրորդ սիրուհին յիշատակը:

Էնի Փլէյսընի սէրը արքայական կոչեցինք, որովհետեւ ան բանաստեղծին ներշնչած էր առաջնակարգ գլուխ-գործոց մը՝ «Զսիրուած իմ երգը»: Մարի Լօրանտէն եւս պիտի ներշնչէր բանաստեղծին անմահ գլուխ-գործոցներ, որոնցմէ ամէնէն ծանօթը «Միբապոյի կամուրջ»ն է:

Խարտեաչ մազերով էնի Փլէյսընէն ետք, Մարի՝ թուի մազերով Մարին եւս կը լքէր բանաստեղծը:

Արդեօք ա՛ր պիտի կորսուիմ մազերդ,
Գանգուր՝ ծովուն ալիքներուն պէս,
Արդեօք ա՛ր պիտի կորսուիմ մազերդ,
Եւ ձեռքերդ՝ աշնան տերեւներ,
Որոնք կը ծածկեն նաեւ մեր խառնամբը:
Արդեօք, ե՛րբ պիտի վերազաւեացաւ, Մարի:

«Միբապոյի կամուրջը» բանաստեղծութիւնը կատարեալ դոհար մըն է, որ իր հարազատութիւնը կը կորսնցնէ, երբ թարգմանուի, որքան ալ յաջող նկատուի այդ թարգմանութիւնը: Այս բանաստեղծութեան թեմաները յաւիտենական են, ոչրը եւ ժամանակը, որոնք կ'անցնին կամուրջին տակ հոռոջ ջուրերուն պէս:

Կ'անցնին օրերը եւ կ'անցնին շաբաթները,
Ո՛չ անցնալը,
Ոչ ալ սերերը կը վերադառնան:
Միբապօ կամուրջին տակէն կ'անցնի Սէնը,
Թող գայ գիշերը, թող հնչէ ժամը,
Օրերը կ'անցնին. եւ կը մնամ:

Բացի այս սէրերէն, Կիյօմ Ափոլինէրի կեանքին մէջ կայ դրուագ մը, զոր կրնանք ցաւալի կոչել: Ափոլինէր բարեկամութիւն հաստատած էր Փիե-դոր կրնանք ցաւալի կոչել: Ափոլինէր բարեկամութիւն հաստատած էր Փիե-դոր կրնանք ցաւալի կոչել: Ափոլինէր բարեկամութիւն հաստատած էր Փիե-դոր կրնանք ցաւալի կոչել: Ափոլինէր բարեկամութիւն հաստատած էր Փիե-դոր կրնանք ցաւալի կոչել:

դողնալ քարէ արձանիկ մը: Գողութիւնը երեւան ելաւ շորս տարի ետք՝ 1911ին, երբ տեղի ունեցաւ Հոշակաւոր Փոկանտայի գողութիւնը: Գաղտնապահ միջնորդի մը ձեռքով Փիեռէ արձանիկը վերադարձուց Թանգարանին, եւ որովհետեւ ինք կը գտնուէր երկրէն դուրս, ոտտիկանութիւնը ձերբակալուեց Կիյոսմ Ափուլինէրը, որ շաքաթ մը բանա մնաց: Շատեր կը կարծեն, որ Ափուլինէրի եւ Մարի Լօրանէնի յարաբերութիւններու պաղու թիւնը սկսաւ այդ օրէն, երբ մամուլը արձագանգ հանդիսացաւ այս գէպին եւ յիշեց Ափուլինէրի անունը՝ իբրեւ գողութեան մեղսակից:

Այս միջադէպը կրնար վատ անգրագարձներ ունենալ Ափուլինէրի կեանքին եւ ասպարէզին վրայ, որովհետեւ անոր գէժ ստորագրուելու վրայ էր արտաքսութի հրամանագիր մը: Սակայն անուանի գրագէտներու եւ մամուլին միջամտութիւնը ընթաց տուին այդ հրամանագիրը: Երեւակայի, թէ Ֆրանսայի պէս երկիր մը արտաքսել պիտի տար իր մեծագոյն բանաստեղծներէն մէկը:

Եւ, ուրեմն, ցոյց տալու համար, որ զինք որդեգրած երկրին ի խնդիր պատրաստ էր զոհուելու՝ Ափուլինէր կամաւոր զինուորագրուեցաւ, զնաց հակառակ, վերաւորուեցաւ գլուխէն եւ արժանացաւ Պատուոյ Լեգէնի ասպետի աստիճանին:

Ձինուորութեան շրջանին, Ափուլինէր ճանչցաւ ուրիշ սէրեր, ներշնչուեցաւ անոնցմէ, երգեց զանոնք, բայց անոնք չունեցան նախկին զոյգ սէրերուն զօրութիւնը եւ, մասնաւանդ՝ հողեկան խորութիւնը: Անոնք շատ քիչ անգամ դուրս եկան մարմնական յարաբերութիւններու ծիրէն:

***

Գրականութեան մէջ մեծ անուն կը ձգեն այն հեղինակները, որոնք տըւած են արժէքաւոր գործեր եւ կամ ազդած են իրենց ժամանակակից եւ յաջորդող սերունդներուն վրայ:

Ափուլինէր կը լրացնէ այս պայմաններէն ո՛չ թէ մէկը, այլ՝ երկուքը: Ան կը նկատուի մէկը ներկայ ժամանակներու մեծագոյն բանաստեղծներէն եւ արդի գրականութեան ու արուեստի զարտուղի սերմնացաններէն:

Ափուլինէրի բանաստեղծական հատորները կը կոչուին՝ «Ալֆոններ» (1913), «Քալիկրամներ» (1918), «Մեղմազառտ պահակը», «Սիբուս ստուերը», «Վիթամ իմֆոնտիլ ամուրի»: Վերջին երեք գործերը հրատարակուեցան իր մահէն ետք:

Ափուլինէր բանաստեղծին լուսագոյն սանդագործութիւնները պէտք է փնտել լառջին երկու հատորներու եւ, մասնաւանդ՝ «Ալֆոններ»ուն մէջ:

Գործեր կան, որոնց զեղեցկութեան մասին միաձայնութիւն կը տիրէ հանրութեան եւ քննադատներու մէջ: Ափուլինէրի պարագային այդ գործերը կը կոչուին «Զսիրուած իմ սրգը», «Միքայելի կամաւորը», «Զոն», «Էնի», «Մարի», եւ այլն: Այս բանաստեղծութիւնները ունին գլուխ-գործոցներու կատարելութիւնը եւ գրողուած կը մնան մեր յիշողութեան մէջ:

Ափուլինէրի կեանքին եւ գործին մասին գրուած են բազմաթիւ հատորներ: Մեր ժամանակակից մեծագոյն քննադատները եւ գրականագէտները ուսումնասիրած ու վերլուծած են անոր էջերը:

Անգրագաւանալով Ափուլինէրի վերայիշեալ բանաստեղծութիւններուն, Մարտէլ Թեմոն կ'ըսէ. «Հաս է, որ կը յայտնուի Ափուլինէրի մոգական կարողութիւնը: Փառնի մը քառեր, ամէնէն պարզերէն, կը բաւեն, որ ամ ստեղծէ

ամբողջ մթնոլորտ մը. առօրեան, հասարակը, մաշած քեմիան կ'ալլափոխուին եւ կը յայտնուի անոնց պարունակած խորհուրդը...» :

Էմմանուէլ Քրանսիէի համար՝ «Ափովինէր ա'յն բաւաստեղծն է, որուն շնորհիւ մեռած դարերը կը փոխուին նոր դարերու, ուրկէ կը բխին արուեստագէտին ա'յն շնորհները, որոնք անսխալութեամբ համը կու տան եւ կը յիշեցնեն վիշտը, Լափարկը, Ներվալը կամ Վերլէնը...» :

Ափովինէր այն բանաստեղծներէն էր, որոնք ընկերութենէն քաշուած՝ կ'ապրին իրենց փոքրիկ երաժշտական աշտարակներուն մէջ : Ան կը յաճախէր սրնարանները, գրական եւ գեղարուեստական շրջանակները, ներկայ կը գտնուէր ցուցահանդէսներու եւ թատերական ներկայացումներու բացման՝ իրրեւ քննադատ : Ան ծանօթ էր անցեալի եւ ներկայի գրական ու գեղարուեստական արտադրութիւններուն եւ շարժումներուն : Ափովինէր ո'չ միայն հասկցաւ իր ժամանակին ծնունդը առնու գրական եւ գեղարուեստական շարժումները, այլեւ քաջակերպ եւ ուղղեց զանոնք :

Աւելի'ն. ան եղաւ ճշոր ոգիին՝ առաքեալը : Ափովինէրին կը պարտինք գերիշխապաշտութիւն բաւր : Հարկաւ ինք չեղաւ գիւտարարը արդիական բոլոր շարժումներուն, բայց որդեգրեց ինչ որ արժէքաւոր նկատեց անանկարտ շարժումներուն մէջ : Ան գիտցաւ գնահատել այդ օրերուն անծանօթ արուեստագէտներն ու բանաստեղծները, ինչպէս՝ Փիլեաս, Ռուսօ, Պրաք, Մաթիս, Էւայլը, Գերիլապաշտութեան թուրմը՝ Անտրէ Պրլթոն, Ափովինէրը կը նկատէ արդի բանաստեղծութեան ռաւիւրան. ո'չ միայն որովհետեւ ան հնարած էր գերիշխապաշտութեան, այլ որովհետեւ իր բանաստեղծութեան մէջ գործադրած էր գերիշխապաշտութեան յատկանշական երեսները :

Եզրակացնելու համար պէտք է ըսել, որ իր գործին մասին լուսադոյն բացատրութիւնը կու տայ ինք՝ հեղինակը, երբ կը գրէ. «Դասական ըլլալու լաւագոյն միջոցը արգիական ըլլալն է՝ առանց բան մը գտնելու հինքուն մեզի սորվեցուցածներէն» :

ՆՈՒՊԱՐ ՉԱՐԽՈՒՏԵԱՆ

Կ Ի Յ Օ Մ Ա Փ Ո Լ Ի Ն Է Ր

Ա Լ Կ Ո Ն Ո Լ Ն Ե Ր

Զ Ո Ն Ա

Ի վերջոյ դու յոգնած ես հին այս աշխարհից :

Օ՛, հովուհի, էյֆէ՛լ, հօտն է կամուրջների այս առաւօտ մայում նորից :

Բառակա՛ն է ասլընս յոյն ու հռոմէական խոր անցեալում :

Ինքնաշարժներն անգամ այստեղ հին են քում,
 Լոկ կրօնն է մնացել նոր բոլորովին,
 Կրօնն է, որ օդանաւի կայանի պէս մնացել է պարզ ու մեկին :

Օ՛, դաւանա՛նք քրիստոնէական, Եւրոպայի մէջ դո՛ւ միայն նոր ես անշափ,
 եւ ամէնից արդիական եւրոպացին դո՛ւք էք, Պիտ տասներորդ պապ :

Իսկ դու, ում որ լուսամուտներն են լրտեսում, դու քո սրտում
 տես զգում ես մի ամօք,

Որ չի բռնում քեզ մտնել մի եկեղեցի, խոստովանել այս առաւօտ :

Դու կարդում ես բազմադաշակ ազդ ու ցուցակ համբիդ վրայ .

Այս առաւօտ տես ա՛յս է ողջ պօեզիան, իսկ արձակը գտնւում է
 լրագրի մէջ առօրեայ :

Եւ քսանինգ սանտիմանց գրքայկներ կան՝

Լեցուն պէս-պէս խորագրերով, յայտնի մարդկանց

նկարներով եւ դէպքերով զարմանազան :

Այս առաւօտ մի գեղեցիկ փողոց տեսայ,
 Որի ամունք մոռացել եմ ես հիմա :

Նոր ու մաքուր՝ նա կարծես արևի փայլուն շեփոր չիներ:
 Վարիչ, բանուոր, մեքենագրող ու սղագրող աղջկաներ,
 նրկուշաբթի առաւօտից մինչեւ Շաբաթ ուշ իրիկուն,
 Օրական չորս անգամ այդ նայն փողոցով են երթեւեկում:
 Առաւօտեան այնտեղ շշակն է կածկոծում երեք անգամ,
 Կեսօրուայ դէմ ոռնում է գունգը մոլեկան:
 Յուցանակի եւ որմերի գրութիւններ, ազդ ու տախտակ
 Գողգոթում են ամէնուրեք, ինչպէս թուրակ:
 Փարիզի մէջ Օմոն-Թիէվի փողոցի եւ Թեռն ծառուղու միջեւ մի տեղ
 Այս փողոցի արդիւնագործ շնորհն եւ ես սիրում սաստիկ:

Ահա փողոցը մանկական, եւ դու մատղաշ տղեկ ես դեռ:
 Քա մայրը քեզ հագցրելում է միայն ներմակ, կապոյտ շորեր:
 Դու չափագանց քայքայաշու ես, եւ վաղմի՜ քո ընկերոջ՝ Դայիգի հետ
 Դուք պաշտում էք եկեղեցու ծէսերը նոյն ու փառահեղ:
 Ժամը ինն է: Էոյսն է աղօտ: Կապոյտ հագած՝ ննջարանից դու
 ելնում էք գաղտագաղի

Եւ ողջ գիշեր աղօթում էք մատուռի մէջ վարժարանի,
 Մինչ պաշտելի խորութիւնը յաւերժական ու անբաւեր
 Պարտում է բոցեղ փառքը Գրիստոսի:
 Նա գեղեցիկ այն շուշանն է, որ մենք բոլորս եմք խնամում,
 Նա շիկահեր քանն է, որ չի համբուս Բամազ:
 Նա կարմրերես ու թոյլ սրդին է վշտահար Աստուածամօր,
 Նա այն ծառն է, որ ամենայն աղօթքներով է յեռնուոր,
 Նա կշիռն է յաւերժութեան, չափը պատուի,
 Նա վեցքեւեան աստղն է ռսկի,
 Նա Աստուածն է, որ Ուրբաթ օր մահանալով, յանկարծ յառնում է Կիրակի,
 Նա Յիսուսն է, որ աւելի լաւ է ճախրում, քան օդաչուն
 Եւ աշխարհի մէջ բարձրութեան մրցանակներն է նուաճում:

Աչք, բիր, Յիսուս...

Քսաներոյդ բի՛ք դարերի:
 Եւ մեր դարը, թոչում դարձած, Յիսուսի պէս համբառնում է գէպի եթեր,
 Եւ մայելու համար նրան անգունդներէց իրենց գլուխն են
 քարճրացնում սատանաներ:

«Նա կապկում է Մռգ Սիմոնի՛ն, — նրանք գողում են միաճայն, —
 Եթէ թռչել գիտէ, ապա թող թացնող կռչեն նրան»:
 Հրեշտակներ են պարտում շուրջը զաւրթ թեւաւորի:
 Իկար, Ենավք, Եղիա եւ դեռ Ապոկալիպս Թիանացի
 Ծփծփում են սաւառնակի շուրջ առաջին
 Եւ մէկ կողմ են քաշում յանախ, որ համբայ տան սուրբ հայրերին,
 Որոնք յաւերժ քարճրանում են, վեր բռնելով սկիւր հին:

Վերջ ի վերջոյ, առանց թեւերը ծալելու տաւառնակն է իջնում գետին,
 Եւ երկինքը լցում է բիր ծիծառներով:
 Սրաթռիչ բազէ, ագռաւ եւ բուրբ են գալիս թափով:

digitised by A.R.A.R.@

Աֆրիկայից ժամանում են եգիպտահաւ, կարմրաթելիկ եւ մարաբու,
 Թուկ թռչունը, որին երգել են բանաստեղծ աւ հազմերգու,
 Սաւառնում է, մագիլներով բռնած գլուխը առաջին՝ գանկն Ագամի:
 Հորիզոնից, կոնչելով, մի արծիւ է հարում, ինչպէս թռչել քամի,
 Եւ Միացեալ Նահանգներից կոլիբրիներ են շտապում,
 Մինչ եկել են Չինաստանից պիեիսները ձիւք ու ճապոնկ,
 Որոնք մէկ թել տունն միայն եւ թռչկոտում են գոյգ սառ գոյգ:
 Ազանին է հասնում յետոյ՝ անբիծ ռզին, որին անա
 Վազկցում են խոյտաճամուկ սիրամարգ ու քնարահաւ:
 Փիւնիկ-խարոյկը, որ ծնում է ինքնիրեն,
 Մի ակնթարթ շրջապատն է ծածկում մոխրով իւր հրեղէն:
 Ծովահարներ, լքած իրենց նեղուցները վտանգաւոր,
 Երեքը մէկ շտապում են, տարածելով երգ ու օրօր:
 Եւ բոլորը՝ արծիւ, փիւնիկ եւ պիեիսները չինական,
 Իրենց եղբայրն են հուշակում նոր ու թռչող այս մեքենան:

Ամբոխի մէջ դու մեն-մենակ եիմա քայլում ես փաթիլում,
 Աւտոբուսի խօլ նախիրներն քո կողքով են միշտ վազվզում:
 Ահա սիրոյ անձկութիւնն է կակոթողը քո սեղմում այնպէս,
 Որ էլ կարծես ոչ ոք չի սիրի քեզ:
 Եթէ հին-հին դարերի մէջ ապրէիր դու, կը մոռնիր մի մեծարան:
 Երբ անամայ ձեր շրջաններն են ազօթում, ամաչում էք հիմա միայն:
 Մարդում ես քեզ, եւ գեհեմի կրակի պէս նարնատում է քրիչը բիրտ:
 Քո ծիծաղի սուր կայծերն են ծակեցածում խորքը կեանքիդ,
 Որ նկար է, դրուած մթին մի թանգարան,
 Ուր երբեմն մտնում ես դու, որ մօտիկից նայես նրան:

Այսօր քայլում ես փաթիլում: Արնաներկ են բոլոր կամայք:
 Ա՛հ, կ'սգէի չվերյիշել՝ գեղեցկութիւնն էր մահաճում այն ժամանակ:

Սարք բացեալ շրջապատում Աստուածամօր Տանարը ինձ նայեց Շարտրում,
 Իսկ Մանուարտում Սակրէ-Կէորից ինձ ռոզեց կուց-կուց արիւն:
 Ես հիւանդ եմ, երբ լսում եմ երջանկագոյն խօսք ու քառեր:
 Սէրը, որով տառապում եմ, մի վարակ է ամօթաբեր:
 Եւ քեզ լիկող այն պատկերը, որ ապրեցնում ես քո վշտի ու հսկման մէջ,
 Միշտ քեզ հետ է, թէեւ խոյս է տալիս անվերջ:

Հիմա ապրում ես դու կապոյտ Միջերկրական ծովի ափին,
 Ուր կան ցածրիկ լիմոններ, որ ծաղկում են ամբողջ տարին:
 Ընկերներով դու նաւարկում ես հիացիկ:
 Ինքցայից է մէկը, միւսը՝ Մեմտոնայից, իսկ երկուսը՝ Տուրքիացի:
 Երկուսով են ճայում քրի խորքում ապրող ութսունիկին:
 Եւ փրկիչի կերպարանքով ձկներ լողում են լողերի մէջ տեսարան:

Մի պանդուկի տարտեղում ես՝ Պրագայի մերձակայքում:
 Նրբանի՛կ ես - քո անգամի վրայ մի վարդ բոյր է խնկում:
 Գո աստմուտե՛քը կիսատ թողած՝ դու զննում ես
 վարդի սրտի մէջ քուն մտած մի նուրբ բզեզ:

Նուրբ վիտասի վանքում ես դու: Մարսափահար՝ տեսնում ես քեզ
 նրա ջրմին զծագրութեամբ:
 Դու մահուան չափ տխուր էիր, երբ քեզ այնտեղ գտար յանկարծ:
 Կարծես լռսից խելագարուած Ղազարուն ես դու դեզնաւուն:
 Հրէական թաղի հսկայ ժամացոյցի սլաֆներն են եւ պտըտում:
 Դու էլ անա կեանքիդ մէջ ես քաշում կամաց:
 Դրադչանի գինետան մէջ երեկոյեան
 Դու լսում ես մեղեդիները չեխական:

Անաւասիկ Մարսելում ես՝ ձմերուկներ ոսկելոքանմ:
 Անաւասիկ Կոբլենցում ես՝ «Ժեան» կոչուող հիւքանցում:
 Անաւասիկ Հոռում ես՝ նստած շուֆին ճապսկան զկեռնում:

Անաւասիկ Ամստերդամ քաղաքում ես մի ազնկայ հետ, որին դու
 Գեղեցիկ ես կարծում, թէեւ տգեղ է նա -
 Մի լէյդեցի շուքանդի հետ նա շուտով կ'ամուսնանայ:
 Բազում վարձու սենեակներ կան: Ահա մէկն է մեզ հմայում:
 Յիշում եմ ես՝ երեք օր եմ ապրել այնտեղ եւ երեք օր էլ՝ Գուգայում:

Փարիզում ես՝ մի քննիչի մօտ դատական:
 Քեզ կալանքի տակ են առնում ռնիք գործած մարդու նման:

Դու, տակաւին ճանաչած կեանք ու կեղծիք,
 ձմաքորդել ես մերթ կսկծաւ, մերթ երջանիկ:
 Տառապել ես սիրոյ ցաւից, երբ քան ի տարիք քո եւ երեսուն:
 Ես ապրեցի խնթի նման, ժամանակս տալով քամուն:
 Էլ դու սիրտ չես անում ճայել քո ձեռքերին: Լալ եմ ուզում ես ամէն օր
 Քեզ, քո սիրած այն ազնկայ եւ վախերիդ վրայ բոյոր:

Արտասուտից աչքերով ես նայում այս խեղճ պանդուխտ մարդկանց,
 Որ ազօթում են երկիւղած: Կանայք ծիծ են տալիս մանկանց:
 Նրանց հոտն է քունել սրահը Սէն-Լազար կայարանի:
 Մոգերի պէս բիրիական, ամէն մէկն իր աստղի հանգէպ հաւատք ունի:
 Յուսով են, որ վաղ կը շահեն, եթէ զնան Արգենտինա,
 Եւ իրենցից իւրաքանչիւրն, հարստացած, տուն կը գառնայ:
 Մի բնութանի վիտրով լցուած իր օնքնակն է տեղափոխում,
 Ինչպէս տանում էք դուք ձեր սիրտը քաբախում:
 Նա՛յնքան անգայ են մեր երազն ու այդ ներքնակը կաւ-կարմիր:
 Ունենք այս խեղճ պանդուխտներից չեն մեկնում ո՛չ մի այլ երկիր
 Եւ սպասում են խուլ խողիքուն քաղաքամերձ:

Լերք տեսել եմ նրանց, երբ որ Երեկոյեան օդ են առնում փողոցի մէջ
 Եւ հագուադէպ իրենց տեղն են փոխում, ինչպէս փլզուրները շախմատայինն :
 Հրետներ կան նամանաւանդ : Նրանց կանայք կեղծամ մանեմ իրենց գլխին
 եւ նստում են խանութների խորքում անշարժ ու նուազկոտ :

Դու կանգնած ես ահա մի գեիս խորտկարանի սեղանի մօտ
 եւ երկու սու արժող մի սուրն ես վերցրնում,
 Դու գիշերն ես մի փառահեղ նաշարանում :

թէ եւ հագսեղ ունեն թագում, բայց այս կանայք չար չեն ինքնին :
 Խրաքանչիւրը նրանցից, տգեղագոյնն անգամ, անշուշտ,
 տանջել է իր սիրեկանին :

Նա աղջիկն է Ջերսի կղզու ստոկանին :
 Նրա ձեռքերը, որ ես չեմ տեսել, կոշտ են ու ճաճաճ :
 Օ՛, ինչպէ՛ս եմ կարեկցում ես որովայնի սպիներին այդ աղջկայ :

Ես բերան եմ ծռում հիմա մի ազգատիկ աղջնակի,
 Որ ահաւոր ծիծաղ ունի :

Մենակ ես դու : Օրը շուտով կը լուսամայ :
 Կաթնավաճառն իր դոյլերը կը գնդացնի մայթի վրայ :

Հեռանում է գիշերն, ինչպէս մի խառնածին չքմաղ աղջիկ,
 Որ լիւան է հեզաբարոյ կամ Ֆերդինան է խաբուսիկ :

Եւ քո կեանքի պէս կիզանաւ այս խմիչքը ըմպում ես դու :
 Ըմպած կեանքդ ինչքա՛ն նման է բարկ օդու :

Դու քայլում ես դէպի Օսիօ : Դու աւզում ես ռտֆով գնալ այս գիշեր տուն,
 Գուրմէի եւ Ովկիանեան քո կուտերի մէջ մտնել քուն :
 Յիսուսներ են այդ կուտերը, քէեւ, իրօք, այլ տեսք ունեն եւ դաւանանք :
 Մութ յոյսերին զիջող մէկ-մէկ Յիսուսներ են քալոր նշանք :
 Մնաս բարո՛ւ : Մնաս բարո՛ւ :
 Արեւ՝ կտրած պարանոցով :

Թարգմ. Ա. ԱԼԻՔԵԱՆ

ՅՈՒԹԱՔԱՐ, ԹԷ ԱՃԻՒՆ

Մեր փեսուարի թիւով ընթերցողին ուշադրութեան յանձնած էինք եղբարբախտ Վահան Տէրեանի վիճակուած յետ մահու դժբախտութիւնը, դերեզմանին պարադան, ու մնացած այն ենթադրութեան մէջ, որ իր մահացած վայրին մէջ չէ պահուած բանաստեղծին անիւնը:

Առիթ եղաւ քիչ մը աւելի պրպտումներ ընել այդ մասին ու կրկին հաստատել, որ հետազոտողներէն ոեւէ մէկը չէ կրցած անոր կենդանութեան վերջին կայքէն, այսինքն՝ հոգեվարքի տունէն անդին անցնիլ:

Ռուս մտաւորականներ Լեոնիդ Բոլշակովն եւ Միխայիլ Օվչինիկովի հարցազրուածներուն վրայ կ'աւելնայ տէրեանագէտ Ս. Սուքիասեանի վկայութիւնը, Պարոյր Սեւակի ընդգծումով, «Տէրեանը պահանջում է» խորագրուած յօդուածին մէջ:

«Վահան Տէրեանի հետքերով» յօդուածը տրամաբանական փակումն է այս բաժնի. Ս. Սուքիասեանի ռաբնարութիւնը Օրենքուրդ եւ երկարատև փնտռումներ իր արդիւնքն է տալիս՝ գտնում է այն տունը, որտեղ վերջին օրերն ապրել եւ վախճանուել է բանաստեղծը, եւ մի խարխուլ տնակ էլ փրկել է երբեք է բանդուելու վտանգից՝ երկնքուեան մարմարէ յաշտատխտակի օգնութեամբ վերածելով պատմական յուշարձանի:

«Գտնում է այն տունը, որտեղ վերջին օրերն ապրել ու վախճանուել է բանաստեղծը», Այդքան, եւ ոչ մէկ խօսք այն միւս գտնանքին մասին, ուր յաւիտենական հանգիստը գտաւ Տէրեան: Կասկած չկայ, որ տէրեանագէտ Սուքիասեան, Տէրեանի հոգեվարքի տունէն կարգին՝ իր հերկարատեւ փրկութեան տունը, առաւելայ դարձուց նաեւ անոր վերջին հանգստավայրը, զոր չկրցաւ գտնել սակայն. գտնելու պարագային պիտի չզլանար քանի մը տող դրել այդ մասին:

Յայտնապէս չկայ, չէ պահուած Տէրեանի գերեզմանը:

Տէրեանագէտ մեր մտաւորականներէն միւսը, Վաչէ Պարտիզուհի, 1962ին լոյս ընծայած «Գրականութեան ուժն ու հմայքը» անուն իր հատորին մէջ գեղեցիկ ձեւով Տէրեանի մասին գլուխին մէջ, ձեռով մը ձայնակցելով բանաստեղծին յետ մահու կեանքը հետազոտողներուն, կը գրէ.

«Անիւն դարձած երգերը անվերադարձ կորուստ են, բայց Տէրեանի անիւնը պէտք է վերադարձուի: «Երեւանում հայկական պանթէոն պիտի տարւի, — վշտով, խորին ցաւով ասել է Չարեմը, — նշանաւոր հայերի անիւնները տեղափոխել այնտեղ: Տէրեանին էլ հարկաւոր է Օրենքուրդից հանել: Ի՞նչ է անում Էմսեղ մեմակ»:

Իրականացել է Չարեմի ցանկութեան մեծ մասը, այժմ կայ այդ պանթէոնը, այնտեղ են մեր կուլտուրայի ամեն գործիչները: Պանթէոնում պէտք է հանգչի նաեւ անիւնը Տէրեանի, մա՛նաւանդ՝ որ նա շիրիմ չունի ոչ Օրենքուրդում, ոչ էլ Երեւանում:

«Սովետական երախտագետ ժողովուրդը, որ միշտ բարձր է գնահատել մշակույթի մեր ամեն գանձերն ու նրանց ստեղծողներին, կ'անի նաև այդ» (էջ 221) :

Վերի տողերը այն օրերուն կարգացած մարդը անուշտ զարմացաւ ու անպայման հարցուց, թէ՛

ի՞նչ կը նշանակէ «Տէրեանի անիւնը պէտք է վերադարձուի» : Պէ՛տք է...

Ո՛վ բոնագրուած էր, կամ մէկը բռնադատուած էր Տէրեանի անիւնը, որ այդպէս կը զրուի հարցը :

Եւ յետոյ՝ ընկածէն բանաստեղծի մը անիւնը սովետական մէկ հանրապետութենէն Սովետական Հայաստան փոխադրելու համար խնդրարկուի այս ի՞նչ կեցուած է նորէն «Սովետական ժողովուրդին» առջեւ, երբ քառասունամեայ պետութիւն ունէինք այն օրերուն եւ երեսնամեայ զրոգներու միութիւն :

Եւ, վերջապէս, ինչպէ՞ս կարելի է վստահիլ այն յոյսին, որ «Սովետական երախտագետ ժողովուրդը» «կ'անի նաև այդ», երբ կ'ըսուի ու մանաւանդով կը շեշտուի, «որ նա չի բխժ շունի Օրենքադրութիւն» :

Իր այս Հաստատումներէն ու «բաղձանքներէն» վեց տարի ետք, Վ. Պարտիզուի լոյս թոյլատրեց «Վանան Տէրեան» (1968) անուն իր ստուար մենագրութիւնը, ուր կու տայ կատարուած «հրաշքին» լուրը, բայց առանց մանրամասնութեան, վշտահար Չարենցին կապուած վերի պատմութեան ստաբիլիտետով :

«Ճակատագրի գարմանալի տնօրինութեամբ նրա գերեզմանը եղաւ հեռուում, սակայն չլիշելն ու մոռնալը հնարաւոր բաներից չէին : «Երեւանում հայկական պանթէոն պէտք է սարքել, — խորին ցաւով ասել է Զարենցը, — նշանաւոր հայերի անիւններին տեղափոխել այնտեղ : Տէրեանին էլ հարկաւոր է Օրենքադրութիւնը բերել :

Վերադառնաւ պիտի դեռ
Հայրենի հողը բուքեան՝
Իբրեւ նորագ երգի տէր՝
Եւ Թումանեան, եւ Տէրեան : —
Շիրիմներից իրենց որք
Իրենց դարձին են մայում
Եւ Դուրեանի սիրտը բարբ,
Եւ Մեծարենց հմայում :

«Իրականացել է Զարենցի ցանկութեամբ մեծ մասը. այժմ կայ այդ պանթէոնը, այնտեղ են մեր մշակույթի ամեն գործիչներից շատերի անիւնները : Այնտեղ, Կոմիտասի ու Խանախեանի հարեւանութեամբ, հանգչում է նաև Տէրեանի անիւնը» :

Ինչպէս յիշած էինք այս մասին գրուած մեր նախորդ նշմարին մէջ, Վ. Պարտիզուի, իր «Վանան Տէրեան» մենագրութենէն չորս տարի ետք, բանաստեղծին «Երկերու ժողովածու»ի առաջին հատորին (1972) մէջ, անգամ մը եւս անգրադարձաւ նոյն հարցին, որ՝

«Ճակատագրի բնական տնօրինութեամբ նրա գերեզմանը եղաւ հեռուում, սակայն չլիշելն ու մոռնալը հնարաւոր բաներից չէին. «Երեւանում հայկական պանթէոն պէտք է հիմնել, — զառնութեամբ, խորին ցաւով ասել է Զարենցը, — նշանաւոր հայերի անիւնները տեղափոխել այնտեղ : Տէր-

եանմին էլ հարկաւոր է Օրենքադրոշմի քերել»:

Վերականգնել է Չարեմի ցանկութիւնը. այժմ կայ այդ պանթեոնը, այնուհետ, Կոմիտասի եւ Խաչատուրեանի հարեւանութեամբ, համգում է նաեւ Տէրեանի աճիւնը:

Այս պնդումն էր կու տարի ետք (1974) գրուած այլ յօդուածէ մը ընթերցողը իմացաւ, որ Վեպուի արխիւներում Տէրեանի մասին չի գտնուել որեւէ վաւերագիր, նոյնիսկ նրա մահուան մասին քրեւէ տեղեկանք չի պահպանուել:

Այս պնդումներուն մէջ մարդիկ ինչպէ՞ս գտան արդեօք Տէրեանի աճիւնը եւ ե՞րբ փոխադրեցին զայն Երեւանի պանթեոնը: Այդ մասին տեղեկութիւններ երեւցա՞ն մամուլին մէջ, ինչպէս երեւցան նման բնոյթով լուրեր թէ՛ Հայաստանի եւ թէ՛ արտասահմանի թերթերուն մէջ, երբ Փարիզէն Երեւան փոխադրուեցաւ, օրինակ, Գովաստի աճիւնը:

Պանթեոն ունենալու բերանացի բաղձանքներուն աւերթեր, Եղիշէ Չարեանց նոյն բաղձանքը յայտնեց նաեւ ոտանաւորով, ինչպէս կը վկայէ Կոմիտասի աճիւններուն վերադարձին (1935) առիթով գրուած քանաստեղծութենէն կատարուած վերի մէջբերումը: Ուրիշներու կարգին՝ նաեւ Տէրեանի աճիւնը Երեւան փոխադրուելու շարանցեան երազը, սակայն, շարունակած է երազ մնալ ամբողջ քառուղի դար, առնուածն մինչեւ Վ. Պարտիզոնիի Վերականգնման ուժն ու հմայքը գործին (1962) Երեւան, ուր կ'ըսուէր, թէ Վեպուի տունում պէտք է հանգչի նաեւ աճիւնը Տէրեանի, մահաւանդ՝ որ նա շիրմ չունի ոչ Օրենքադրոշմ, ոչ էլ նրեւանումս:

Վերջիմ շունչ» հաստատումը Օրենքադրոշմի մէջ 1957ին Ռազմիկ Դաւոյեանի եւ իր իւսմբին փնտռած ու յգտած Վերջիմին հետ հաշտ գտնելով հանդերձ, առեալ Հարցին աղընշուող մութը դարձեալ չի փարատիր:

Հալուի առնելով Տէրեանի կուսակցական հանդամանքը, ուղղակի Լեւոնի հետ գործակցած ու պատասխանատու պաշտօններ վարած ըլլալու փաստները, քիչ մը տարօրինակ կը թուէր սրբազան նշխարները տուն բերելու իրաւասութիւն ունեցող մարդոց իրեն հանդէպ ցուցաբերած այս վերաբերումը, դժկամ, մինչ նոյն գործօնները շատ բուխ դռնուած են Կոմիտասի հանդէպ, երբ այս վերջինին ու նմաններուն հանդէպ 1935ի մթնոլորտը բնաւ նպաստաւոր չէր, մինչեւ իսկ երաժշտական կոչումով աշխարհ եկած մարդոց ըմբռնումով, որպիսիներէն էր երաժիշտ Սպիրիդոն Մելիքեանը, ըստ որում՝ Վարա Մուրզան, Մակար Եկմայեանը եւ Կոմիտասը իրենց դաստիարակութեամբ, իրենց իդեոլոգիայով ընդհանուր առմամբ յափաւոր-ազգայնիմ, պոետական-կոմունիստական քանակի ներկայացուցիչներ են:

Դառնանք դարձեալ Տէրեանի աճիւնը Երեւանի պանթեոնին մէջ հանդէպեցուցած Վաչէ Պարտիզոնիի վերջին պնդումներուն ու հարցնենք.

Եթէ նման բաներ տեղի ունեցած ըլլային, 1975ին գրուած յօդուածի մը մէջ Ռ. Դաւոյեան ինչո՞ւ նոյն երկրագործութեամբ պիտի երթար Օրենքադրոշմի գերեզմանատունը եւ Տէրեանի գերեզմանը չկարենալ գտնելու փաստը այնքան վերջապիտի պատճառէր իրեն:

Ու հարցումը կը մնայ հարցում:

Երեւանի պանթեոնին մէջ Տէրեանի անունով գոյութիւն ունեցող նշանը յուշաքան՝ է, թէ աճիւն...

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱՆՔ

ԱՅԲ ու ԲԵՆ (գծանկարային արուեստ), Միմաս Միմասեան, Նիւ Եմբ, 1980

ԸՆՏԻՐ ԵՐԿԵՐ (արձակ), Արամ Յ. Պետրոսեան, Պէյրուք, 1980

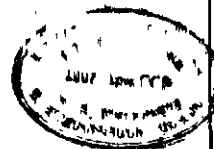
ՄԻՐԱՆԱՓԱՅԼ (բանաստեղծութիւններ), Գուրգէն Արզումանեան, Թեհրան, 1980

ՈՐԲԱՆՈՒՄ ԵՆ ՃՐԱԳՆԵՐԸ (բանաստեղծութիւն), Անահիտ Դաւթեան, Թեհրան, 1980

ՍԻՒՀԱՐՏԱ (բանաստեղծութիւն), Վարանդ, Թեհրան, 1980

REVUE DES ETUDES SUD-EST EUROPEENNES, Սիլվա Անեմեան, Ռուս-մանիա, 1980

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ	ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ
Վ Ա Հ Ե Օ Հ Ա Կ Ա Ն	
Ա Հ Ա Ջ Ա Ն Գ	
(Բանաստեղծութիւններ)	
●	
ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԱԿ	ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԱԿ
Յ. Կ Ա Ր Ա Պ Ե Ն Յ	
Մ Ի Ջ Ն Ա Ր Ա Ր Ե Օ Թ	
(Պատմութիւններ)	
●	
Ժ. Ա Թ Թ Ա Ր Ե Ա Ն	
ԿԵԱՆՔԸ ԳԵՂԵՑԻԿ Է	
(Պատմութիւններ)	

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺՆԵՑԻՆ

ԼԻՔԱՆԱՆ	50 Լ. ՈՍԿԻ
ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ	27 ՏՈԼԱՐ
ՀԱՏԱՎԱՃԱՌ	5 Լ. ՈՍԿԻ

بَاكِين
 مجلة شهرية ، أدبية وفنية علمية
 المدير المسؤول
 السيد ارثين كارنيك قرانجيان

PAKINE
 REVUE MENSUELLE
 LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE

Propriétaire
 Dr. A. KAZANDJIAN

ԲԱԿԻՆ
 ԱՐՏԱՍԳԻՐ
 ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
 ԵՒ ԱՐՈՒԵԱՏԻ

Խմբագիր
 ԳՕՂՈՍ ՄՆԱԳԵԱՆ

Խմբագրությունը տեղակայված է
 ՅԱՐՈՒԹԻՆ ԳԵՐԳԵՐԵԱՆ
 ՍԱՐԳԻՍ ԽՐԱՊՈՍԵԱՆ

B. P. 11 - 6404 - Beyrouth - LIBAN
 — Tel. 296898 —